

Sociologisk Forskning

Årgång 47 nr 2
2010

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Hedvig Ekerwald
sociologiskforskning@soc.uu.se
Ansvarig utgivare: Patrik Aspers
patrik.aspers@sociology.su.se

Grafisk produktion: RPform, Köping

Omslag: Pierre Bonmarin

Tryck: PRIMATryck, Hallstahammar

ISSN 0038-0342

Redaktionen

Hedvig Ekerwald (red.)
Fereshteh Ahmadi
Åsa Eldén
Bo Lewin
Sverre Wide

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Uppsala universitet, Box 624
751 26 Uppsala
Tel. 018-471 11 94
Fax. 018-471 11 70

Sociologisk Forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.
Anvisningar till författare finns på Sociologförbundets hemsida
www.sociologforbundet.se samt på omslagets tredje sida.
Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Utgivningsdatum 2010

nr 1: v 11 nr 2: v 23/24 nr 3: v 40 nr 4: v 50

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer
med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska
tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får Du bland annat
förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning och den internationella
tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information.
Från hemsidan kan Du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Patrik Aspers, Stockholm, ordförande
Diana Mulinari, Lund, vice ordförande
Veronica Burcar, Halmstad, sekreterare
Magnus Ring, Lund, kassör
Ordinarie ledamöter: Linda Soneryd, Stockholm, Vessela Misheva, Uppsala,
Abby Peterson, Göteborg, Zoran Slavnic, Norrköping och Ida Öun, Umeå.
Suppleanter: Gunnar Andersson, Lund och Åsa Wettergren, Karlstad.

Innehåll

Från redaktören	3
Att inte spänna kärran framför hästen: Precisering av Meads ”rollövertagande”	5
<i>Lars-Erik Berg</i>	
Underkuvade kunskaper och genealogins möjligheter	25
<i>Jutta Ahlbeck-Rehn</i>	
Lek och empowerment: De alternativa rummens roll i sociala rörelser	49
<i>Carl Cassegård</i>	
Publikdragande namn eller aktivister med drag i? Om symboliskt kapital som maktresurs i den globala rättviserörelsens lokala organiseringsarbete	73
<i>Henrik Nordvall</i>	
Patriarchal Values: Girls are More Apt to Change	98
<i>Jaleh Shaditalab och Rana Mehrabi</i>	
Recensioner	112
Sociologförbundet har ordet	119

**SOCIOLOGY ON THE MOVE
LA SOCIOLOGIE EN MOVEMENT
SOCIOLOGÍA EN MARCHA**

**XVII World Congress of Sociology
International Sociological Association**

11–17 July, 2010, Gothenburg, Sweden

Datoriserad manuskripthantering

En av de mest långvarigt livaktiga teoretiska inriktningar som svenska sociologer har ägnat sig åt är symbolisk interaktionism. Det har kommit flera doktorsavhandlingar bara under 00-talet. I artikeln *Att inte spänna kärran framför hästen: Precisering av Meads "rollövertagande"* går författaren igenom den senaste utgivningen för att sedan lägga fram sin egen meadska syn på kropp, gest och medvetande. Han menar att ursprunget till medvetande är att människor ser varandra reagera med liknande gester mot samma objekt. Det krävs inget utvecklat medvetande för detta. Däremot är det ur sådana upplevelser som medvetandet kan uppstå både hos det enskilda människobarnet och hos arten människa.

Nästa artikel är *Underkuvade kunskaper och genealogins möjligheter*. Den tar upp problemet med hur människor i svaga och marginaliserade grupper kan få fram sin syn på sin situation och på omgivningen till oss? Materialet är unikt, brev från patienter på ett mentalsjukhus för kvinnor. Teorin är Foucaults genealogi kompletterat med ett perspektiv som tillåter att människor är aktörer. Författaren ställer breven från patienterna och de faktiska, i journalerna återgivna, händelserna i patienternas liv mot läkarnas beskrivningar av samma patienter. Ett exempel: För patienten Katarina läggs ingen vikt vid att hon våldtogs som 14-åring utan i stället talar man om "dåliga böjelser, som allt beror på medfödd svaghet i nervkrafter".

De två följande artiklarna rör sociala rörelser, ett idag mycket expansivt forskningsfält, introducerat i Sverige på 1980-talet av Ron Eyerman och Andrew Jamison (dessförinnan fanns den svenska folkrörelsehistoriska forskningen).

Den ena artikeln om sociala rörelser, *Lek och empowerment: De alternativa rummens roll i sociala rörelser*, är en vidareutveckling av Walter Benjamins teoretiska begrepp, särskilt hans begrepp 'natur' om det ödesbestämda och 'historia' om det föränderliga. Vilka sociala rörelser tilltalar människor i vårt storskaliga samhälle? Hur kan man skapa alternativa rum där människorna kan känna att de kan påverka sin omgivning? Författaren analyserar sedan med hjälp av dessa begrepp sociala rörelser i Japan, särskilt sådana som vänder sig till 'prekariatet', dvs arbetare med osäkra anställningsförhållanden, en grupp som blivit stor sedan arbetsmarknaden avreglerades i landet.

Den andra artikeln om sociala rörelser är *Publikdragande namn eller aktivister med drag i? Om symboliskt kapital som maktresurs i den globala rättviserörelsens lokala organiseringsarbete*. Rättviserörelsen lägger vikt vid demokrati och allas deltagande. Kan dessa goda mål också förverkligas i rörelsen? Författaren använder en modifierad form av konversationsanalys där begreppen 'prefererat' respektive 'disprefererat' bemötande i samtal är särskilt användbara. Med en ingående undersökning visar han

hur aktivisterna i sina överläggningar både bygger upp en maktordning inne i rörelsen och drar upp gränser mot utomstående. Det empiriska materialet är ett större lokalt socialt forum.

Gästkrönikören i detta nummer är professorn i sociologi Jaleh Shaditalab i Teheran. Hon har deltagit i att bygga upp kvinnoforskningen i landet. Är det så att bara stadsbor stödjer rörelsen för utökad demokrati i landet? Hur ställer sig människor på landsbygden till moderna värderingar om jämställdhet mellan könen? Det undersöker hon och masterstudenten Rana Mehrabi i en liten by med starka, ålderdomliga traditioner. Teorin är Mannheims om generationer och de jämför den generation som föddes femtiotalet och som var med om islamiska revolutionen 1979 med den generation som föddes efter revolutionen på åttiotalet. Deras resultat är delvis oväntade.

Bland recensionerna återfinns en skarp sådan (trailer). I "Sociologförbundet har ordet" är det vår nya ordförande Patrik Aspers, just nu knuten till det ärevärdiga Max Planck-institutet, som berättar om de förändringar i Sociologförbundet som beslutades på årsmötet i Halmstad i mars. Ett beslut var att årsmötet omvandlas till en förhoppningsvis betydligt större träff vart annat år, de så kallade "Sociologidagarna", nästa gång i Stockholm 2012.

Vad mer nytt? Redaktionen arbetar på att göra sitt arbete snabbare och mer effektivt. Sociologisk forskning borde ju kunna räkna med fler bidrag om det är så att varje bidrag kan förvänta sig en skyndsam behandling. Fler bidrag ger större chans till att vissa är ovanligt bra. På initiativ av Sociologförbundets förre ordförande Mikael Carleheden, har jag tillsammans med Per Funke och Anders Eklund på universitetsbiblioteket i Örebro arbetat med att införa ett system för en datoriserad manuskripthantering. Det gör vi med gratisprogrammet Open journal systems. Med systemet följer en transparens då var och en som lämnar in ett manuskript kan gå in i manuskriptsystemet då och då och kontrollera hur långt i processen som manuskriptet vandrat.

Detta datoriserade manuskriptsystem för med sig den nackdelen att en del kommunikation mellan författare och redaktör blir automatiserad och opersonlig. Det kommer säkert också att vara en del buggar i börjar i systemet. Men vi tror att fördelarna överväger och under den närmaste tiden läggs nu hanteringen över till detta manuskriptsystem.

Gå in på manuskriptsystemets adress: www.sociologiskforskning.se när du vill skicka in ett manuskript. Om adressen fungerar så är systemet igång och du kan bara mata in ditt manuskript. (Fungerar det ännu inte eller om du fastnar skickar du manuskriptet som vanligt till tidskriftens e-postadress: sociologiskforskning@soc.uu.se.) Vem blir först ut att använda det nya systemet? Välkomna!

Hedvig Ekerwald
Redaktör

Att inte spänna kärran framför hästen – precisering av Meads ”rollövertagande”

Lars-Erik Berg

Institutionen för teknik och samhälle, Högskolan i Skövde

Not to put the cart before the horse; clarification of Mead's "role taking"

George Herbert Mead's "role taking" is subject to many interpretations. Some dominant definitions restrict role taking to reflective people trying to understand each other and taking on each others' roles. Other definitions restrict role taking to the stage of a developed language. Against these two types of definitions I assert that Mead's concept is explanatory, not merely descriptive, functionally as well as existentially. It has a value also on elementary levels of human development, where man is socially similar to other primates. Swedish sociologists have contributed fruitfully to straighten the debate. My intention is to clarify it further, and to explicate my own interpretation. Basic role taking is a non-reflective activity going on in any place where living entities influence each other with gestures in similar ways. In human beings it gives rise to conscious discursive reflectivity, and it coincides phylogenetically and ontogenetically with development of language, rather than being created by it. Role taking emanates from breaking automatic responsivity. It introduces distance and reflectivity and results in conscious social behavior, rather than being produced by such. In this way, role taking is a major step in the development of intelligence on earth.

Key words: Role taking, emergent, distance, gestures, language, functional, existential

Bland samhälls- och beteendevetare som efter sin död fortsätter att förvirra, ställa frågor och utsättas för motstridiga tolkningar intar George Herbert Mead en framskjuten position. Han har stört ordningen genom att än kallas deterministisk rollteoretiker, än världsfrånvärd idealist. Än betraktas han som banbrytande i sin definition och hantering av begreppen "I" och "me" (Asplund 1969, Berg et al. 1975, Berg 1976, 1992, Trost och Levin 2004), än sägs han bringa sådan oordning i dessa begrepp att de är oanvändbara i vetenskapliga sammanhang (t.ex. Charon 1992).

Angående begreppet "medvetande" har Mead rönt liknande behandling. Dollard och Miller menar ([1945] 1953) att han inte hade en adekvat teori om vare sig medvetande eller jagmedvetande, medan andra sätter honom högt ifråga om både definitioner av begreppen och insikt om deras karaktär i fråga om medvetandets kvalitativa förändring av homo sapiens' intelligens och därmed begreppets potential gällande förståelse för mänsklig fylogenes och ontogenes¹. Hans definitioner av begreppet

1 Se t.ex. Morris introduktion i Meads *Mind, Self, and Society*, i fotnoterna förkortat till MSS 1969 [1934], Murphys introduktion i Mead 1972 [1938], Berg 1976, Joas 1997.

”medvetande” (och dess släkting ”rationalitet”) har kritiserats för dålig precision och avgränsning och för att det inte reder ut förhållandet mellan kognition och emotion (Damasio 2000 tar upp denna distinktion). Men enligt t.ex. Engdahl (2004, 2007), Berg 1992, 2007), och M. Berg (2007) utmärker sig i stället just Mead för att envist hävda emotionalitetens betydelse för mänsklig intelligens och dess utveckling i relation till kognition; Meads användning är fortfarande relevant i just klargörande syften, trots att modern forskning har nyanserat medvetandebegreppet därhän att man kan anse det oanvändbart pga. sin inklusivitet – om det inte avgränsas. Meads definition är grov men föredömligt kort och klar: Medvetande är att kunna förutsäga sina egna responser.²

I Sverige har på sistone publicerats flera avhandlingar som försöker ge tillskott till tolkningen av Mead (Westlund 2003, Engdahl 2004, Lundin, numera Thunman, 2004, Persson 2007, M. Berg 2008.). Därutöver finns många kortare artiklar (Carleheden 2007, Berg 2007 och 2008, Engdahl 2007, Lundin 2008, Olofsson 2008). Det finns en gemensam nämnare i dessa: Meads bidrag är på viktiga punkter inte uttömt.

För svenska Meadläsare intar Johan Asplund en särskild plats. Han har inspirerats av Mead i nästan allt han har skrivit. Han har fått svenska sociologer att läsa Mead med uppmärksamhet. Hans insats för symbolisk interaktionism saknar motstycke i svensk sociologi. Sin introduktion till Mead (1967) avslutade han med övertygelsen att Mead kommer att inspirera länge än. Han blev sannspådd. Genom de begrepp Mead uppfinner, använder och tvinnar ihop dialektiskt med varandra visar hans ansats på kravet på en helhetlig metod i analysen av mänskligt handlande.

Asplund (bl.a. 1969) visade i Sverige vägen för Meads användbarhet. Han startade 1960–70-talens ”mjukdatadebatt”. Han nyanserade den marxistiska tanken om att all vetenskap är förknippad med värdeomdömen bl.a. genom att introducera och avgränsa begreppsparat värdeneutralitet och värderingsrelevans. Debatten försiggick bl.a. i Sociologisk Forskning. Bland Asplunds senare skrifter är det särskilt två (1987 a och b) som har inspirerats av det specifika begreppet *rollövertagande* hos Mead. Asplund söker en ortodox avgränsning av det. Det är detta begrepp jag vill skärskåda i denna artikel. Asplunds användning (särskilt Asplund 1987 b) är god. Men den kan preciseras. Mitt syfte är att framföra kritik av rådande Mead-tolkningar och att avgränsa begreppet rollövertagande.

2 Denna typ av definition finns flerstädes i *MSS*, t.ex. kap. 16–17 i deras helhet, fotnoter 29–30 och sid. 112, 134. Mead är djupt förtrogen med begreppets mångtydighet (*MSS* kap. 5).

Det tömda begreppet ”rollövertagande”

”Rollövertagande” är fundamentalt på flera olika sätt men det har ofta förflackats och vantolkats, särskilt inom Meads egen diskurs, den amerikanska. De nämnda svenska författarna har oftast större intentionsdjup än standardverken från Amerika, som ibland förvandlar Mead till en stöttepelare i en traditionell, strukturfunktionalistisk syn på förhållandet mellan individ och samhälle: människor övertar varandras roller. De blir då (som) de personer de spelar – på ett oproblematiskt sätt, även om deras ”I” kan mopsa sig ibland – och de kommer att uppfatta sig själva med de perspektiv från andra som dessa använder. Rollövertagandet verkar också som ett i det stora hela avsiktligt och överlagt företag. Människor rollövertar varandra *för att* något: förstå, samtala, argumentera, bli vänner, bli fiender. Det förekommer också att rollövertagandet ekvivaleras med fenomen som (terapeutisk) empati.³ Dessa tolkningar vänder upp och ner på begreppet. Rollövertagandeförmågan på avancerad och avsiktlig nivå framstår här som given eller axiomatisk och skiljer sig inte från vanlig rollteori. För Mead är denna förmåga att överta roller tvärtom djupt problematisk och den tarvar analys på olika nivåer för att förstås. Rollövertagandet är i hans händer en process som börjar på omedveten och helt primitiv ”animalisk” nivå. Det är där det har sin viktigaste förklarande kraft.

I amerikanska tolkningar av Mead skriver man som om Mead med begreppet åsyftade ”roll” i modern sociologisk mening. Det är historiskt knappast möjligt, eftersom han använde det från början av 1900-talet och eftersom Ralph Linton avgränsade begreppets moderna användning år 1936. Nedan nämnd artikel av Sheldon Stryker, som har ”auktorerats” genom mångfaldig publicering, t.ex. i en klassisk antologi av Arnold Rose (1964) är exempel, liksom Rose’s egen Meadtolkning i samma arbete. Säkert beror många av dessa brister på sammanblandning av Meads rollbegrepp – med samma vida och vaga betydelse som ”attitude” och ”gesture” – med det senare ”strukturella” rollbegreppet i Lintons tradition (Månson, kap. 5 i Berg m.fl 1975).

Fler än jag ger lågt betyg åt dessa amerikanska uttolkningar. Joas (1997) har en liknande uppfattning, och den kan skönjas i flera skrifter av Asplund. Liknande kritik träffar också texter av Shalin (1993) och Shalin, Lewis och Habermas i Aboulafia (1991).⁴ Också Björn Eriksson (2007: 170 ff) har tagit upp rollbegreppets ställning hos Mead och interaktionisterna. Även Eriksson begränsar sig till den medvetna nivån. Men enligt min läsning missuppfattar han i samband med detta Asplunds intentioner med rollövertagande och ”elementär socialitet”. Heidegren (2009) refererar (utan kritik) till Honneth som gör en grövre misstolkning av samma slag. Varken Eriksson eller Heidegren åsyftar primärt att utveckla och precisera Mead, varför det

3 Jag skulle kunna hänvisa till en stor mängd introduktionsböcker i socialpsykologi, men även till mer ambitiösa framställningar om Mead själv. Källorna är för många; jag hänvisar därför endast i enskilda fall.

4 För en koncentrerad analys av rollbegreppets tidiga användning i sociologin, se Olofsson (2008).

blir fel att kritisera dem. Men missuppfattningar kan fortplantas genom brist på kritik. I Erikssons fruktbara egna innovation kring begreppen företrädare/ställföreträdare finns också en tendens som inte återförs på Mead men som har god släktskap med denne.

Nivåer av rollövertagande

Linton lär ha utkristalliserat rollbegreppet för att förstå de situationer han som socialantropolog stötte på. Han kodade in sina personers handlingar i rollsystem som han försökte urskilja mönster i. Begreppet roll håller sig här på en strukturell ytnivå som egentligen föga berör det som Mead främst åsyftade, men där Meads begrepp ändå har relevans för att förstå hur människor alls kommer i intelligent kontakt med varandra. Hundens morrande är ett fenomen som visserligen visar hundens sinnesstämning, men som också – och det är här Mead bidrar – etablerar en elementär social struktur och ordning i flocken. Flockinstinkt *i sig* åstadkommer inte social ordning i flocken. Det är i sitt *uttryck* den får effekt. Morrandet är ett expressivt uttryck utan medvetna avsikter att skrämmas eller att tala om något specifikt för flockmedlemmarna. I sin skenbara enkelhet har denna expressivitet haft oerhörda konsekvenser för intelligensens utveckling på jorden. Hunden lockar fram responser hos flocken, men lockar också fram samma respons (förstärkt) hos sig själv. Detta är Meads definition av rollövertagande (*Mind, Self, and Society del I och II*, flerstädes) och det är den nivå där Mead börjar sin analys av mänsklig medveten intelligens – som en *produkt av rollövertagande*, inte som dess *förutsättning*.

Under den lintoniska nivån har vi den nivå av tagande av den andres perspektiv som Mead själv ofta uppehåller sig vid. Det enklaste exemplet på sådant rollövertagande är ett vanligt samtal, där ena parten hela tiden anpassar sina egna inlägg till vad den andre nyss sagt. Detta sker till stor del spontant. De samtalande agerar inte *för att* något. Den situation när man verkligen försöker sätta sig in i någons tanke för att förstå på djupet något man inte tidigare har ägnat uppmärksamhet åt är strängt taget ett undantagsfall i mänskligt umgänge. Ett vanligt samtal är något som flyter på av sig självt. Den enes ord triggas den andre till svar även om föga finns att besvara.

En kumulerande verkan uppnås när vi betraktar rollbegreppet så. Användningen av det blir här genast mycket mer inkluderande än föreställningen om olika sociala roller. När jag talar med min fru, så är det inte enbart som rollinnehavare ("man" eller "make") jag gör det, utan som människa i subjektiv och existentiell bemärkelse. Det öppnar vägen för att inte hålla sig på bara en lintoniskt strukturell nivå, utan också på en subjektiv, där fenomenologisk analys är den relevanta metoden.

Detta rollövertagande löper nästan automatiskt, icke-reflexivt, oavsiktligt även hos människor som utvecklat medvetande och självmedvetande. Detta är en väsentlig användning av begreppet – men bara en av flera. Det svarar ganska väl mot begreppet "elementär social responsivitet" (Asplund 1987 a, del I, 1987 b). Hos Mead uttrycks det oftast så här: Vissa gester har en tendens att spontant, oavsiktligt, locka fram liknande respons hos givare och mottagare. En hel del av den amerikanska litteraturen

berör inte denna nivå utan håller sig helt på den avsiktliga, ”synliga” ytnivån.

Mead använde ”attitydtagande” omväxlande med rollövertagande. Men även attitydbegreppet är belastat av sekellång definitionsverksamhet inom sociologi och socialpsykologi. ”Perspektivtagande” är ett alternativ (Värnlund i Berg m.fl. 1975, kap 2, Berg 1992, 2006, 2008, Vaage 1995). De svenska uttolkares goda analyser som jag nedan nämner håller sig på denna andra nivå också. Men under den finns ytterligare nivåer hos Mead, som måste beaktas för att man ska få grepp om hans system. De lyser ofta med sin frånvaro i tolkningarna. Man börjar alltså några steg upp på stegen, och förvanskar då begreppets status, omfång och förklaringsvärde.

Fyra förhållanden vill jag sammanfatta innan jag går in på min egen analys.

1) Begreppet rollövertagande har en vidare och mer inklusiv syftning hos Mead än det har hos många av hans uttolkare. Det är hos Mead ett explanans på en grundläggande nivå som syftar på den diskursiva, reflekterande intelligensens evolution ur äldre intelligensformer. Begreppet bör ges en darwinsk mening: Evolutionen ger upphov till nya typer av intelligent beteende som tjänar ”the survival of the fittest”. Rollövertagandet är en central del i en sådan utveckling, och dess elementära former för homo sapiens’ del gav upphov till hennes allra första framträdande som språklig varelse. Under den nivån finns ytterligare andra sociala beteendemönster hos många fler arter, som förebådar människans utveckling genom att innehålla ett eller flera av de biologiska fundament som rollövertagandet bygger på. Kanariefågeln kvitter utgör en stimulus för den andra fågeln att utföra samma kvittersekvens. Även detta kallar Mead rollövertagande.

2) Den förutsättning (utöver hjärnans neurologiska kapacitet att processa information) som Mead själv upprepade gånger diskuterar är den mänskliga röstapparatens utveckling. En annan, som han tar upp mer fragmentariskt, är handens utveckling. Inte bara med psyket ägnar vi oss åt rollövertagande. Vi gör det också med handen. En analys av sådan kroppslig social responsivitet finns i Lindblom 2007.⁵ Röst och hand ger människan *distans* som den väsentligaste komponenten i rollövertagande: Genom den andres röst hör vi på avstånd oss själva låta. Genom handens känslighet och greppförmåga etablerar vi distans till maten, till den andres och den egna kroppen, till allt vi rör vid. Primater har handens distanseringsförmåga, valarna har röstens; människan har bådadera.

3) Teorin om rollövertagandet och dess varianter får ett på mikroplanet revolutionerande antal konsekvenser för många sociala förhållanden, däribland ideologier och pedagogiska modeller för att fostra barn. Med detta vill jag säga att begreppsanalysen inte är ett akademiskt hårklyveri. ”Rollövertagande” är centralt i en analys som syftar till att förstå villkoren för mänsklig tillvaro som socialt och psykiskt reflexivt intelligent beteende över huvud taget. Det är därför av vikt att förstå begreppets karaktär. Mead preciserade det inte tillräckligt.

4) Fastän han använde sig av andras evidens snarare än egna primärdata, ville

5 I Westlund (2003) finns djupgående analyser av kroppsligt perspektivtagande i ett meadskt perspektiv.

Mead ha vetenskapligt fundament för sitt perspektiv. Han var i sin metodik en det radikala tvivlets Descartes; han betvivlade och analyserade ner psykologin om intelligensens natur så långt han kunde (Berg 1976 kap. 1, Vaage 1995). Han överskred cartesianska uppfattningar om medvetandet på ett sätt som vi nog ännu inte är mogna att ta emot. Meads dialektiska teser är motsatsen till Descartes dualistiska motsvarigheter. Det medvetna psyket är ett resultat av rollövertaganden i en fysisk värld. Det föds i den sorts blockering (eller motstånd) som sker när Ego tar emot Alters respons på Egos gester.

Kognitionsforskare betraktar ofta subjektets medvetande om sig självt som intelligent handlande som en förutsättning för reflekterande intelligens (t.ex. Gärdenfors 2000, Lindblom 2007; de Waahl 2001). *Planering* förutsätter förmåga att *reflexivt* greppa ett *temporalt spektrum*, vilket är ett viktigt steg i intelligensens evolution (Osvath 2008). Både att varsebli sig själv och att planera kan utföras endast av en aktör som ser sig själv som just *aktör*. Ergo: Medvetande står i direkt relation till *jag*medvetande. Det insåg Mead, men för honom var det språklig kommunikation som gav subjektet förmågan; endast genom kommunikation kan subjektet se sig själv som sitt eget objekt (Berg 1992 kap. 3). Kognitionsforskarna är sparsamma med orsaksbedömningar, men neuroforskare uttalar sig ibland tvärsäkert. I Sverige uttalar t.ex. både Stefan Einhorn (2005) och Martin Ingvar⁶ att de nämnda förmågorna (reflexionsförmåga och jagmedvetande) utgör kapaciteter inom hjärnsystemet; endast biologisk förklaring behövs för att förstå dem. De framställs därvid utan notis av det grundläggande hos Mead: kapaciteterna uppstår (givet det komplexa neurologiska systemet hos homo sapiens) genom rollövertagande; socialitet är ett nödvändigt villkor för reflexivt tänkande.

Till yttermera visso framställs i dagens biologiska psykologi inte bara intelligensen utan även de basala dragen i mänsklig socialitet ofta nog som (endast) inbyggda i hjärnan eller biokemin (t.ex. i spegelneuroner i kombination med hormoner/signalsubstanser), snarare än utvecklade i samspel med omvärlden. Socialiteten per se reduceras alltså även den till en biologisk faktor. Meads begrepp om rollövertagande innebär den omvända ståndpunkten: Socialiteten är en egen kraft, som kräver den komplexa mänskliga biologin som en av sina förutsättningar. T.ex. överensstämmer Meads tes om de vokala gesternas förmåga att framkalla liknande respons hos deltagande organismer med de spegelneuron forskningen nyligen funnit, men Meads tes bygger på den dynamik som sociala relationer mellan organismer skapar. Meads insats har knappast uppmärksamats, att döma av att vissa av hans fynd idag framställs som nyheter, men utan någon referens till honom. Hans syfte är förklara hur och varför den reflexiva formen av intelligens skapas under evolutionen, och vilka konsekvenser den har. Härvid klarar han sig inte med bara biologiska fakta utan han behöver socialitet, särskilt den form han kallar rollövertagande.

6 Båda har framträtt flitigt i TV, t.ex. F. Lindströms "Vad är en människa" och andra program under 2008–9.

Exegetisk exkurs – författarens positionsbestämning

En sammanfattande avgränsning, byggd på min helhetsuppfattning av Meads användning av begreppet rollövertagande snarare än på enstaka yttranden, är denna: Rollövertagande är hos Mead ett förklarande begrepp. Det är rollövertagandet som förklarar hur *mening* uppkommer – emergerar – ur sådan elementär konversation med gester där individer påverkar varandra på liknande sätt som de påverkar sig själva. Rollövertagandet är också initialt oberoende av individers vilja och medvetande. Det snarare skapar medvetande än är dess resultat. Rollövertagande försiggår varhelst det finns varelser som påverkar varandra på liknande sätt med sina spontana expressiva kapaciteter. Mening är i sin tur byggstenar för *medvetande*. Och detta är i nästa steg basen för den därigenom rationella mänskliga individens orientering i tillvaron.

Vi får formeln: Rollövertagande ger mening som i sin tur ger medvetande (och i kommande utveckling jagmedvetande, personlighet och många andra av psykologins basala begrepp.)

I viss ovan nämnd amerikansk Meadtolkning, (t.ex. Charon a.a. och Stryker 1964) är det ofta nog tvärtom så att människor använder medvetandet för att kunna ta över varandras roller. Sådana uttolkare har spänt kärran framför hästen – eller ställt Mead på huvudet, för att alludera på Marx' uppfattning om Hegel. Alltså formeln: Medvetande ger mening som i sin tur ger rollövertagande (på medveten och avsiktlig nivå, som hos Stryker.)

Mening är inte abstrakt utan konkret, ingraverad i en social situation. Den finns inte i subjektet eller objektet, utan i relationen mellan dem; den är från början ("incipiently") *funktionell* (och omedveten) snarare än *existentiell* (och medveten). Exempel kan vara hundens hantering av ett köttben. Mening antar medveten karaktär för Ego först när Alter reagerar på Egos funktionella relation till objektet på sådant sätt att liknande responser kontinuerligt utlöses hos båda parter. (Mead säger ofta att Alters svar på Egos gester *är* den mening som de har *för* Ego. Men detta förutsätter att meningen inte bara *finns* (som funktion mellan subjekt och objekt) utan också *varseblis* i sitt sammanhang av subjekten: Alter uppmärksammar Ego på att Ego utför en meningsfull handling. Dessförinnan finns inte meningen för Ego, vilken således kan sägas sakna "mening" eller vara "medvetlös" gentemot sitt objekt. Husdjur ger exempel på hur beteende är intelligent i betydelsen ändamålsenligt och funktionellt utan att vara uttryck för medvetet rationellt tänkande. Deras intelligens befinner sig därför i en annan domän än den mänskliga.⁷

Jag har urskilt några steg i den komplexa utvecklingen av rollövertagande. Komplexiteten ökar när vi konstaterar relationen till andra fenomen som Mead också kallar rollövertagande, utan att själv analysera kvalitativt olika typer. Det finns rollövertaganden på olika nivåer. De mer elementära genererar mening hos objekt, subjekt

7 Detta är inte det samma som att rangordna intelligensens former som "överlägsna – underlägsna" eller "högre utvecklade". Hunden är givetvis mycket mer intelligent än människan – inom sin domän.

och situation, och när andra individers responser finns med i spelet, så genereras medvetande om denna mening. Det sociala rollövertagandets evolution börjar på den nivå där kanariefåglar stimulerar varandra till härmning av varandras läten, och kröns kanske av skådespelandets konstform. Däremellan finns många steg.⁸

Få uttolkningar av Mead problematiserar mångtydigheten hos begreppen mening och rollövertagande. Bland de mer ansvarfulla uttolkarna ska först Hans Joas nämnas, hans lärofader Habermas, och vissa amerikanska, som Gary Cook och David Miller och som Sheldon Stryker i sina senare framställningar. Men jag menar att det mest centrala om rollövertagandets nivåer och deras relation till mening och medvetande inte har tagits upp med omsorg, ej ens av Joas.

I Sverige har Jan Trost och Irene Levin gett saken visst utrymme. De ger omsorgsfullt utvalda citat som är centrala för att förstå meningsbegreppet hos Mead (Trost & Levin 2004: 109–117). Men noggrann läsning ger vid handen att de inte analyserar rollövertagandet med hjälp av meningsbegreppet eller omvänt. Den individ som exemplifierar deras egen framställning av meningsbegreppet är en vuxen och medveten individ. Den meadska grunden saknas: mening är en *emergent* kvalitet hos en konkret handling, den uppkommer i medvetet skick genom rollövertagande där Alter besvarar Egos responser mot ett objekt. Processen resulterar i medvetande om objektet och dess funktion.

Hos Trost & Levin blir helhetsintrycket snarare att individen använder sitt medvetande och sin avsikt för att definiera situationen och därigenom åstadkomma resultat. Den interaktionistiska poäng som finns kvar är då att detta är möjligt endast om subjektet kan få den andre att anta definitionen. Meads grundpoäng ligger på en helt annan nivå.

Habermas' Meadtolkning, som återfinns på många ställen i hans produktion i olika varianter, tas upp av Mikael Carleheden (2006: 76), som ringar in Habermas' position. Han skriver: "Bara inom ramen för ett *gemensamt* språk kan Ego och Alter förstå gester på samma sätt. Först då är det möjligt att 'den ena organismen inverkar på sig själv på samma sätt som på den andre och lär sig därmed att varsebli sig själv precis så som han blir varsebliven som ett socialt objekt ur den andres perspektiv' (Habermas 1988: 215 f)."

Perspektivtagande (läs rollövertagande eller attitydtagande) är då möjligt först genom ett gemensamt språk. Detta är åter att spänna kärran framför hästen.⁹ Jag har stor respekt för Habermas, men sett utifrån Meads faktiska uttalanden är hans tolkning inte non-sense utan anti-sense.

Nyligen har i Sverige C. G. Heidegren (2009:16–18) inkluderat en kortnotis om

8 De viktigaste texterna om mening i mitt "totalintryck" av Mead har varit delarna I och II i MSS, varibland givetvis kapitlet 11 "Meaning" är centralt. Jag vill också med eftertryck nämna essän *Stages in the Act*, i "The Philosophy of the Act", liksom vissa essäer i Recks (1981) antologi av Mead-texter.

9 Carleheden tar inte ställning till Habermas. Hans artikel är inspirerande för en Meadtolkare. Min egen fragmentariska Habermasläsning överensstämmer med Carlehedens, vilken jag använder som auktoritet.

Mead i Habermas anda, där rollövertagandet beskrivs som om det uteslutande handlar om färdigsocialiserade människors försök att förstå varandra, och det blir till en kritik av Mead att folk ofta tycks missförstå varandra. Denna uppfattning hos Habermas behöver inte tillbakavisas; den har inget med Mead att göra.

Heidegrens text fortsätter att engagera. Han kommer strax över till Axel Honneth som enligt Heidegren har förhållit sig till Meads "I" och "me" på ett kritiskt sätt som vidareför lärofadern Habermas' Mead-läsning. Honneth behandlar begreppen på ungefär samma sätt som jag vill kritisera Giddens (1997: 67 och flerstades) för. Det ser för mina ögon ut som att Habermas, Honneth och Giddens enligt dessa källor gör grovt vanställande tolkningar av Meads begrepp rollövertagande och "I" och "me". De senare blir till språkliga skiftningar som barnet lär sig på något mysteriöst sätt. För Mead är "I" och "me" i första hand resultatet av konkreta rollövertaganden som barnet gör med andra, medan orden och språket är vuxnas etiketter på mer elementära och grundläggande fysiska handlingar.

Jag tror mig ha liknande tolkning av detta som Olofsson (2008) har. Han menar att såväl mening som "I" och "me" är resultat av konkreta rollövertaganden. Detta förklarar honom och mig med också Engdahl och Lundin, till vilka jag ska återkomma. Men först en summering av min positionsbestämning.

Meningens trefaldiga enhet

Vad är nu rollövertagande, alternativt perspektiv- eller attitydtagande? Jag vill formulera det i en trefaldig "konjunktion" som expliceras i resten av artikeln.

Rollövertagandet handlar om skapande av mening. Mening finns i objektiv bemärkelse redan på plats före människans befolkande av jorden, nämligen som en funktionalitet mellan olika subjekt och agerande varelser. Detta är grundläggande för inte bara Mead utan för pragmatismen som perspektiv. När en ko äter gräs blir det omvandlat till näring för kon, och detta är *funktionellt* meningsfullt. Men Meads teori om mening handlar främst om hur mening blir medveten för aktörerna. Den händelsen är *social* och resulterar i *subjektiv* upplevelse av mening, en *existentiell* mening. Eftersom den är social är subjektiviteten alltså att återföra på *intersubjektivitet*. Den senare föregår och skapar den förra.

Hur är det då beskaffat med socialiteten i denna situation? Det är navet i Meads sociopsykologi som jag här är ute efter, och jag tror mig ha en rimlig formulering av den:

Mening som medveten upplevelse uppstår när Alter och Ego sammanstöter med varandra samtidigt i samma situation med liknande gester som riktas mot samma objekt. Alltså: Minst två individer med: samma gester samtidigt i relation till samma objekt. När Alter reagerar på Egos gester mot objektet med samma gester som Ego själv nyss hade, och när detta sker i samma sammanhang, dvs då Alter bryter in i Egos automatiserade gester produceras en upplevelse av *mening* för Ego (och i andra hand för Alter). Alters respons på Egos gest etablerar en *distans* mellan Ego, gesten och objektet, så att alla tre varseblivs som delar i en situation med sammanhängande komponenter.

Detta ska fördjupas i nästa avsnitt. Först ska jag peka på likheter mellan några ut-

vecklingspsykologer och Mead. Vygotsky ligger nära i flera hänseenden (Berg m.fl. 1975: kap. 3, Berg 1976: kap.4). Också begreppen "mediated activity" (Vygotsky 1979: 54) och "proximal utvecklingszon" (Dysthe 2003, flerstädes) är lämpliga referenser. Alters röst blir en förmedling mellan barnet Ego och dess gester; Alters respons skapar medveten mening för Ego. Släktskap finns också med Piagets många analyser av optimala frustrationer som fungerar som en utmaning, med skapandet av en *reflexiv attityd* mot objektet. Piaget gör dock inte en systematisk analys av Alters betydelse för utmaningen (Berg 1976: kap. 4). Slutligen finns även i psykodynamisk utvecklingsteori tanken att "växelverkan mellan tillfredsställelse och *frustration* skall uppfattas som ett nödvändigt *spänningsfält*. Utan detta är det ingen utveckling" (Jerglang 1986: 103, min kursivering).

Rollövertagandets första konsekvens: distans och mening

Jag har gett min bestämning av begreppet rollövertagande hos Mead. Det har delvis skett genom att ta avstånd från tolkningar som begränsar sig till medveten nivå. Nu går jag vidare genom att i stället ansluta mig till, och vidareutveckla, vissa andra. Jag börjar med en utförlig sociologisk ansats i Sverige: Elin Lundin (numera Thunman) skrev sin avhandling om bl.a. Mead och hon sammanfattar i artikeln "Motståndets betydelse" (Lundin 2008: 58): "En förutsättning för att vi kan kommunicera med hjälp av signifikanta symboler är vår grundläggande tendens att identifiera oss med den andres perspektiv. Rollövertagandet /.../ innebär att individen läser av samspeletpartnerns gester samt att gesterna har en tendens att framkalla samma respons hos båda, implicit hos den som utför gesten och explicit hos den som gesten riktas mot." Lundin fortsätter med att lyfta fram Emma Engdahls intresse för den "funktionella identifikationen" (Lundin 2008: 58–59): "Vad som är utmärkande för den mänskliga /.../ biologiska organismen inom akten är att den har förmågan att kommunicera på sätt som innefattar den andres deltagande, framträdandet av den andre i självet, eller funktionell identifikation med den andre."

En varelse med en sådan tendens framträder som en färdigutvecklad människa. Vi tycks då åter stå vid att "spänna kärran framför hästen". Men Lundin antyder, om än vagt, också det stadium i utvecklingen av signifikanta symboler som *föregår* "en tendens att identifiera oss med den andres perspektiv." Lundin är klar över den tes om meningens uppkomst som jag placerar i rampljuset: "Ett centralt antagande hos Mead är att det är först genom gestens respons och återrespons som den får en specifik, gemensam mening (jfr Mead [1910] 1981)" (a.a. sid. 59).

Engdahls betoning av att de grundläggande rollövertagandena är "funktionella" (i meningen beteendemässiga, snarare än "existentiella", dvs psykiskt upplevda i en "personlig" bemärkelse) är också på sin plats. Hon trycker hårt på detta flerstädes i sin avhandling (2004; särskilt kapitel 6). Hon visar därmed bl.a. att det avancerade, "mogna" rollövertagandet inte är en kapacitet som är inbyggd i människan, utan utvecklas ur mer elementärt beteende. Hon avviker markant från t.ex. Habermas och Honneth enligt tidigare diskussion. Detta är goda poänger hos Engdahl.

Det är svårt att vara språkligt på sin vakt när man ska analysera förhållanden som utvecklas från omedveten, primitiv nivå till avancerad, reflekterande nivå. Jag har citerat Lundin och Engdahl med formuleringar på ställen där de kan tolkas "fel", men samtidigt har jag visat på bådas medvetenhet om problematiken. Utan att kritisera dem vill jag använda min egen tes om "meningens trefaldighet" för att fördjupa och precisera den skarpa analys som finns hos dem båda.¹⁰

Att Meads analys börjar på en elementär nivå belyses tydligt i de introducerande essäerna i *Mind, Self, and Society*. Dessa handlar lika mycket om kanariefåglar, hundar och lejon som om människor; djuren blir intressanta för socialpsykologen Mead. Lundin (2008) lyfter också fram *The Philosophy of the Act* (Mead 1938), som går på djupet i hänseenden som jag efterlyser, bl.a. jämförelsen mellan rollövertagande och andra aspekter av intelligenskillnader mellan djur och människor. Detta ämne har ju under de senaste decennierna seglat upp som en stor fråga, framför allt genom primatforskningen.¹¹ Många djurarter bedriver elementärt, "incipient", rollövertagande i dess allra första och outvecklade stadier.

Basen för allt rollövertagande är den situation där det finns stimuli som påverkar sändare och mottagare på samma sätt, säger Mead på oräkneliga ställen. Jag vill korrigera honom: på *liknande*, men *inte identiskt samma* sätt. Skillnaden mellan "liknande" och "identiskt" har stora konsekvenser för hans teori. Homo sapiens' förmåga till varierad vokalisation förser sina utövare med ett unikt övermått av dessa situationer. Mead vill beteckna detta som ett av de resultat av evolutionen som fått de största konsekvenserna (Mead 1969, del I och Strauss 1977).

Kanariefågeln saknar vissa förutsättningar för att kunna vidareutveckla rollövertagandet genom att stimulera sin partner till att avge samma stimuli som den själv. Människan har dem: De neurologiska (att koordinera och processa komplexa stimuli), de anatomiska (som medger bl.a. den enorma differentieringen av stämbandens funktion)¹² samt den mänskliga handens verktygsegenskap. (Jag har utvecklat detta under rubriken Imitation i del II i Berg 1976.)

Handens djupgående sociala funktion är underskattad t o m av Mead själv. Den är en "social facilitator" genom att *förmedla* yttervärlden till oss. Med ögats hjälp tillåter oss handen det mest basala i Meads begrepp om socialitet: att funktionellt vara på två ställen samtidigt: Min *varseblivning* av det objekt jag hanterar finns vid ögonen, men *hanteringen* av objektet finns i händernas ändamålsenliga och differentierade mani-

10 Särskilt Engdahl ger sig in i begreppsanalys av avancerat slag. Komplexiteten hos Mead framstår där tydligt.

11 Inte minst den första essän i Mead 1938, "Stages in the Act", borde studeras av alla intressenter i frågan om skillnaden mellan mänsklig och djurisk intelligens.

12 Förutom det nämnda har människan också känslan för rytm och melodik. De uppmärksammas som grund för musikupplevelsen, men i mina ögon ingår båda också i rollövertagandets grundrepertoar genom att locka fram liknande responser från flera deltagare. De har alltså samma funktion som Meads vokala gester, och de är båda typiska för homo sapiens. Det gör dem specifika. De bör undersökas ur socialpsykologisk synvinkel, ej endast musikalisk. För en analys av dem som rollövertagande, se Reinholdsson 1998.

pulation. På detta sätt kan man sägas vara på två ställen eller utöva två funktioner samtidigt, redan med bara handen som instrument. Detta kan underkastas en fruktbar analys utifrån Meads essä "Stages in the Act".

Mead urskiljer två tidiga stadier av en handling som han kallar "perception" och "impuls" och ett tredje med benämningen "manipulation" (bokstavligen översatt: "handdragning"). Dessa tre stadier i handlingens utveckling knyts samman i ett fjärde: "consummation". Reflektionsförmågans funktionella bas ligger i just denna integration (Berg 1992, 2008). Handen har en viktig funktion i detta förlopp, men framför allt är det Alters "avbrott" i Egos handlingskedja som genererar förmågan att reflektera över handlingen i dess helhet. Det är detta senare som Lundin – med en annan infallsvinkel – är på det klara med. Det är ett viktigt steg framåt. Men Lundin talar mest om objektets motstånd, jag talar om Alters gest som inskjutet objekt i Egos beteendekedja. Alter "intervenerar". Mead talar om båda dessa processer.

Handen ger oss fundamenta i förmågan att *distansera* sig (di-stans = stående på två ställen), nödvändig för reflekterande intelligens. Men handens fysiska funktionalitet räcker inte till. Hos den människa som genom interaktion utvecklats till ett språkligt, jagmedvetet stadium har vi också handens direkt socialt interaktiva funktion. Handens gest fungerar som ett språk, och lyfter därmed fram möjligheten för existentiell identifikation. Vi gestikulerar med händerna på ett sätt som fyller alla kvalifikationer för att bedömas vara ett språkligt handlande. Ta ceremonin att skaka hand när man möts. Inte ett ord behöver sägas. Handen och blicken säger allt, därför att de har "socialiserats" in i språkets gemensamhetsuniversum. Händernas möte kan på en sekund gripa in i två långa livsöden. Vilken associationsvärld får vi av att betrakta Michelangelos målning i Sixtinska kapellet, där Guds hand (nästan) vidrör Adams? Ett skenbart enkelt motiv lockar fram associationsfält av enorm komplexitet från årtusenden av kulturell utveckling.

Handens basala sociala betydelse har belysts av Lasse Berg (2007): Människans utan tvekan viktigaste uppfinning är *hand*-väskan. Den gav möjlighet att föra med sig större mängd föda från markerna till läget. Berg säger att människan uppfann handväskan. I Meads efterföljd vill jag genmäla att handen och handväskan snarare uppfann (den rationella) människan. Det skedde genom den proto-socialitet som handen skänker oss, förmågan till fysisk di-stans, ett förstadium till symboliseringsförmågan, som förutsätter att vi kan vara både i vårt eget språkliga tecken och i det, med de Saussures begrepp, betecknade objektet.

Rollövertagandets nästa konsekvens; från signaler över signifikanta symboler till språk

Primatforskningen diskuterar schimpansens och människans fysiska teckenspråk som om de vore samma fenomen. Det är osäkert. Vad som däremot är säkert är att man bör göra skillnad mellan kommunikation genom vokala signaler/stimuli ("vokala gester") och kommunikation genom symboler ("signifikanta symboler"). De förra är en större grupp än de senare; endast vissa gester kan bli signifikanta symboler. De förra

är grunden för den evolution som föder fram de senare. Men många uttolkare gör sin Mead-tolkning som om homo sapiens som art befinner sig på den senare nivån med ett genetiskt inbyggt språkmedvetande. Det är inte bara feltolkning; det är teoretisk våldtäkt. Det är också att förvandla Mead till en museal kuriositet, som inte har någonting att säga oss idag.

Det ser i ljuset av dagens primatforskning ut som om många högre däggdjur är på väg att utveckla språk. De är själva ovetande om detta – ända tills de redan har utvecklat det. Ty medvetandet är ett resultat av det begynnande språkets distanstagande, snarare än en förutsättning. Mead kan tillföra dagens primatforskning mycket.

Jag menar att utvecklingen går från stadiet av gester med kommunikativ signalfunktion (som Meads hundslagsmål) över stadiet med (omedveten) kommunikation och uppfattandet av den, vidare över stadiet med *gester som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt* (rollövertagandets enklaste form), med nästa stadium som mening (och dess subjektiva motsvarighet i människan, medvetandet och dess objekt) och med nästa stadium som signifikanta symboler för att som sista stadium nå språket som helt meningssystem.

De tre sista stadierna är inte helt åtskilda utan överlappande som vore de sidor av varandra. ”Mening” är ett annat ord för ”signifikant symbol”; det betecknar den osynliga eller ”inre” delen av den signifikanta symbolen. Mening är innehållet, symbolen är formen. Tillsammans genererar de språket.

Förloppet kan beskrivas på annat vis: Medvetande om ”mening” uppträder (emmergerar), eller evolverar. Det händer när Ego mottar Alters svar på Egos gest, givet att gesten kan framlocka liknande respons hos båda. En enkel illustration: När en schimpans i flocken skriker av ångest inför ett anfallande lejon, så påverkas inte bara andra medlemmar i flocken, utan även den skrikande själv. Skriket upprepas strax av många individer, och det påverkar alla på liknande sätt. Flocken tar varandras attityd. *Stimulus är liknande och responsen blir liknande*. Men när en hund drar upp tänderna inför en rivaliserande hund, så *känner* den första, men den andra hunden *ser* gesten. Det är *olika stimuli* för sändare och mottagare (Berg m.fl 1975 kap. 3, Berg 1976 del 1 och 2).

Argumentet hos Mead bör spjälkas upp i tre:

- a Vokala stimuli har egenskapen att *stimulera* sändare och mottagare på liknande sätt.
- b När mottagaren *responderar* på gesten på liknande sätt, och när detta varseblis av sändaren, uppstår mening hos gesten (och dess objekt) för sändaren.
- c Då båda normalt är både sändare och mottagare vid vokala gester gäller det sagda för båda. Meningen skapas socialt och blir gemensam i själva sitt skapelseögonblick. För båda gäller alltså att Alter ger Ego strukturen i meningen (Mead 1969 kap. 11).

Meads socialpsykologi vilar på detta.

Motstånd och reflexion

Lundin (2004 och 2008) fokuserar begreppet ”motstånd”. Men hon skiljer t.ex. inte tydligt mellan motstånd från objektet och motstånd som utgörs av att den andre bryter automatiken i den sändande individens beteende. Jag behöver skärskåda denna skillnad. Meads argumentation förutsätter att individen stöter på motstånd, så att automatiken i en viss handlingskedja bryts. Detta är en tankegång som finns hos alla de pragmatiska filosoferna, liksom de nämnda utvecklingspsykologerna; Dewey (2005) trycker på motståndets betydelse för intellektuell utveckling men har ingen konkret detaljerad analys som Meads.

Ett triviale exempel som belyser det mest elementära stadiet i motståndsteorin: Jag går på en trottoar. Benen fungerar automatiskt och omedvetet. Plötsligt snubblar jag över en tegelsten. Strax vet jag vilken fot som träffade stenen, var stenen låg, hur mina steg löpte innan jag snubblade, etcetera. Jag kan kartlägga hela händelseförloppet, trots att jag inte blev varse det före snubblingen. Jag är intensivt medveten om händelsen – på grund av motståndet, avbrottet i automatiken. Och medvetande är kopplat direkt till situationen i dess helhet. Utan kontext, inget medvetande.

Lundin är stark i sin argumentation kring detta. Men motstånd leder inte per se till utveckling eller medvetande. Snubblingssekvensen visar ett reflexivt medvetande: jag rekapitulerar avsiktligt hela situationen, och jag drar nytta av den inför framtiden. En händelse reflekteras mot sin historia. Resultatet blir en kalkyl inför framtiden, som ska förhindra liknande händelser igen. Varifrån kommer reflexionen, framtidskalkylen? Till viss del från fotens stöt mot stenen men inte bara det.

Vissa forskare anser reflexionen vara specifik för människan (Gärdenfors 2000). Andra anser att andra primater är på god väg att utveckla en kalkylerings- och problemlösningsförmåga (Osvath 2008). Sett med meadska ögon är det viktiga inte om människor respektive djur kan kalkylera rationellt, med historia och framtid framför ögonen, utan hur förmågan uppkommer. Den uppkommer främst genom de villkor jag nämnt ovan.

Effektiv inlärning kan ske på icke medveten/reflekterande och icke diskursiv nivå, vilket visas genom t.ex. våra husdjurs flexibla inlärningsförmåga. Den visar både att inlärning kan ske effektivt och att den inte behöver ”avsättas” i reflektionsförmåga. Exempel på ”ofruktbart motstånd” utan mening ger hundar och hästar som ”fastnat” i ett beteendemönster av aggressivitet eller rädsla, och som lever dagligen med dessa mönster, tills deras ägare/tränare underkastar dem en kurs i betingning hos djurpsykologen. De visar sig då lägga bort de etablerade mönstren, men utan reflektion och problemlösningsförmåga. Dessa djurs intelligens är inte flexibel i förhållande till situationen, utan kräver ombetingning.

Reflektionsförmåga förutsätter medvetande, som förutsätter hantering av ”mening”, som förutsätter att Alter genom sin respons på Egos beteende gör Ego uppmärksam på detta efter att det skett. Ego kan ”come back on himself” (Mead [i Strauss 1977], sid. 25).

Detta uttryck riktar uppmärksamheten mot två förhållanden: först reflexionens

”halvcirkel”: beteendet reflekteras, genom den andres svar, tillbaka till sitt eget ursprung: Anna är gammal nog att just börja klättra upp på möbler. Hon klänger på sin barnstol: Mamma *kommenterar aktiviteten*: ”Jaså, Anna, kan du sätta dig på stolen själv nu! Mamma behöver inte hjälpa till!?” Annas uppmärksamhet riktas tillbaka till de tidigare faserna av hennes just genomförda beteende. Mamma avbryter henne genom att gå rakt in i Annas pågående beteende med stolen. Mammans språkhandling konstituerar ett viktigt exempel på Lundins ”motstånd”. Anna blir dis-traherad, dragen bort från sitt beteende med stolen, får di-stans till det, genom mammas respons.

Mamma *benämner* också Anna. Hon meddelar *vem* som har satt sig på stolen. ”Anna” har gjort det. Och hon har gjort det ”*själv*”. Detta är inga bagateller, det har avgörande betydelse för Annas framtida intellektuella utveckling. Det fanns varken en identifierbar ”Anna” eller ett ”själv”, i hennes egen varseblivning, innan Mamma gör henne uppmärksam på dessa fenomen, som formar en ”aktör” eller ett ”subjekt”. Från liknande händelser i den åldern i sin livshistoria kan Anna börja säga: ”Jag kan se mig (själv).” Dessförinnan kunde hon inte det.

Exemplet genomlyser Lundins huvudpoäng: motståndet. Inte heller det fysiska problemet i situationen är någon bagatell för Anna. Det är hennes allra första lyckade försök att äntra sin stol! Men den processen föreligger medvetet för Anna först sedan mamma har gjort henne uppmärksam på den. Ta ett annat exempel: Holger, 1,5 år, och pappa leker med en pedagogisk leksak. Vi ska placera figurer på rätt plats i hål i en platta med utsågade hål. Pappa visar hur man gör. Holger försöker. Det går inte bra i förstone. Pappa visar pedagogiskt igen. Holger utbrister ivrigt: ”Hollge sälv!”

Holger visar att han greppar och får ordning på en mycket komplex räcka av stimuli: föremål som kan passa i varandra, problem att lösa, två personer med olika förutsättningar. Det finns problemlösningsvilja, en lärare, beslutsamhet, m.m. Men framför allt annat finns det två fenomen: ett subjekt som utvecklar medvetenhet om sig själv som handlande subjekt gentemot ett objekt, och detta märkliga finns i direkt samband med ett annat subjekt, som är sysselsatt med samma objekt. Två individer responderar ungefär *samtidigt* mot *samma objekt*, mot varandra och med så *snarlika responser*, att de tvingar varandra till uppmärksamhet (Lundins ”motstånd”).

Denna ”trefaldighet” är en ”konjunktion” – ”samman-förening” som omsluter – vad? Inte bara *funktionen* hos mening/medvetande, utan dess *uppkomst ur interaktion*. Mening och medvetande är emergenta fenomen, inte permanenta. E-mergera betyder att dyka upp *ur en sammanblandning*. Minst två individer ”krockar” med varandra. Detta sker genom att situationen rymmer gester som påverkar sändare och mottagare på (nästan) samma sätt. Det sker (nästan) samtidigt, med (nästan) samma respons i relation till (nästan) samma objekt. Det är bara ”nästan” samma objekt, även om det är fysiskt samma, ty två individer kan inte varsebli objektet på exakt samma sätt exakt samtidigt från exakt samma plats.

Lundin tydliggör att Mead hävdar motståndets väsentliga betydelse för intelligensens utveckling. Men det viktigaste hos Mead som socialpsykolog är Alters ”avbrott” av subjektets aktivitet mot objektet som krystar fram förmågan att ”come back on himself”, varigenom mening, medvetande, reflektionsförmåga och så småningom

språkligt diskursivt förhållningssätt föds. (Det finns många steg i denna utveckling: från Annas första äntring av stolen, till en vuxens diskurs i t.ex. en vetenskaplig argumentation. Dessa steg måste av utrymmeskäl lämnas utanför.)

Min koppling baseras på två teser som Mead sällan sammanför, men som uppenbarligen hör samman: 1) Något specifikt för intelligensens evolution händer, när den situationen blir vanlig inom en art, att minst två individer agerar mot ett objekt på liknande vis och samtidigt med varandra, och därigenom också mot varandra, då de så s "kolliderar" eller "inkrärkar" på varandras beteendevir, och när detta sker på ett så differentierat sätt som människans vokala förmåga medger. 2) Mening hos ett objekt uppstår ur den respons som Alter ger mot min gest (mitt beteende mot ett objekt, som ju ibland är *Alters gest*, som jag responderar mot!)

I denna punkt 2) kan en sociolog förstås utläsa en konsekvens: Thomasteoremet. Formuleringen under 2) är egentligen inget annat än grunden för: "Om människor definierar en situation som verklig, så blir den verklig till sina konsekvenser." En sociolog ser stämplingsteorin som en enkel konsekvens av denna grundtes. En akademisk läsare kan gärna associera det nyss förda resonemanget till de känslor och den uppmärksamhet som väcks när någon i en vetenskaplig diskurs "knycker" ett argument från en kollega, eller motbevisar det, dvs. framställer det med omvänd bevisning. Exemplet är hämtat från en sfär som ligger ljusår från den elementära sociala responsivitet som Mead oftast rör sig kring, men fokuseringen på just häftigheten i uppmärksamhet och sensitivitet som uppmanas i sådana "slagsmål" illustrerar den typsituation jag tror Mead var ute efter i sin teori om den medvetna intelligensens uppkomst under evolutionen: de starka känslornas scenario och deras koppling till kroppen i dess dynamik och påtaglighet, som Engdahl och Olofsson förtjänstfullt har fokuserat.

De senaste exemplen pekar hän mot en särskild typ av meningsobjekt: självet. Med detta framträder de evolutionsteoretiskt enastående och märkliga fenomen, som Mead betecknar med de ofta vanställda begreppen "I" och "me". Diskussionen av dem överskrider utrymmet för mig; den analysen får lämnas till ett annat tillfälle.

Sammanfattningsvis innehåller systemet av Egos gest och Alters svar kroppslighet (Engdahl och Olofsson), emotioner (Engdahl) och motstånd (Lundin), men framför allt det jag själv vill framhålla, den specifika form av elementär socialitet, ur vilken medvetandet emergerar. Detta betyder att socialiteten i den meadska "trefaldiga" form jag har preciserat formar upplevelsen av kropp, känslor och de möten (motstånd) som människor är med om. Detta har som avgörande konsekvens att det blir omöjligt att förbigå socialpsykologin om det medvetna tänkandet vid studiet av människans psyke.

Referenser

- Aboulafia, M. (1991) *Philosophy, Social Theory, and the Thought of George Herbert Mead*. New York: State University of New York Press.
- Asplund, J. (1967) *Sociologiska teorier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Asplund, J. (1969). ”Den symboliska interaktionismens värder relevans”. *Sociologisk forskning* 6 (1):1–26.
- Asplund, J. (1987 a) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Asplund, J. (1987 b) *Om hälsningsceremonier, asocial pratsamhet och mikromakt*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Berg, L. (2007) *Gryning över Kalahari. Hur människan blev människa*. Stockholm: Ordfront.
- Berg, L-E. (1976) *Människans födelse; en socialpsykologisk diskussion kring G. H. Mead och J. Piaget*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Berg, L-E. (1992) *Den lekande människan; en socialpsykologisk analys av lekandets dynamik*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2001) Varifrån kommer då detta Jag? Jaget och Miget ur socialbehavioristisk synvinkel. *Utbildning och Demokrati: Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* 10 (3):67–83.
- Berg, L-E. (2008) Aspects of Identification in Computer Gaming, *Human IT* 9.3 (2008): 37–61. <<http://www.hb.se/bhs/ith/3-9/leb.pdf>>
- Berg, L-E. m.fl. (1975) *Medvetandets sociologi*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Berg, M. (2008) *Självets garderobiär*. Lund: Lunds universitet.
- Carleheden, M. (2007) Subjektivitetens intersubjektiva förutsättningar. I Carleheden, M. & Lidskog, R. (red.) *Social interaktion – förutsättningar och former*. Malmö: Liber.
- Charon, J. (1979 [1992],) *Symbolic Interactionism; an Introduction, an Interpretation, an Integration*. New Jersey: Prentice Hall.
- Cook, G. (1993) *George Herbert Mead; the Making of a Social Pragmatist*. Chicago: University of Illinois Press.
- Cooley, Ch. H. (1967 [1902]) *Human Nature and the Social Order*. New York: Schocken Books.
- Damasio, A. (2000) *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. New York: Harvest Books.
- Dewey, J. (2005 [1983]) *Människans natur och handlingsliv*. Göteborg: Daidalos.
- Dysthe, O. (2003) *Dialog, samspel och lärande*. Lund: Studentlitteratur.
- Einhorn, S (2005) *Konsten att vara snäll*. Stockholm: Forum.
- Engdahl, E. (2004) *A Theory of the Emotional Self: From the Standpoint of a NeoMeadian*. Örebro: Örebro Universitet.
- Engdahl, E. (2007) Om det sociala livets elementära former. En kritisk rekonstruktion av Johan Asplunds socialpsykologi. I Carleheden, M. & Lidskog, R. (red.)

- Social interaktion – förutsättningar och former.* Malmö: Liber.
- Eriksson, B. (2007) *Social interaktion – flöden – positioner – värden.* Malmö: Liber.
- Giddens, A. (1997) *Modernitet och självidentitet.* Göteborg: Daidalos.
- Gärdenfors, P. (2000): *Hur Homo blev sapiens: om tänkandets evolution.* Nora: Nya Doxa.
- Habermas, J. (1991) The Paradigm Shift in Mead. I Aboulafia, M. (ed.): *Philosophy, Social Theory and the Thought of George Herbert Mead.* New York: State University of New York Press.
- Habermas, J. (1995) *The Theory of Communicative Action.* Vol. one. Oxford: Polity Press.
- Heidegren, C.-G. (2009) *Erkännande.* Malmö: Liber.
- Jerlang, E. (red.) (1986) *Utvecklingspsykologiska teorier.* Arlöv: Berlings, Esselte Studium.
- Joas, H. (1997) *G. H. Mead: A Contemporary Re-examination of His Thought.* Cambridge: The MIT Press.
- Lewis, J. D. (1991) A Social Behaviorist Interpretation of the Median "I". I Aboulafia M. (ed.): *Philosophy, Social Theory and the Thought of George Herbert Mead.* New York: State University of New York Press.
- Lindblom, J. (2007). *Minding the Body; Interacting Socially through Embodied Action.* Diss. Linköping: Linköping University.
- Linton, R. (1936) *The study of Man.* New York: Appleton.
- Lundin, E. (2004) *Motstånd och kreativitet. George Herbert Meads bidrag till aktörstrukturdebatten.* Stockholm/Stehag: Symposion.
- Lundin, E. (2008) Motståndets betydelse, *Sociologisk Forskning* 45 (4):47–73.
- Mead, G. H. (1969 [1934]) *Mind, Self and Society.* Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, G. H. (1972 [1938]) *The Philosophy of the Act.* Chicago: University of Chicago Press.
- Miller, D. (1973) *George Herbert Mead; Self, Language and the World.* Austin: University of Texas Press.
- Miller, N. & Dollard, J. (1945) (electronic resource 2000) *Social Learning and Imitation.* London: Kegan Paul.
- Olofsson, P.-O. (2008) "Självvet, rollerna och pågående koordinationer", *Sociologisk Forskning*, 45 (4):25–46.
- Osvath, M. & H. (2008) Chimpanzee and orangutan forethought: self-control and pre-experience in the face of future tool use, *Animal Cognition* DOI 10. 1007/s10071-008-0157-0. Springer Press.
- Persson, M (2007) *Mellan människor och ting: en interaktionistisk analys av samlandet.* Lund: Lunds universitet.
- Reck, A. (1981 [1964]) *George Herbert Mead: Selected Writings.* Chicago: University of Chicago Press.
- Reinholdsson, P. (1998) *Making Music Together.* Uppsala: Uppsala University Library.

- Rose, A. (1964) *Symbolic Interaction and Social Processes*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shalin, D. (1991) G. H. Mead, Socialism and the progressive Agenda. I Aboulafia M. (ed.): *Philosophy, Social Theory and the Thought of George Herbert Mead*. New York: State University of New York Press.
- Shalin, D. (1993) Modernity, Postmodernism, and Pragmatic Inquiry: An Introduction. *Symbolic Interaction* 16 (4):303–332. USA: JAI Press inc.
- Strauss, A. (ed.) (1977 [1959]) *The Social Psychology of George Herbert Mead*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stryker, S. (1996) "Symbolic Interactionism". I Hewstone & Manstead *Blackwells Encyclopedia of Social Psychology*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Trost, J. & Levin, I. (2004 [1996]) *Att förstå vardagen – med ett symbolisk interaktionistiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Vaage, S. (1995) *Handling og sosialitet: G.H. Mead om utdanning of sosialisering*. Oslo: Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo.
- Vygotsky, L. (1979) *Mind in Society*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- de Waahl (2001) *Tree of Origin. What Primate Behaviour Can Tell Us about Human Social Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Westlund, O. (2003) *S(t)imulating a Social Psychology – G. H. Mead and the Reality of the Social Object*. Uppsala: Uppsala University Library.
- von Wright, M. (2000) *Vad eller vem? En pedagogisk rekonstruktion av G. H. Meads teori om människans intersubjektivitet*. Göteborg: Daidalos.

Författarpresentation

Lars-Erik Berg är sociolog med lång verksamhet vid göteborgsinstitutionen. De senaste 10 åren har han ägnat åt programmet i socialpsykologi vid Högsolan i Skövde. G. H. Mead såsom grund för den symboliska interaktionismen är Bergs främsta intresse. Det har han empiriskt tillämpat på barn, lek, förskola, familj (i kris), ungdomar och datorspel och teoretiskt mot den meadska begreppsapparaten med medvetande och identitet i centrum.

Welcome to XVII World Congress of Sociology 11– 17 Juli, 2010, Göteborg, Sweden

Sociology on the move

Determinism is dead in the social sciences. Despite a strong interest in social structures, social mechanisms, forms of reproduction, we are all aware that human beings are not completely dominated by them. The world changes, and this change to a large extent depends on human action and imagination.

If sociology is to be useful, it has to contribute to an understanding of change – and it has to change itself. It is on the move and has to be on the move because the world, the societies, collective and individual actors are on the move.

“Sociology on the move” means that our discipline contributes to an understanding of our world by defining new objects of research, devising new approaches and reevaluating its rich heritage. It implies a new openness with regard to other disciplines and to normative questions. The International Sociological Association offers an enormous variety of perspectives – in terms of cultures, gender and generation. They all contribute to the vitality of our discipline.

Michel Wieviorka, ISA President

Hans Joas, ISA Vice-President, Programme

Ulla Björnberg, Chair, Local Organizing Committee

Submit Abstract!

See <http://www.isa-sociology.org/congress2010/>
for deadlines and full programme.

Underkuvade kunskaper och genealogins möjligheter

Jutta Ahlbeck-Rehn

Kvinnovetenskap, Åbo Akademi

Subjugated Knowledges and the Possibilities of Genealogy

The article explores the possibilities of “voicing” marginalized subjects by analyzing letters written by female mental patients in the beginning of the twentieth century. Following Michel Foucault, genealogy is here used as a means to explore and reclaim subjugated knowledges, i.e. knowledges that have been dismissed, distorted, disqualified and put aside by more powerful and ultimately victorious knowledge claims, in this case the psychiatric discourse. Historically oriented research on madness has often explored medical and cultural discourses and representations, as these correspond to sources that can be easily found in archives. This also means that mental patients’ own narratives and texts have been more difficult to trace, partly due to the paucity of available documentation. Herein lies a challenge: how can we represent these subjects, whose stories are inevitably *always already* captured and filtered by authorities, without portraying them either as passive victims or reducing them to effects of power networks? The article thus ponders research ethics, the question of Otherness and the power of representations. The difficulties in representing female patients’ “own” voices are discussed, yet the article points to the necessity of taking voices that are simultaneously in the margins *and* in the centre of more powerful discourses, seriously as objects of knowledge. The article argues that “the insurrection of subjugated knowledges”, i.e. bringing back such knowledges as represented here by mental patients’ narratives, opens up other possibilities of knowledge. Hence, mental patients’ letters are seen as important “fractures” in the official and legitimized knowledge of madness, offering alternative understandings of both committed individuals *and* the psychiatric discourse itself.

Keywords: mental illness, genealogy, Foucault, research ethics, letters of patients

*Kära Antti, nu kommer jag och hälsar på dig med denna papperslapp då jag har så ledsamt här. Skicka mig pengar eller kom och hämta mig bort [härifrån]. Här är det så illa att vara. Nöden finner råd, nu är det så dåliga tider. Nu inget annat än må så gott önskar din älskade Elsa. Min adress är Elsa Laaksonen¹ Åbo, Nagu, Själö.
Var vänlig och skriv hur ni har det och om du fått detta brev.²*

1 Obs. Alla namn som presenteras i artikeln är pseudonymer. Eftersom materialet är känsligt återger jag inte heller läkarnas namn. Övriga detaljer och uppgifter om patienterna är inte modifierade.

2 Översättning från finska, citatet något redigerat p.g.a. avsaknaden av skiljetecken →

Det är den 22 oktober, året är 1940. Den 48-åriga brevskriverskan Elsa befinner sig på mentalsjukhuset på ön Sjalö sedan sju år tillbaka. Aderton år tidigare hade hon tagit livet av sin ettåriga dotter genom att hugga halsen av henne med en yxa, samtidigt som hon försökte ta sitt eget liv. Elsa misslyckades med sitt självmordsförsök och friades från fängelsestraff med hänvisning till sinnesrubbing. Efter flera års vistelse på mentalsjukhuset i Kuopio, förflyttades hon slutligen till Sjalö.³ Brevet skriver hon till sin make, men hustruns brev nådde aldrig mannen utan konfiskerades av sjukhuset. Elsas 10-åriga vistelse på Sjalö avslutas med hennes död den 24 juli 1943 – tre år efter brevets datering.

Att spåra röster som diskvalificerats

I ett arkiv sextio år senare finner jag Elsas brev. Bland auktoritära medicinska texter, i vilka psykiatrins kunskap definierar Elsa som både själsligt avvikande och moraliskt underutvecklad, finns även detta brev. Författat på talspråk och dialekt, innehållande skrivfel, plitat med knagglig och barnlig handstil, står denna text i skarp kontrast till de övriga dokumenten. Det handskrivna lilla brevet intar inte bara en marginaliserad plats i arkivet – det finns få texter som patienterna själva har skrivit – utan representerar även en underkuvad röst bland de auktoriserade, diskursiva sanningarna om Elsa. Hur skall vi tolka och förstå ett brev som detta?

I denna artikel granskar jag texter, främst brev, som författats av kvinnliga mentalpatienter i huvudsak på 1930–40-talen. De analyserade texterna av patienter presenteras i formen av små mikrohistorier, och i mina analyser skiljer jag på texterna när de utgör patienters ”egna” förklaringar och tolkningar av sina liv å ena sidan, och texterna när de används som ”medicinska bevis” i läkarnas diagnostiseringar eller nedtecknas som avskrifter i rättspsykiatriska undersökningar å andra sidan. Materialet består av citat och utdrag ur patienternas dagböcker och brev vilka läkarna och sjuksköterskorna gjort, vi har hela avskrivna brev vilka arkiverats som kopior och vi har originalbrev som arkiverats i sin helhet. Alla dessa utsagor, citat och brev härstammar från ett flertal finländska mentalsjukhus. Materialet har förvarats i Sjalö hospitals arkiv, eftersom slutdestinationen för dessa kvinnor blev kvinnohuset Sjalö.⁴ De konfis-

→ och stavfel i det finskspråkiga originalbrevet. Konfiskerat patientbrev, ur arkivkategorin ”de avlägsnades dagböcker” (Poistettujen päiväkirjat) PP 3.7.2., Sjalö hospitals arkiv, Åbo landsarkiv, Finland.

3 Grundat som ett leprosarium, ett sjukhus för spetälska, omvandlades Sjalö hospital till Finlands första statliga sinnessjukhus år 1755. År 1889 övergick det till att vara hospital för enbart sinnessjuka kvinnor, kronikerkvinnor, och förblev så till år 1962, när sjukhuset stängdes. Mellan åren 1889 och 1944 inskrevs 192 kvinnor. De flesta var unga vid intagningen, med en dominans av ogifta tjänarinnor och arbeterskor. En annan grupp var hustrur, ett fåtal var änkor. Kvinnor från medel- och överklass var få. För merparten av patienterna blev Sjalö en plats utan återvändo. De dog där efter ibland mycket långa vistelser, längst över sextio år (Ahlbeck-Rehn 2006).

4 Sjalö hospitals arkiv, Åbo landsarkiv, Finland. I artikeln granskas huvudsakligen inskrivningsdokument (Hoitoon määrääminen) HM 3.2.3. (1890–1921) och HM 3.2.4. →

kerade breven i original är alla skrivna på Själo hospital och utgör ett unikt material trots sitt ringa antal – eller kanske just därför – eftersom brev som intagna mentalpatienter skrivit oftast är avskrifter och inte original.

De undersökta källorna är således av olika slag (citerade och återgivna utsagor, avskrifter, konfiskerade brev) och skribenterna dömda till vistelse på sjukhus på olika grunder och med olika diagnoser. Av patienternas texter är de konfiskerade patientbrev den enda textmaterialet för vilket eftervärldens forskare med bestämdhet kan hävda autenticitet i bemärkelsen skrivna av patienterna för egen hand. De övriga texterna är rekonstruktioner – bearbetade och filtrerade av myndighetspersoner. Å andra sidan kan man hävda att alla biografiska texter är rekonstruktioner – alltid skapade i tid och rum under rådande förutsättningar, förväntningar, normer och praktiker – och att det därmed aldrig går att hävda en oproblematiserad autenticitet. Syftet är inte att presentera en enhetlig bild av vare sig materialet, patienterna eller läkarna. Patienttexterna är att betrakta som representerande underkuvade kunskaper. Det gemensamma för texterna är att de alla är författade inom anstaltens väggar och dess villkor. Därför är min avsikt att peka på dels hur dessa utsagor är en del av maktens tekniker, dels hur de avspeglar viktiga erfarenheter som auktoriteterna diskvalificerade som kunskap. Eftersom mitt fokus främst är metodologiskt kommer jag inte att analysera det omgivande samhället eller psykiatriens ställning i Finland under denna tidsperiod i förhållande till texterna (för detta se Ahlbeck-Rehn 2006).

Frågan jag ställer i denna artikel handlar om vilka möjligheter som finns att representera och ”ge röst åt” marginaliserade subjekt. I detta fall är det kvinnliga mentalpatienter som under sin egen livstid saknade talan, i synnerhet vad gällde deras intagning och behandling på mentalsjukhuset, men också rörande den psykiatriska diagnos som tillskrevs dem. Kvinnornas utsagor, förklaringar och uttryck användes som medicinska belägg för deras antagna sinnesrubbnings, och diskvalificerades samtidigt som legitim kunskap. En viktig aspekt att ta i beaktande i analysen handlar om *var* breven och de medicinska dokumenten är författade. Patienternas – och läkarnas – texter är inte bara skrivna under en given tidsperiod, utan framför allt i ett särskilt rum – mentalsjukhuset. En plats där inte bara (patient)individer, kroppar och handlingar, utan också uttalade och nedtecknade utsagor, tankar och själva ”själen” utsätts för kontroll och disciplinering för att inordnas i den psykiatriska diskursen.

I sin inledande föreläsning av *Samhället måste försvaras* (”Il Faut Defendre La Société”⁵), beskriver Michel Foucault (2003, 7) genealogin som de underkuvade kunskapernas myteri eller uppror.⁶ Genealogin kan enligt Foucault erbjuda en historia om kampen mellan en mäktig kunskapsform (ett *épistème*) och andra, mindre mäktiga kunskapsformer (*épistèmes*). Den kan visa hur vissa former av kunskap, får herra-

→ (1922–1944) och de avlägsnades dagböcker (Poistettujen päiväkirjat) PP 3.7.2. (1942–1946). Jag nyttjar även brev som gäller de intagna (Potilaita koskevat kirjeet) PK 3.11. (1859–1962).

5 Den inledande föreläsningen hölls den 7 januari 1976 vid Collège de France.

6 ”the insurrection of subjugated knowledges”

välde och makt under en given tidsperiod medan andra former av kunskap ("underkuvade kunskaper") förtigs.⁷ Underkuvade kunskaper är inte enbart kunskapsformer som är dolda eller avsiktligt förvanskade, utan även kunskaper som avfärdats och diskvalificerats, såsom t.ex. mentalpatienters egna perspektiv och berättelser. Däremot har den mäktigare diskursen, i detta exempel psykiatrin, funnit ett sätt att avgränsa sin egen domän och definiera vad den talar om, genom att skapa sitt eget kunskapsobjekt – vansinnet/mentalsjukdomen (Foucault 1972, 41–43). Å andra sidan handlar den genealogiska metoden inte om att undersöka vem eller vad som innehar makt. Istället handlar det om att spåra mönster av maktutövning genom diskursers växelverkan, dvs. att undersöka hur diskurser möjliggörs, växelverkar och producerar sanningar. Enligt Foucault kan makt endast utövas genom skapandet av sanningar. Makten finns i diskurserna som definierar olika sanningar under olika historiska tider. Genom att ta på allvar, lyfta fram och återinföra underkuvade kunskaper kan nya möjligheter till kunskap öppna sig, men också att ett annat tänkande födas. Detta innebär dock inte att genealogin strävar efter att ersätta auktoriserade historier med mer "autentiska" eller mer absoluta historiska sanningar. Syftet är snarare att demonstrera hur alla sanningar och kunskaper är situerade i specifika sociala och historiska sammanhang. Genealogier är lika mycket som auktoriserade historier vinklade och partiska; även de är författade och skapade från en särskild position (Bailey 1993, 103). Därför måste genealogen tolka, tillskriva betydelse och skapa sanning utgående från historien i full vetskap om att denna sanning är en fiktion – men paradoxalt nog är det sanning (Foucault 1980, 193). Genealogens roll – förenklat sagt – blir att ifrågasätta givna sanningar, skapa alternativa tolkningar (sanningar) och analysera kunskaper som uteslutits.

Jag kombinerar en genealogisk läsning som strävar efter att återupptäcka underkuvade historiska berättelser (Foucault 1977, 1978, 2003) med ett mikrohistoriskt perspektiv (Östman 2000; Levi 2001) för att förhindra att subjekt reduceras till viljelösa, anonyma makteffekter. Det är ett försök att inrymma ogiltigförklarad kunskap genom att låta historiens marginaliserade och underordnade subjekt komma till tals – i den mån detta är möjligt. Genom att ta på allvar patienternas berättelser och brev som finns i sjukhusarkivet, vill jag i enlighet med det genealogiska projektet, för att citera Margaretha Järvinen (1996, 21), "leta efter de aspekter, den historia, de röster, de dokument som bortdefinierats, förlöjligats, åsidosatts och kvävts av de förhärskande kunskapsregimerna". I den medicinska diskursen representeras de omdefinierade och bortdefinierade rösterna av patienternas utsagor. Jag vill emellertid understryka det svåra i att representera subjekt som alltid redan är fångade av förnuftets tekniker, och jag vill därmed problematisera forskningens möjligheter att nå dessa uteslutna kunskaper. Jag hävdar dock att forskningen inte skall kapitulera inför en nihilistisk position, *även om* de vansinnigas utsagor marginaliseras i relation till de mäktigare diskurserna.

7 I korthet innebär detta att vissa kunskapsformer "vinner" över andra. När vi talar om "kunskap" avser vi därför "den segrande kunskapen" (the victorious knowledge): "kunskapen som besegrade [omintetgjorde] och underkuvade andra kunskaper" (Foucault 2003, 182).

Makten att skapa ”de Andra”

Forskaren bör alltid reflektera över sina val och över hur de studerade subjekten representeras, särskilt i en studie som granskar marginaliserade individer. I all samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning är det viktigt att problematisera den objektifiering av de studerade och de maktrelationer som finns inbyggda i själva kunskapsproduktionen. Dessa frågor har framför allt uppmärksammats i feministisk metodologi (Stanley & Wise 1983; Harding 1987; Acker, Barry & Esseveld 1991; Skeggs 1995; Widerberg 1996; Oinas & Ahlbeck-Rehn 2007). Alla forskare utövar makt – vare sig omedvetet eller icke – genom att omvandla människors liv till auktoritära texter: genom att konstituera ”andra” som särskilda forskningssubjekt, genom att lyfta fram vissa aspekter, men undanhålla andra, och genom att avfärda kunskap som forskaren anser ovidkommande (Smith 1999). De kvinnliga patienterna, döda för länge sedan, blottställda och marginaliserade under sin egen livstid, blir genom denna undersökning än en gång exponerade. Därför måste min analys och behandling av dem vara respektfull. Det etiska perspektivet handlar här om att vara medveten om forskningens och forskarens makt; om det problematiska i att nyttja människors liv i vetenskapens namn. Att låta dessa kvinnor komma till tals, citera deras brev och återge deras berättelser är mitt sätt att visa respekt för historiens bortglömda individer. Trots forskningens inbyggda maktproblematik blir berättandet, synliggörandet och framtagandet av dessa historier viktigare än att åter en gång tysta, kväva och kuva dem.

Historisk forskning kring mentalsjukdom/vansinne och mentalpatienter har ofta fokuserat på medicinska och kulturella diskurser eller representationer, något som delvis varit ett nästan ”oundvikligt” resultat av de dokument som funnits tillgängliga för eftervärldens forskare. Där det funnits gott om sjukhusarkiv och psykiatriska texter, har det ändå varit svårt att finna patienters egna narrativ. Stora delar av den historiskt inriktade forskningen kring mentalpatienter, -sjukdom och -sjukhus har således varit makroorienterad och analyserat galenskapens historia och samhälleliga förankring med utgångspunkt i strukturella samhällsförändringar. Den tvärvetenskapliga forskningen har ofta pendlat mellan att å ena sidan studera mentala institutioner, läkarvetenskapens maktbefogenheter såsom diagnostisering, stämpling samt kapitalistisk och patriarkal makt, och att å andra sidan granska den strukturella (historiska) bakgrunden, dvs. institutionaliseringen och framväxten av en ny profession – psykiatrin (Scheff 1966; Foucault 1967; Ehrenreich & English 1973; Scull 1979; Busfield 1989; Porter & Wright 2003). Feministiska klassiker inom området har studerat hur mental sjukdom och ohälsa *könas* och gett analytiska redskap för att närma sig vansinnet inte bara som en social konstruktion, utan som ett mångfasetterat könat och klassbundet fenomen (Chesler 1972; Showalter 1987; Ussher 1991; Johannisson 1994; Busfield 1996). Många studier har emellertid på ett homogeniserande sätt behandlat avvikande subjekt som om de tillhörde en relativt enhetlig kategori. Då beaktas inte i tillräckligt stor utsträckning de enskilda subjektens möjligheter till handlande, förändring och motstånd. Michel Foucault erbjuder genom sitt maktbegrepp möjligheter till motstånd, men hans fokus på det diskursiva och det strukturella tenderar att

osynliggöra de subjekt som finns i maktens nätverk. Vilka är de subjekt som konstrueras som de Andra, hur förhandlar de om sin egen position och hur ser de sig själva? På sätt och vis har forskningens representationer av de subjekt som befinner sig i marginalen anonymiserat dem. I analyserna förblir de individuella subjekten osynliga, positionerade i analytikernas teoretiska och retoriska grepp.⁸

Forskare har varit bekymrade över (re)presentationen av patienter som passiva, maktlösa offer och många studier har, oftast influerade av Foucaults makt/motståndsbegrepp, poängterat stämplade, ofta internerade, individers möjligheter till motstånd (Smart 1992; Söderblom 1992; Jönsson 1998). Forskare har även poängterat hur patienter själva medverkar i sin stämpningsprocess genom sina utageranden (Theriot 1993; Lupton 1997; Riving 2008). På detta sätt har det framhållits att patienter är med om att skapa och omskapa den medicinska diskursen. "Patienter" är således inte endast "mottagare" av medicinsk intervention utan individer som själva aktivt söker medicinsk vård, hjälp och lindring (Conrad 1992, 2005; Oinas 2001; Riska 2003; Oinas & Ahlbeck-Rehn 2007). Eftersom historiska källor kring sjukdom oftast är producerade av läkarprofessionen, har en del kvinnohistoriker valt att undersöka kvinnors erfarenheter av lidande och sjukdom med hjälp av självbiografiskt material, eller skönlitterära texter, som inte författats inom mentalsjukhusets väggar utan oftast i det borgerliga hemmet (Tuohela 2008; jfr Gilbert & Gubar 1979). Denna slags forskning breddar förståelsen av sjukdom och lidande, eftersom forskningen inte betraktar sjukdom och patienter enbart som medicinska konstruktioner, utan istället fokuserar på individers sjukdomserfarenheter och livshistorier.

Texter från mentalsjukhuset

Mentalsjukhusets verksamhet formade ett rum som rent konkret stängde in, övervakade och kontrollerade patienternas kroppar, handlingar och yttringar. Sjukhuset – som ett geografiskt, materiellt och symboliskt rum – var ämnat att disciplinera sina interner med hjälp av specifika praktiker vilkas syfte var att inordna patienterna i en sjukhusmiljö, få dem att lyda och uppföra sig väl. Fråntagandet av personliga ägodelar såsom "vanliga" kläder och iklädandet i patientuniformen medförde en avpersonifiering och objektifiering; ett utplånande av den individuella identiteten till förmån för den institutionaliserade patientidentiteten (Goffman 1961; Gittins 1998; Jönsson 1998; Crossley & Crossley 2001). Kontroll av patienters utsagor, yttringar eller nedtecknade tankar (i brev eller andra personliga avskrifter) var en del av den övervaknings- och kontrollpraktik som karakteriserade mentalsjukhusets logik. Mentalsjukhuset var styrt och organiserat av auktoriteter, men de vansinnigas rum var också en domän som fylldes av patienternas egna fantasier, drömmar, vansinnesutbrott, sjukdomserfarenheter, lidande och epileptiska anfall. Det var ett patienternas landskap som innefattade deras erfarenheter.

Trots att sjukhusarkiv i huvudsak består av texter och intyg utfärdade av en mängd

8 För undantag se Gittins (1998), Reaume (2000) och Crossley & Crossley (2001).

instanser såsom läkarprofessionen, rättsväsendet, kommunala myndigheter och olika ämbetsverk, träder patienternas egna berättelser, deras egen tolkning av sina livsöden och erfarenheter då och då fram ur handlingarna som ur en palimpsest. Patientens egen skildring av sitt liv, sin familj och sina sjukdomskänslor citeras och dokumenteras. Kriminalpatienternas⁹ egna förklaringar till sina brott lyfts fram, men (om)förklaras, omdefinieras och medikaliseras i den psykiatriska diskursen. Ändock finns kvinnornas personliga berättelser på ett eller annat sätt dokumenterade.

Vems verklighet – vems sanning?

Den 25-åriga Johanna har bakom sig ett liv av upprepade arresteringar för lösdriveri och dryckenskap och befinner sig år 1914 på Åbo upptagningsanstalt.¹⁰ Denna gång står hon åtalad för lösdriveri och befinner sig på anstalten för att en expert skall kunna avgöra huruvida hon är sinnessjuk eller inte. Myndigheterna vill utreda ifall hon kan avtjäna sitt straff på mentalsjukhus i stället för i fängelse. Förutom att den rättspsykiatriska texten¹¹ presenterar ”kalla kriminella fakta” (lösdriveri, prostitution, dryckenskap, arresteringar, domar) framgår även hur Johanna som barn blev moderslös och senare lurad och utnyttjad av sin fästman. Denne stal alla hennes ägodelar, försvann och lämnade henne på ett vandrarhem på främmande ort. Efter denna händelse hamnade kvinnan i fattigdoms- och lösdrivarekorrhjulet, levde tidvis på fattighuset, från hand till mun, ibland genom att prostituera sig (Johanna: ”och jag mådde så illa och inte visste jag att man kunde få pengar på det sättet”). Johannas egna ord och förklaringar där hon skriver om sitt olyckliga liv citeras således i det medicinska utlåtandet. Läkaren menar att följande utdrag är ”betecknande för hennes sinnesstämning såsom den observerats” på upptagningsanstalten i Åbo:

Om det skulle finnas i världen en sådan människa åt vilken man kunde berätta för de gör nog narr ja mitt liv har varit så dystert och svart att man inte riktigt kan förstå och på grund av att det är så motvilligt för mig att vara sådan och oj om det ännu skulle ljusna att man skulle bli lycklig och skulle få mitt liv ännu tillbaka som jag hade då min mor levde och det fanns arbete att man fick försörja sig själv med arbete, men med egna krafter kan jag inte [...] och jag har bett så mycket i mina dagar men jag har inte berättat åt någon om något jag har varit tvungen till det då man inte kan lita eller tro på någon människa då denna värld är så svekfull [...] nog har jag många gånger tänkt sluta detta jordeliv men har inte förmått.¹²

9 Av 192 patienter var 25 kvinnor kriminalpatienter som begått brott (oftast barnamord, mordbrand, mord, lösdriveri) och som i rättspsykiatrisk undersökning betraktats som otillräkneliga, i de flesta fall med hänvisning till förståndshandikapp (sinnesslöhet) eller regelrätt psykiatrisk diagnos.

10 Närmare kring fallet Johanna, se Ahlbeck-Rehn (2002).

11 Rättspsykiatriskt utlåtande, 25.8.1914, Åbo upptagningsanstalt. HM 3.2.3. (1915).

12 Översättning från finska. HM 3.2.3. (1915).

Enligt den undersökande läkaren har Johanna "misstänksamhet" gentemot andra människor "i henne orsakat allehanda anklagelser gentemot omgivningen i den grad att man kan benämna det *pseudologia phantastica*". Medan hennes blottställda sociala förhållanden (fattigdom, ensamhet och utsatthet) inte ses som problem, söks orsakerna i henne själv. Johanna olycka, rädsla och misstro mot andra människor medikaliserar och diagnostiserar. Frågan kring *vems verklighet* och *vems berättelse* som tas för den sanna blir synlig i diagnostiken. Johanna berättelse är fantasi, verklighet är något annat, något som den psykiatriska diskursen *vet*. Diagnosen används för att skapa sanning om verkligheten, återställa samhällets rationalitet, trots att Johanna vittnat om att verkligheten är irrationell (Ahlbeck-Rehn 2006, 238).

Johanna vistades endast ett år på Sjalö och utskrevs år 1916.

Arkivets texter återger således inte bara patientens livshistoria, utan *skapar ett liv* som presenteras genom patientens ord, men är formad och framförd med den psykiatriska diskursens retoriska begreppsapparatur. Samtidigt belyser Johanna berättelse, och läkarens behandling av den, tydligt den klassrelation som är rådande mellan den bildade läkaren och fattighushjonet. Johanna kunskap om meningsuppbyggnad och grammatik är begränsad och texten presenteras i talad form, som en ström av ord. Läkarens frågor och omdömen är däremot korrekt stavade. Läkarens återgivning av patientens sätt att skriva används som ett medicinskt bevis på bristande mentala kapaciteter, och som något som bestyrker den diagnos han fastställer. Framställningen av patientens utsagor i relation till det medicinska språket avspeglar ett visst bildningsideal, där skillnaden mellan patient och läkare blir markant. Mats Börjesson (1994, 73) menar att rättspsykiatriska undersökningar syftade till att gradera brottslingens kulturella nivå och detta illustrerades ofta med att den undersökte citerades "på dialekt" och i talspråksform, medan läkarens uttalanden var skrivna på skriftspråk. Standarden för rättspsykiatriska undersökningar, intelligenstag och olika slags psykologiska test utvecklades och skapades av män som tillhörde den urbana bildade medelklassen. Detta innebar att den mansdominerade psykiatriska professionen tillämpade normer och måttskalor framvuxna ur en medelklassideologi på fattiga arbetarkvinnor från de lägre klasserna. På detta sätt användes medelklassens kulturella kapital (Bourdieu 1998) för att sortera, klassificera och producera avvikare som inte levde upp till de psykiatriska testens och intelligenstagens krav. Kön- och klasskillnaden, tydlig i Johanna fall, är även synlig i ett större sammanhang: majoriteten av de europeiska dårhuskvinnorna tillhörde de lägre samhällsklasserna (Showalter 1987; Ripa 1990; Dörries & Beddies 2003; Ahlbeck-Rehn 2006).

Makten över själen

Den 26-åriga Katarina inskrevs på Sjalö år 1940. Sex år tidigare hade hon stått åtalad för ett rån, då hon tillsammans med sin manlige vän ”genom våldsamt fasthållande utan laglig rätt” rånat en man på ”300 mk, en rakkniv och 9 blyertspennor”.¹³ För detta sändes hon till Viborgs fängelse, men förflyttades senare till Niuvanniemi mentalsjukhus för att sinnesundersökas. Ett viktigt element i dessa rättspsykiatriska texter, som redan framgick av fallet Johanna, var att kartlägga och beskriva brottslingens/patientens tidigare liv, och därigenom konstruera ett särskilt avvikande, patologiskt och osedligt liv. Den psykiatriska texten¹⁴ som behandlar Katarinas mentala tillstånd lyfter fram patientens pubertet och, sexualitet och hennes veneriska sjukdomar som förklaring till hennes instabila mentala tillstånd: ”i pubertetsåldern, började allvarliga själsliga symptom uppenbara sig hos henne.” Ur dokumenten framkommer emellertid också att Katarina blev våldtagen av en man då hon endast var fjorton år gammal och ”samtidigt uppträdde inbundenhet och slutenhets”. Hon hade svårt att få arbete och ”hamnade i sällskap med sprit-smugglare och prostituerade”. Enligt psykiatern har Katarina ”som särskilt svår psykopat sedan sin ungdom har hon genom sin levnad visat, att hon fullständigt saknar möjligheter att ordna sitt liv på ett hederligt sätt och att hon inte har den minsta förmåga att motstå frestelser och dåliga böjelser, som allt beror på medfödd svaghet i nervkrafter.”¹⁵

Våld (våldträcker, utnyttjande, trakasserier osv.) som kvinnliga patienter utsatts för osynliggörs ofta i de medicinska texterna – våldet kan omnämnas, men lämnas oftast därefter, oproblematiserat, medan man tar fasta på andra aspekter (”dåliga böjelser”, ”fantasier”, ”osedlighet” osv.) hos kvinnorna själva.

Förutom kartläggandet av patientens ohälsosamma liv och leverne, var ett annat viktigt element för att nå kunskap om patientens tankevärld och sjukdomskänslor att analysera patienters egna skrifter. Detta innebar att inte endast patientens enstaka citat och berättelser utan även privata och nedtecknade tankar i formen av hela brev till familjemedlemmar kunde citeras i medicinska utlåtanden. Det var vanligt att brev som patienten skrev till sina anhöriga under sin sjukhusvistelse inkluderades framför allt i rättspsykiatriska utlåtanden (jfr Börjesson 1994). Eftersom breven kontrollästes innan de sändes till de anhöriga, inkorporerades de ofta i rättspsykiatriska utlåtanden. Dessa brev är avskrifter, inte original, men återges (citeras) med skribentens skrift och ordval. Brev kommenteras och evalueras vanligtvis av läkaren, men ofta i rätt korta ordalag, t.ex. beskrivs de brev en 32-årig patient skrivit till sin familj som ”innehållsrikt ordnade, men i synnerhet ställvis mycket barnsliga, men visar i alla fall hängivenhet gentemot de anhöriga.”¹⁶ För en annan patient nämns att ”handstilen är

13 Ur rättegångsprotokollen, HD:s beslut 1.6.1935 (övers. från finska.) HM 3.2.4. (1940).

14 Rättspsykiatriskt utlåtande, 18.5.1935, Niuvanniemi sjukhus (övers. från finska) HM 3.2.4. (1940).

15 *ibid.*

16 Rättspsykiatriskt utlåtande, 26.2.1937, Lappvikens sjukhus (övers. från finska). HM 3.2.4. (1937).

tämligen prydlig och välvärdad.”¹⁷ Inkluderat i det rättspsykiatriska utlåtandet finns ett brev (avskrift) som Katarina skrivit till sin mor:

Min kära mor,

Bara tanken på att jag är här långt borta hemifrån och från alla mina kära känns hemsk. Särskilt nu då jag fullständigt förstår hur dumt jag har handlat under hela mitt liv. Jag har levt ett vilt och [otydligt] liv, utan att tänka på att jag samtidigt förorenar min kära hemmiljö och försätter mina kära föräldrar och systrar och bröder i misstro. Jag skulle önska att jag fick alla de förgäves tillbringade år av mitt liv tillbaka, så att jag kunde börja ett hederligt liv som skulle ge nytta åt mig själv och mina närmaste, samt glädje. Mor om jag ännu kan, så vill jag efter att jag avtjänat det straff som jag förtjänar. Det vore kanske lättare om Gud hade låtit mig avtjäna det [straffet] i fängelset där jag med rätta hör hemma. Nog har jag ju gjort så mycket ont i mitt liv som inte kan sonas med annat än döden, men Gud har åter gett mig livet. När jag nu får min frihet vill jag försöka börja mitt liv från början.

Min mor kan du förlåta mig för de orätter som jag gjort och fråga även mina kära bröder, mina systrar och min far. Jag hoppas att jag kan förklara hur jag känner mig här, [otydligt] göra mig själv bättre än vad jag varit och vad jag är. Jag vet att jag har varit till stort besvär för alla och därför känner jag mig rent av usel. Jag är ju en fånge som måste vara ödmjuk mot alla, och ödmjuk vill jag nog vara [...] Min mor nu är det snart morsdag och jag har inget annat att ge dig än önskingar om bättre tider som jag vet att du nöjer dig med, du har ju fått så mycket sorg, min kära. Mor jag ber dig allvarligt, att du skulle komma till mig, jag skulle försöka prata med dig. Jag önskar att också far kunde komma, förlåt mig kära föräldrar för att jag måste be er komma hit istället för att jag själv skulle komma dit. Tack för allt som jag har fått mottaga såsom paketet, jag var bara så ledsen, då det inte fanns med något brev.

*Katarina.*¹⁸

Katarinas ursäkter, ånger och önskan om förlåtelse, saknad efter familjen och löften om att bli en bättre människa karaktäriserar Katarinas brev till modern. Samtidigt ekar läkarens dom över att Katarina saknar möjligheter att ordna sitt liv ”på ett hederligt sett” som ett förutbestämt, deterministiskt öde. Läkarens kommentar gällande brevet är färdig, men han nämner att patienten hade blivit mycket orolig efter att brevet var renskrivet och att hon därför förflyttats från ”arbetsavdelningen” till ”övervakningsavdelningen för de rastlösa och oroliga patienterna”.¹⁹

Patienternas brev var en viktig del av diagnostiseringen. Det var, som påpekats, ett sätt för psykiatern att få en inblick i patientens själsliv och nå en förståelse för patientens tankevärld. Samtidigt väcker användandet av ”privata” brev frågor om kränk-

17 Rättspsykiatriskt utlåtande, 13.3.1934, Pitkäniemi sjukhus (övers. från finska). PP 3.7.2. (1946).

18 Översättning från finska. HM 3.2.4. (1940).

19 Rättspsykiatriskt utlåtande, 18.5.1935, Niuvanniemi sjukhus (övers. från finska) HM 3.2.4. (1940).

ning, kontroll och makt. Johannas och Katarinas fall illustrerar hur individen och dennas karaktär fungerade som den (rätts)psykiatriska diskursens kunskapsobjekt (Foucault 1988). Den subtila makten handlade här om kunskapsinhämtandet om brottslingen/patienten: att genom patienternas brev nå kunskap om individens innersta känslor och tankar – och därigenom nå makten över själen (jfr Björk 1997). Patienternas brev fungerade i den rättspsykiatriska diskursen som ett sätt att dechiffra patientens hemliga tankevärld. Genom dokumenteringar – med hjälp av diagnoser och prognoser – samt genom patienternas biografier (levnadshistorier), eftersträvade rättspsykiatrin en disciplinering av individen som skedde via normalisering. Denna normalisering skedde med hjälp av de texter som skrevs om och av patienten, vilka inordnade patienten i normalitetens diskurs.

Katarinas underdåniga brev kan samtidigt sägas (re)presentera en idealpatient som lyder auktoriteterna, underkastar sig behandlingsmetoderna och är ödmjuk. I motsats till brev som sjukhuset valde att censurera, innehöll inte Katarinas brev obekväma vittnesmål som kunde ha orsakat bekymmer för sjukhuset eller omgivningen, snarare tvärtom. Medveten (?) om att hennes brev kontrollästes kanske Katarina ytterligare förstärkte sin ödmjukhet, ånger och önskan om tillfrisknande? Kanske var hennes ångerfullhet och bekännelser, som hon gav uttryck för i sina brev, medvetna strategier för att ge en ”bättre bild” av sig själv och därigenom möjligen bli ”bättre” behandlad? Det kan vi givetvis inte veta. Det ter sig dock klart att hennes beteende på sjukhuset uppfyllde anstaltens önskan om lydnad, flit och foglighet. Därtill blev läkarnas och myndigheternas inställning skonsammare ifall brottslingen uppvisade ånger och affekt, dvs. att kvinnan innerst inne sörjde över sitt dåd. Att känna skuld och ånger var ett tecken på tillfrisknande, men det var samtidigt ett sätt att humanisera, och framför allt normalisera brottslingen. Brottslingar/patienter som uttalade ånger, skam och skuld betraktades med blidare ögon än patienter som inte uppvisade skam eller som inte ångrade sitt brott. Å andra sidan förstods ånger som en bekräftelse på att patienten var medveten om sin gärning och hade förstånd att ångra sig. Katarina utskrevs från Själo redan år 1942, men villkoret för hennes utskrivning var tvångsterilisering.

Erfarenheter av livet på anstalten

Efter flera etapper på olika sjukhus, fängelser och anstalter, och förflyttningar mellan dessa placerades de ovan presenterade kvinnorna och många därtill på Själo hospital. På den lilla ön, bakom järngaller, järnportar och låsta celler inordnades vansinnet. Där fanns skriken, ledan, vanmakten och längtan till världen utanför. Kvinnorna saknade sina barn, sina familjer och sitt tidigare liv. Vissa fogade sig i och anpassade sig till sjukhustillvaron, medan andra rasade över sitt öde. För somliga patienter kunde mentalsjukhuset även fungera som en asyl, som en tillflyktsort från fattigdom, sjukdom, utsatthet, tärande arbete och misär. För kvinnor som blivit sexuellt utnyttjade, trakasserade i sin hemkommun eller på fattighuset, kvinnor som varit tvungna att prostituera sig, eller för kvinnor som var fysiskt och psykiskt slutkörda efter ändlösa

graviditeter, kunde mentalsjukhuset bli ett ställe som erbjöd vila, mat och husrum. Andra var alltför sjuka och omedvetna om tid och rum för att förstå vad som pågick, och de stängde in sig i en egen tyst, alienerad värld.

I min genomgång av sjukhusets arkivmaterial hittade jag sammanlagt sju originalbrev skrivna av patienterna som aldrig sändes från Sjalö (Ahlbeck-Rehn 2006). Det fanns inga motiveringar till varför breven inte sändes. Juridiskt sett hade sinnessjukhusen rätt att kontrollera och konfiskera brev från de intagna. I Sinnessjuklagen av år 1937 stadgades att sinnessjukhuset var berättigat att granska *”brev och andra försändelser, som avsändas av person, vilken intagits för vård å sjukhuset eller avdelningen, eller som till honom ankommit, samt att, där sådant i vårdens, ordningens eller säkerhetens intresse anses nödvändigt, innehålla desamma. Brev från den intagne, ställda till hans förmyndare eller tillsynsmyndigheterna, samt brev från dessa myndigheter till den sjuke böra likväl städse frambefordras.”*²⁰

De konfiskerade breven var inte avskrifter, återgivna eller kopierade av personalen utan breven var skrivna av kvinnorna för egen hand. Det var en besynnerlig känsla att se och läsa brev skrivna av de subjekt som auktoriteterna omyndigförklarat. Patienter som i den medicinska diskursen diagnostiserats som imbeciller, farliga och som oförmögna till rationellt tänkande. Breven var inte placerade på ett särskilt ställe i arkivet. Syftet hade tydligen inte varit att inordna dem under någon särskild kategori såsom ”patientskrifter” eller något liknande. Ändå fanns de sparade. Breven var instuckna bland patienternas övriga handlingar. Där låg de som ett bevis på kvinnornas materiella existens – som ett synligt, gripbart minne av deras liv på Sjalö hospital.

Vissa brev var korta rop på hjälp (*”Skicka mig pengar eller kom och hämta mig bort härifrån”*), andra var längre skildringar av det tunga livet på anstalten. Det gemensamma för dessa berättelser var att de innehöll negativa skildringar av sjukhuset och dess vårdmetoder. Patienterna påpekade bristen på mångsidig kost, hunger (*”jag väger 38 kilo”*), få läkarbesök, längtan efter anhöriga (*”bror måste föra hem mig”*), marginella möjligheter till sysselsättning, protest och ilska över behandlingen på sinnessjukhuset, frustration över att vara inspärrad (*”jag orkar inte vara här, jag kvävs här”*), ånger och sorg (*”Det är så hemskt ledsamt”*), maktmissbruk, våld och råheter (*”råa slag och sparkar”*), ovetskap om sjukhusets strategier vad gällde den enskilda patientens vård (*”man sade mig ingenting”*). Ofta skildrade breven en oro över huruvida skribenterna skulle bli utskrivna och i så fall när. På ett av de konfiskerade breven hade patienten skrivit (upp och ner): *”Jag är vid fullt förstånd, fullständigt ärlig och hederlig och kräver att bli behandlad i enlighet med detta”* – en utsaga som förmodligen främst var riktad till personalen, eftersom sköterskorna avgjorde ifall patienternas brev skulle sändas eller inte. Men uppmaningen kan också ha varit avsedd för brevets mottagare. I vilket fall som helst vittnar utsagan om en önskan att bli tagen på allvar och bli behandlad med respekt.

Lyssna till ”tystnaderna”

I historisk forskning om intagna mentalpatienter är det sällsynt att hitta texter som patienterna själva har skrivit och som bevarats i sitt ursprungliga format. De censurerade patientbrev bryter sålunda den tystnad som vanligtvis omger de vansinniga. Därför väljer jag att låta patienternas brev tala för sig själva; jag undviker långa förklaringar och analyser varigenom jag riskerar att ”överrösta” patienternas yttringar. Å andra sidan är jag smärtsamt medveten om att forskaren aldrig kan undgå tolkning, och därmed inte heller ansvar för sina egna tolkningar (Kristensson Uggle 2007, 27). Den viktiga frågan handlar om hur forskningen skall kunna ta i beaktande patienterna och deras egna utsagor utan att reducera dem till anonyma offer/effekter, men samtidigt undvika romantiserande tolkningar av autonoma subjekt. Ur ett feministiskt perspektiv är frågan kring aktörskap och motstånd viktig, men individualiserande tolkningar av aktörskap är problematiska, eftersom fokus flyttas till enskilda subjekts handlingskapacitet, istället för att granska vad som kringgärdar, möjliggör eller begränsar kvinnors liv (McNay 2000; Jungar & Oinas 2010). Att lyfta fram individuella val och handlingar riskerar att framhäva kvinnors ”egenskaper”, kapaciteter eller möjligheter, medan det sociala sammanhangets betydelse negligeras. Frågan som bör ställas är: på vilket sätt och varför blir det möjligt att diagnostisera kvinnor som mentalt störda, placera dem på sinnessjukhus, kontrollera deras utsagor och handlingar, och därigenom reglera deras aktörskap (Ahlbeck-Rehn 2006, 335)? Att kvinnor agerar är i sig inget forskningsresultat, det intressanta är att granska vilka konsekvenser och bedömningar kvinnors handlingar och yttringar får (Jungar & Oinas 2010). De kvinnliga patienterna kan inte enbart betraktas som offer, utan frågan är i hur stor utsträckning deras aktörskap skall betonas. Ett ”offer” behöver inte betraktas som icke-aktör. Om aktörskap betraktas som en förmedlingsplats mellan diskurs och erfarenhet, såsom hos Kathleen Canning (1999, 51–52), möjliggörs ett subjekt som både formas av diskursen och är med om att förändra det diskursiva systemet. Vikten av patienternas egna utsagor får mig att betrakta diskurser – utöver deras specifika kunskap, språk, form och innehåll – såsom även formade av de subjekts erfarenheter som texterna representerar.

”En anstalt utan någon som helst medmänsklighet”

Ett av de konfiskerade breven var mycket välformulerat och insiktsfullt skrivet om tillvaron på ett mentalsjukhus. I brevet lyfts till exempel fram hur Finland gärna kritiserar andra länders orättvisor, medan man är beredd att blunda för det egna landets råheter. Med dessa råheter avsåg skribenten den inhumana behandlingen som patienterna på Sjalö utsattes för. Brevet fanns i ett färdigt frankerat och adresserat kuvert, med anmärkningen ”Patientens brev till sin syster kunde inte sändas” skrivet på kuvertet (av sköterskan?).²¹ Brevet löd:

21 Anmärkningen är inte daterad (övers. från finska). HM 3.2.4. (1943).

Själö, 16/5-45

Käraste Syster.

Många hälsningar härifrån över världen. Du förmodar givetvis, att jag tillbringar min tid på något (Sjukhus) – men du får lov att bli besviken och höra sanningen. Stället där jag är, är nog vackert vad gäller naturen, men om det är frågan om ett (Sjukhus) är detta endast ett gömställe [svulst] maskerat bakom ordet (Sjukhus).²² Där man strävar efter att förin- ta oss patienters såväl själsliga som kroppsliga krafter här bakom världens rygg. Vanligtvis pratar man nog med hög röst i Finland om andra länders råheter – men man är beredd att blunda för de egna råheterna. För efter att ha följt med livet på denna anstalt i redan ett och ett halvt års tid, kan jag bara erkänna att detta är en anstalt utan någon som helst medmänsklighet. Det ser verkligen ut som om vi patienter står fullständigt utanför lagens beskydd. Ty de råa slag och sparkar som jag ständigt utsätts för, utöver den svaga näring som denna anstalt erbjuder, visar just på stor brist på medmänsklighet gentemot oss patienter – som slängs, som vinden slänger tiggaren, från ett ställe till ett annat. För att bli anfäktade av alla möjliga slags problemsökare [otydligt]. Och ändå borde man orka föra ett sådant här rått och tråkigt [enformigt] liv år ut och år in. Och inte är det alls upplysande att tillbringa livets kväll på ett ställe där man inte ens har nattro, för att inte tala om något annat bättre [...] Släng mig ett brev någon gång.

Hälsn. Hanna

Brevet var skrivet av den 53-åriga plåtsmedsänkan, kriminalpatienten Hanna som stått åtalad för stöld och som var diagnostiserad som sinnesslö (oligofreni), dvs. som förståndshandikappad. I sinnesundersökningen som utfördes på Lappvikens sjukhus år 1941 konstaterades att "enligt Simon-Binets intelligensstest skulle patientens själsliga utveckling motsvara 10–12 åringars intellektuella nivå".²³ Rättspsykiatern anser att patienten är en "sinnesslö person" som "uppvisat starka samhällsfientliga böjelser". Han konstaterar vidare att erfarenheterna av den undersökta "visar mycket tydligt att bestraffningar inte påverkar henne i någon större utsträckning, ej heller kan hon klara sig självständigt i samhället." På Själö dokumenteras Hannas två år långa vistelse på Själö som lugn och fridfull.²⁴

Med det välskrivna patientbrevet i den ena handen och läkarutlåtandet i den andra, kan jag inte låta bli att ställa frågan: skulle ett 10–12 årigt barn kunna formulera och uttrycka sig på samma sätt som Hanna?

22 Översättning från finska. HM 3.2.4. (1943).

23 Avskrift från Lappviken i Själö-formuläret (övers. från finska). HM 3.2.4. (1943).

24 På 1930-talet började Själö hospital använda sig av ett färdigtryckt schema som jag kallat för *patientdagböcker* (teckenblanketter), i vilka patienternas beteende (aggressivitet, isolering, söndrande av fönster, olydighet, högljuddhet etc.) och kroppsfunktioner, men även sjukhusets egen aktivitet i skötseln av patienterna, kartlades. Sjukhuset nedtecknade temperatur- och pulsmätningar, viktkontroller, tvångsmatning, mediciner och menstruationsdagar (Ahlbeck-Rehn 2006).

”Han måste föra hem mig”

År 1940 anländer den 42-åriga ryska undersåten (född i Estland) Vera med diagnosen schizofreni till Själo. Bland Veras allehanda bilagor och intyg, bland dammiga dokument skrivna av auktoriteter, finns tre små handskrivna brev (två till brodern, ett till modern). Veras brev. I dessa brev, skrivna med stor omsorg och noggrannhet, längtar Vera efter aktivitet, mat, varma kläder och frimärken. Ett av breven är riktat till modern och daterat den 16 juli 1941. Brevet är svårtydligt, det är skrivet på svenska, men är en blandning av tyska och svenska. Jag återger här min något förkortade ”transkribering” och översättning av Veras brev.

Nagu, 16/7-1941

Bästa mor!

Jag skrev inga brev till dig det ena året, eftersom jag inte hade pengar till frimärken. Jag fick pengar endast för två brev i juni månad 1941 av W [Veras bror]. År 1940 hade jag två mark med vilka jag sände brev till bror, i det brevet bad jag honom att han måste sända pengar till frimärken och till kaffe, om han inte genast kommer, han måste föra hem mig, eftersom han har pengarna. Han skickade mig ingenting. Efter en månad kom bror till Pitkäniemi; han hämtade inte kaffe, han lämnade inte pengar till frimärken eller till kaffe, när han lämnade Pitkäniemi. Min mage är fast sedan sex månader. Det gamla kacket [bajset] kommer inte bort, inte heller det gamla kisset. Jag har hög feber; jag väger 38 kilo. Den sjukdom kräver mycket starkt kaffe och mycket stark mat; rågbröd, mycket saltigt smör, salta korvar – eller fisk, sill, kokta ägg, bror måste sända pengar till kaffe och mat. Endast friska människor är här, de får mycket svag mat. Läkaren skickar mig inte till febersjukhuset. Med de två marken som jag fick av sjukhuset [otydligt] skickade jag det ena brevet till min tant [moster]; jag bad henne ta mig hem och skicka pengar till frimärken. Hon besvarade inte mitt brev.[...]. Mor måste be om pengar till min resa och till mina klänningar [otydligt], jag har skonummer 38. Jag är 43 år. De egna måste ta mig hem, jag är här det sjätte året och har en svår sjukdom, annars är jag frisk [otydligt]. Bror måste sända mig en tidning på svenska och ett handarbete, spetsvirkning.

Vera

Moster kan skaffa mat åt mig [räknar upp en massa namn].

Adressen är Nagu, Själo, hjärnsjukhuset.²⁵

Veras tre brev är tragisk läsning. I alla breven ber hon brodern och modern om tidningar att läsa, spetsar att virka, hon drömmer om salta korvar, kaffe och rågbröd. I varje brev önskar hon att släkten skall komma och hämta hem henne, eller åtminstone besöka henne. Informationen om moderns död når henne sent, och inte via brodern. Vera väger under 40 kilogram under hela sin sjukhusvistelse som sammanlagt varar i drygt tre års tid. Hon dör i tuberkulos i februari 1944.

25 HM 3.2.4. (1940).

Kontrollerade, konfiskerade och påtvingade narrativ

Hur många brev som sjukhuset valde att inte sända alternativt sända, kan vi inte veta. Än viktigare blir de enstaka brev som av någon anledning förvarats i arkivet, vare sig detta skett av en slump, medvetet eller av någon annan orsak som vi inte kan få svar på. Ifall sjukhuset avsiktligt sparade de konfiskerade breven, kan man ju ställa sig frågan varför? Skulle det inte ha varit "enklare" att göra sig av med dem än att förvara dem? Troligen var avsikten uttryckligen att bevara breven som bevismaterial. På samma sätt som patienters brev kopierades in i de medicinska utlåtandena och användes som belägg för deras sinnesrubbnings, utgjorde de undangömda breven en del av den kartläggning av patienterna som sjukhuset skapade. Även de konfiskerade breven var en del av den viktiga dokumentationen och den psykiatriska diskursen. Samtidigt var breven kvinnornas personliga anteckningar och gav uttryck för deras erfarenheter. Principen att lämna breven öppna för granskning och diagnostikens metod att inkludera patienters brev i medicinska evalueringar möjliggjorde censur av vad patienterna fick eller inte fick skriva. Åtminstone var det en kontroll av den information som sändes från sjukhuset ut till det övriga samhället. Vilde sjukhuset kanske försäkra sig om att den bild av institutionen som patienterna gav utåt inte skulle försätta sjukhuset i en ogynnsam dager? Kanske fanns det också en tanke om att skydda de anhöriga från vansinnesutbrott, maniska brev och besvärliga utgjutelser. Beträktad ur institutionens perspektiv kunde övervakningen och censureringen av patienternas utåtgående korrespondens vara befogad. Sinnessjuklagen stadgade därtill att sjukhuset var berättigat att kontrollera patienternas brev. Kontrollen av patienters skrivelser var en lagstadgad och disciplinär praktik som sinnessjukhusen generellt använde sig av (Börjesson 1994; Engwall 2000). Samtidigt handlade breven om den subtila makten; att få kunskap om (den avvikande) individens "innersta västen".

Analys av brev som textmaterial kan ses som en del av såväl livshistorie- och självbiografiforskning som narrativ analys, dvs. mångfasetterade teoretiska och metodologiska ansatser med skiftande inriktningar (t.ex. Hatch & Wisniewski 1995; Silius, Östman, Mattsson 1998; May 2001). Många feministiska forskare har med dylika metodologiska angreppssätt velat undersöka erfarenheter hos kvinnor som varit "dolda" i historien och finna deras "röster" (Smith 1993). Breven och berättelserna i denna artikel är alla författade i en specifik kontext, under givna förväntningar, krav och normer. Att lyfta fram patienternas "egna röster" är därför svårt, då deras utsagor och brev onekligen är filtrerade av myndighetspersoner. Samtidigt innebär dessa konstruerade och återgivna livsberättelser att brev inte endast kan betraktas som en intim och spontan kommunikationsform. Brev som är skrivna under exceptionella omständigheter såsom på en sluten inrättning innebär ett flertal begränsningar, normer och förväntningar, för att inte tala om kontroll, integritetskränkning och våld. Katarinas brev som jag presenterade ovan illustrerar hur patienter, medvetna (eller omedvetna) om att breven genomlästes innan de sändes alternativt inte sändes, möjligen dolde sina tankar och känslor i sina brev, och skrev vad de trodde att sjukhuset ville höra, förmodligen även för att skydda sina familjer, sin integritet och sitt privatliv (jfr Vehkalahti 2003, 2008).

Caroline Steedman (2000) talar om ”påtvungade narrativ” (enforced narratives); texter som inte är framsprungna ur individens ”fria” eller ”frivilliga” önskan att berätta om sitt liv, utan narrativ som framtvings och påtvings individer av auktoriteter. Steedman själv använder sig av exempel från fattighjälpsansökningar i vilka arbetarkvinnor och arbetarmän förväntades berätta sin livshistoria utgående från krav och befallningar som staten ställde för att bevilja stöd. Steedman (2000, 28) talar om den ”självbiografiska befallningen” (the autobiographical injunction) som hon beskriver som en historia om ”förväntningar, befallningar och instruktioner”, snarare än en historia om behov och önskningar. På detta sätt spårar Steedman det moderna jagets historia genom dess relation till skrivandets tekniker och berättandet av jaget. Genom att fokusera på berättelser som påtvungade snarare än fria uttrycksformer, vidgar Steedman förståelsen av vad som kan förstås som självbiografi, men pekar också på glidande definitioner av begreppet narrativ (jfr Stanley 2000).

Tystnadens arkeologi

Skulle patientdagböcker, teckenblanketter, medicinska intyg, intelligenstag, rättspsykiatriska undersökningar och andra auktoritära texter vara den enda informationen om mentalpatienters tillvaro på och erfarenheter av mentalsjukhuset, skulle vi givetvis få en bild av hur institutionen (sjukhuset, läkarkåren) uppfattade patienternas uppförande och hur deras handlingar kategoriserades, diagnostiserades och inordnades enligt den medicinska diskursens logik och schema. Vi kunde även gissa oss till, föreställa oss och fantisera om hur en inspärrad människa upplever livet på en total institution. Men om deras egna röster inte finns annat än som diskursiva representationer, hur skulle vi då kunna ”ge röst” åt de Andra och återinföra dessa underkuvade kunskaper som alternativa sanningar?

Patienterna som inte bara sjukförklarades, utan även isolerades på slutan stalt – de flesta av dem på livstid – förkroppsligar en historieskrivning om underkuvade subjekt som befinner sig i en särskild position: i det diskursiva nätverkets marginal (med få påverkningsmöjligheter), men samtidigt i centrum för detsamma, som diskursernas kunskapsobjekt. Kvinnorna observerades, beskrevs och definierades som avvikare i dessa kunskapsregimer (jfr Järvinen 1996). Detta kan betraktas som den konstituerande process i vilken dessa kvinnor blev ”de Andra”, varigenom de definierades i termer av avvikelse i relation till ”de Första”: till det normala, till det som samhället betraktade som normativt”. Den första” och ”den andra” är ömsesidigt – socialt och historiskt – konstituerande (Foucault 1970).

Mitt syfte har varit att lyfta fram patienternas utsagor och berättelser som alternativa tolkningar av det kvinnliga vansinnet. Men är detta möjligt? Avspeglar inte breven i huvudsak maktens mekanismer och tekniker? Vad blir möjligt att säga om kvinnornas erfarenheter, och hur skall vi förstå marginalisering? I sjukhusarkivet, men också i min forskning (Ahlbeck-Rehn 1998, 2006), intar dessa röster en marginaliserad plats. I motsats till de tusentals dokument som befäster makten, diagnostiken och disciplineringen hamnar dessa patientröster i en undanskymd position. Även min

egen forskning kan därför beskyllas för att marginalisera kvinnornas utsagor. En påtaglig förklaring till denna snedvridning ligger i att textmaterialet är litet jämfört de officiella dokumenten. Det är föga överraskande att ett sjukhusarkiv som uppgjorts av myndighetspersoner i huvudsak består av auktoriteternas egna texter. Ann-Sofie Ohlander (2003) pekar på etiska frågor i forskning kring mentalpatienter där forskaren endast fokuserar på diagnoser, kategorier och begrepp som tillskrivs patienterna. Ohlander (2003) anser att patienterna själva måste tillfrågas, lyssnas på, tas på allvar, och att patienternas egna erfarenheter är nödvändiga för förståelsen av deras liv. I min historiska forskning kan jag inte längre tillfråga de kvinnliga patienterna, de och jag kan inte mötas jämbördigt på deras egna villkor. Deras röster hörs svagt i ett material som uppgjorts av myndighetspersoner. Undantaget utgörs av patienternas egna brev, ett känsligt material som kräver forskarens närhet, närvaro och empatiska läsning.

En annan mera komplicerad aspekt, framför allt i historisk forskning, handlar om huruvida skrivandet av "tystnadens arkeologi" i sig är en omöjlighet, vilket Jacques Derrida (1978) hävdar i sin kritik av Foucault. I *Vansinnets historia* (1967) sade sig Foucault vilja skriva tystnadens historia eller arkeologi. Han ville skriva om vansinnet i sig självt (of madness itself) genom att låta vansinnet tala för sig självt. Vansinnets historia skulle inte förstås i termer av psykiatrins historia om vansinnet, utan som en historia om själva vansinnet, dess sanning, essens och relation till förnuftet, dess motpol. Samtidigt hävdade Foucault att vansinnet endast kan förstås i relation till förnuftet och att det enda vansinnet kan säga om sig självt är förnuft, även om vansinnet i sig självt är förnuftets negation (Foucault 1967, 101). I förordet beskriver Foucault (1967, xii) hur vansinnet pekar på en "brusten dialog" mellan det rationella och det vansinniga. Stamningar, yttringar och ofullständiga ord utan bestämd syntax föll i en glömska vari åtskillnaden mellan vansinnet och förnuftet skapades (Foucault 1967, xii). Enligt Foucault kunde psykiatrins språk – som en förnuftsmonolog kring vansinnet – endast etableras på grund av denna tystnad. Därför var hans avsikt inte att skriva en historia om psykiatrins språk, utan en arkeologi av tystnaden.

Derridas (1978) språkfilosofiska kritik tar fasta på Foucaults argumentation gällande möjligheterna att fånga det "rena" vansinnet, samtidigt som de texter Foucault – och andra som skriver om vansinnets historia – hänvisar till främst är medicinska och juridiska dokument, dvs. förnuftets tekniker. Enligt Derrida kan det irrationella – vansinnet – inte förstås annat än inom och med rationalitetens språk. Vi är fångade i det västerländska förnuftets språk, hävdar Derrida, och därför är det en omöjlighet att skriva det irrationellas historia som någonting "utanför" det rationella. Förnuftets ordning (the order of reason) innebär, enligt Derrida (1978, 42), att inget subjekt kan tala emot det utan att vara för det, att inget subjekt kan protestera mot det annat än genom att befinna sig inne i den; inom förnuftets domän. Revolten mot förnuftet – de vansinnigas ageranden – kan endast göras inifrån.

Kritiken som Derrida (1978) framför är problematisk, eftersom den förenklar Foucaults argument. Även om mitt syfte inte är att göra exegetiska läsningar av Foucaults arbeten, kan man i bl.a. sekundärkällor (Gordon 1992) finna en mera komplex förståelse hos Foucault av relationen mellan vansinne, förnuft och marginalisering än

vad hans kritiker hävdar. I de äldre upplagorna av *Vansinnets historia* finns spår av en Foucault som senare ”tappats bort” i de engelska översättningarna, spår som visar på Foucaults medvetenhet om svårigheten att representera vansinnet och som explicit framhåller det omöjliga i att skriva en historia av vansinnet självt. Tyvärr har många, Derrida medräknat, trots detta positionerat Foucaults projekt på ett specifikt sätt och därmed missat hans mera subtila strävan. Ser man till det ursprungliga förordet till *Folie et déraison* från 1961 (jag utnyttjar här översättningen i Gordon 1992, 35), framhåller Foucault:

”To do the history of madness will therefore mean: to make a structural study of the historical ensemble – notions, institutions, juridical and police measures, scientific concepts – which hold captive a madness whose wild state can never in itself be restored; but, short of this inaccessible primitive purity, structural study must ascend back to the decision which at once joins and separates reason and madness; it must strive to discover the perpetual exchange, the obscure common root, the originary affrontment which gives meaning to the unity as much as to the opposition of sense and the senseless.”

Här finns en uppenbar medvetenhet om marginaliteten, och om omöjligheten att någonsin kunna representera vansinnets ”vilda tillstånd”. Skrivandet av vansinnets historia blir dubbelt omöjligt, eftersom en sådan historia försöker rekonstruera ett lidande som endast kan spåras genom tystnader, och eftersom den med nödvändighet betraktar sina subjekt från det perspektiv som redan fångat dem. Tanken om denna dubbla omöjlighet är kanske det centralaste spåret i *Folie et déraison*, och det är beklagligt att man ofta måste gå till sekundärkällor för att se detta. På sätt och vis kunde man säga att även Foucault blir fångad av samma processer han beskriver; som en del av ett nätverk av kommentarer, halvt glömda texter, översättningar och böcker som gått ur tryck, där hans eget ”vilda tillstånd” konstrueras via bibliografier och exegetik (Ahlbeck-Rehn 2006, 317).

Derridas kritik av Foucault är emellertid en mycket mera komplicerad och omfattande diskussion än vad som framgår av min förenklade beskrivning. Delvis handlar det om att Derrida och Foucault vill föra fram olika frågor. Där Derridas filosofiska, ontologiska, poäng handlar om vilken representation av vansinnet, språket, arkeologin eller historieskrivningen som överhuvudtaget är möjlig, är Foucaults poäng mera av ett politiskt slag. Derridas nihilism visar på det omöjliga i Foucaults – och varför inte även i mitt eget – projekt att ”ge röst” åt de vansinniga som alltid är fångade i förnuftets diskurs och därför saknar språk för sina erfarenheter. Samtidigt kunde man hävda att även Derrida kämpar om rätten att få föra de vansinnigas talan (”tala för” dem) och definiera dem som särskilda subjekt som saknar ett språk (jfr Spivak 1988). Därmed innesluts det irrationella i en tystnad, en omöjlighet som definieras av förnuftet. Foucault, men framför allt feministiska teoretiker som Elaine Showalter (1987) och Jane Ussher (1991, 1997), pekar på nödvändigheten av att försöka ge utrymme åt det irrationella; åt de subjekt vars utsagor kringgårdats, bortdefinierats och

fallit i glömska. På samma gång som dessa utsagor de facto finns i diskurserna.

Jag har i artikeln framhållit min genealogiska strävan att finna de röster och den historia som bortdefinierats av de förhärskande kunskapsregimerna. I den psykiatriska diskursen betraktades inte kvinnornas egna utsagor och brev som legitim kunskap, inte som kunskap som de själva innehade, utan som kunskap som den medicinska diskursen övertog, omdefinierade och diskvalificerade. I den medicinska diskursen blev kvinnornas ”röster” medicinsk kunskap som manifesterade experternas antaganden om sinnessjukdom. Patienternas brev är därför viktiga ”sprickor” i den officiella, ”segrande kunskapen” om de kvinnliga patienterna; de erbjuder en alternativ förståelse av kvinnorna, deras utsagor, handlingar och erfarenheter. Brevet avspeglar inte bara enskilda individers personliga erfarenheter av ensamhet, utsatthet och sjukdom, utan även mera generellt de realiteter och villkor under vilka patienterna levde. Kvinnornas brev skapar sinnebilder av tillvaron och livet i det låsta rummet. I breven beskriver kvinnorna inte bara rummet och dess praktiker, utan också sina känslor, tankar och rädslor kring sin tillvaro som mentalpatienter. Genom breven får vi en inblick i de erfarenheter som auktoriteterna valde att tysta ner och glömma. Bristen på mångsidig kost, hunger, få läkarbesök, längtan efter anhöriga, få möjligheter till sysselsättning, protest och ilska över behandlingen på sinnessjukhuset, ånger, skuld och sorg, svårigheter att få pengar till frimärken, maktmissbruk, våld och råheter, ovetskap om sjukhusets strategier vad gällde den enskilda patientens vård. Med andra ord ger breven uttryck för vanmakt, marginalisering, frustration och utsatthet. Dessa aspekter av den psykiatriska diskursen hade förblivit osynliga ifall jag endast lyssnat till de auktoriserade sanningarna.

Även om det, i enlighet med Derrida (1978), skulle vara omöjligt att på ett filosofiskt och ontologiskt plan representera kvinnorna utan att de marginaliseras, innebär det inte att man på ett politiskt och etiskt plan skall sluta försöka. En historieskrivning av de vansinnigas ”egna röster” är i det närmaste omöjlig, men forskaren måste problematisera de röster som finns, göra dem hörda och ta dem på allvar, *även om* de marginaliseras i relation till de mäktigare texterna. Studiet av ”de Andra” kan svårigen undgå en representation av dessa subjekt såsom befinnande sig i diskursernas utkanter. Därför kunde man hävda att patienternas brev av nödvändighet – såsom producerade och bevarade inom ramen för den medicinska diskursen – faller i skuggan av förnuftets tekniker. Jag vill hävda att även denna typ av representation har ett värde i sig, ett värde som överstiger den pessimism som redan kapitulerat inför de mäktigare diskurserna.

Referenser

- Acker, J., K. Barry & J. Esseveld (1991) "Objectivity and Truth: Problems in Doing Feminist Research", 423–435 in M. Fonow & J. A. Cook (eds) *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research*. Bloomington IN: Indiana University Press.
- Ahlbeck-Rehn, J. (1998) *Omoralens ansikte: En studie av de galna kvinnorna på Själö*

- hospital 1889–1944*. Åbo: Meddelanden från Ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi, Sociologiska institutionen. Serie A:492.
- Ahlbeck-Rehn, J. (2002) "Från lösdrivare till hysterika: Diagnostik som produktion av makt och avvikelse", *Naistutkimus/Kvinnoforskning* 3: 4–17.
- Ahlbeck-Rehn, J. (2006) *Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vainsinne på Själo hospital 1889–1944*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Bailey, M.E. 1993: "Foucauldian Feminism: Contesting Bodies, Sexuality and Identity", 99–122 in Ramazanoglu, R. (ed.) *Up Against Foucault. Explorations of Some Tensions between Foucault and Feminism*. London: Routledge.
- Björk, S. (1997) "Individualisering och patologisering: Rättspsykiatrin ur ett historiskt maktperspektiv", 155–177 i Drugge, U. & Johansson, M. (red) *Historisk sociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Bourdieu, P. (1998) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Busfield, J. (1989) *Managing Madness: Changing Ideas and Practice*. London: Unwin Hyman.
- Busfield, J. (1996) *Men, Women and Madness: Understanding Gender and Mental Disorder*. New York: New York University Press.
- Börjesson, M. (1994) *Sanningen om brottslingen: Rättspsykiatrin som kartläggning av livsöden i samhällets tjänst under 1900-talet*. Stockholm: Carlsson.
- Canning, K. (1999) "Feminist History After the Linguistic Turn: Historizing Discourse and Experience", 45–78 in S. Hesse-Biber, C. Gilmartin & R. Lydenberg (eds) *Feminist Approaches to Theory and Methodology. An Interdisciplinary Reader*. Oxford: Oxford University Press.
- Chesler, P. (1972) *Women and Madness*. New York: Avon Books.
- Conrad, P. (1992) "Medicalization and Social Control", *Annual Review of Sociology* 18: 209–232.
- Conrad, P. (2005) "The Shifting Engines of Medicalization", *Journal of Health and Social Behavior* 46(1): 3–14.
- Crossley, M. & N. Crossley (2001) "Patient' Voices, Social Movements and the Habitus: How Psychiatric Survivors 'Speak Out'", *Social Science and Medicine* 52(10): 1477–1489.
- Derrida, J. (1978) "Cogito and the History of Madness", 31–63 in Derrida, J. (ed) *Writing and Difference*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dörries, A. & T. Beddies (2003) "The Wittenauer Heilstätter in Berlin: A Case Record Study of Psychiatric Patients in Germany, 1919–1960", 149–172 in R. Porter. & D. Wright (eds) *The Confinement of the Insane: International Perspectives, 1800–1965*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ehrenreich, B. & D. English (1973) *Complaints and Disorders: The Sexual Politics of Sickness*. New York: The Feminist Press.
- Engwall, K. (2000) *Asociala och imbecilla": Kvinnorna på Västra Mark 1931–1967*. Örebro: Örebro universitet.
- Foucault, M. (1967) *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Rea-*

- son. London: Tavistock.
- Foucault, M. (1970): *The Order of Things*. London: Tavistock
- Foucault, M. (1972) *The Archaeology of Knowledge*. London: Tavistock Publications.
- Foucault, M. (1977) *Disciplin and Punish*. London: Allen Lane
- Foucault, M. (1978) *The History of Sexuality: An Introduction, Vol. I*. New York: Vintage Books
- Foucault, M. (1980) "The History of Sexuality", 183–193 in Gordon, C. (ed) *Michel Foucault. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. Brighton: Harvester.
- Foucault, M. (1988) "The Dangerous Individual", 125–151 in Kritzman, L.D. (ed) *Michel Foucault, Politics, Philosophy, Culture: Interviews and other writings 1977–1984*. New York: Routledge.
- Foucault, M. (2003/1976): *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–1976*, trans. David Macey. New York: Picador.
- Gilbert, S.M. & S. Gubar (1979) *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven: Yale University Press.
- Gittins, D. (1998) *Madness in its Place: Narratives of Severalls Hospital, 1913–1997*. London: Routledge.
- Goffman, E. (1961) *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Doubleday.
- Gordon, C. (1992) "Histoire de la folie: An Unknown Book by Michel Foucault" in Still, A. & Velody. I. (eds) *Rewriting the History of Madness: Studies in Foucault's Histoire de la Folie*. Routledge: New York.
- Harding, S. (ed) (1987) *Feminism and Methodology: Social Science Issues*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hatch, A.J. & R. Wisniewski (eds) (1995) *Life History and Narrative*. London: Falmer Press.
- Johannisson, K. (1994) *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts Förlag AB.
- Jungar, K. & E. Oinas (2010 forthcoming) "Victims of circumstance: Agency, empowerment and victimhood in feminist writings on HIV and gender in Africa", in S. Arnfred, H. Becker & D. Lewis (eds) *Writing African Women*. Uppsala: Nordic Africa Institute.
- Järvinen, M. (1996) "Kön som text: Om den sociala konstruktivismens gränser", *Kvinder, kön & forskning* 2(5): 18–28.
- Jönsson, L-E (1998) *Det terapeutiska rummet: Rum och kropp i svensk sjuksjukvård 1850–1970*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Kristensson Uggla, B. (2007) "Kritik – känsla – självkritik", 13–30 i L. Marander-Eklund. & R. Illman (red) *Känslornas koreografi*. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Levi, G. (2001) "On Microhistory", 97–119 in P. Burke (ed) *New Perspectives on Historical Writing* (Second edition). Cambridge: Polity Press.
- Lupton, D. (1997) "Foucault and the Medicalisation Critique", 94–112 in A. Petersen & R. Bunton, R. (eds) *Foucault, Health and Medicine*. London: Routledge.

- May, V. (2001) *Lone Motherhood in Finnish Women's Life Stories: Creating Meaning in a Narrative Context*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- McNay, L. (2000) *Gender and Agency: Reconfiguring the Subject in Feminist and Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Oinas, E. (2001) *Making Sense of the Teenage Body: Sociological Perspectives on Girls, Changing Bodies and Knowledge*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Oinas, E. & J. Ahlbeck-Rehn (2007) "Blod, fläsk och performativitet – kropp och hälsa i feministisk forskning", 11–43 i E. Oinas & J. Ahlbeck-Rehn (red.) *Kvinnor, kropp och hälsa*. Lund: Studentlitteratur.
- Ohlander, A-S (2003) "Varför inte fråga dem själva? Etiska reflektioner kring deltagande observation" i A. Meeurwisse. & H. Svärd (red) *Den ocensurerade verkligheten i reportage, bild och undersökningar*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Porter, R. & D. Wright, D. (eds) (2003) *The Confinement of the Insane: International Perspectives, 1800–1965*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reaume, G. (2000) *Remembrance of Patients Past: Patient Life at the Toronto Hospital for the Insane, 1870–1940*. Toronto: University of Toronto Press.
- Ripa, Y. (1990) *The Incarceration of Women in Nineteenth-Century France*. Worcester: Polity Press.
- Riska, E. (2003) "Gendering the Medicalization Thesis", 59–87 in Segal, M. & Demos, V. (eds) *Advances in Gender Research: Gender Perspectives on Health and Medicine*. London: Elsevier.
- Riving, C. (2008) *Icke som en annan människa: Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*. Hedemora: Gidlund.
- Scheff, T. (1984/1966) *Being Mentally Ill: A Sociological Theory*. New York: Aldline Publishing Company.
- Scull, A. (1979) *Museums of Madness: The Social Organization of Insanity in Nineteenth Century England*. London: Allen Lane
- Showalter, E. (1987) *The Female Malady*. London: Virago.
- Silius, H., A-C. Östman & K. Mattsson (red.) (1998) *I dialog med kvinnoliv*. Åbo: Åbo Akademi. Institutet för kvinnoforskning.
- Skeggs, B. (ed.) (1995) *Feminist Cultural Theory: Process and Production*. Manchester: Manchester University Press.
- Smart, C. (1992) "Disruptive Bodies and Unruly Sex: The Regulation of Reproduction and Sexuality in the Nineteenth Century", 7–32 in C. Smart (ed.) *Regulating Womanhood: Historical Essays on Marriage, Motherhood and Sexuality*. London: Routledge.
- Smith, D. E. (1999) *Writing the Social: Critique, Theory and Investigations*. Toronto: University of Toronto Press.
- Smith, S. (1993) "Who's Talking/Who's Talking Back? The Subject of Personal Narrative", *Signs*, 18(2): 392–407.
- Spivak, G. C. (1988) "Can the Subaltern Speak?", 271–316 in C. Nelson & L. Grossberg (eds) *Marxism and the Interpretation of Culture*. Chicago: University of Illinois Press.

- Stanley, L. & S. Wise (1983) *Breaking out: Feminist Consciousness and Feminist Research*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Stanley, L. (2000): "From "self-made women" to "women's made-selves"? Audit selves, simulation and surveillance in the rise of public women", 40–60 in T. Coslett, C. Lury & P. Summerfield (eds) *Feminism and Autobiography: Texts, Theories, Methods*. London: Routledge.
- Steedman, C. (2000) "Enforced Narratives: Stories of Another Self", 25–39 in T. Coslett, C. Lury & P. Summerfield (eds) *Feminism and Autobiography: Texts, Theories, Methods*. London: Routledge.
- Söderblom, T. (1992) *Horan och batongen: Prostitution och repression i folkhemmet*. Stockholm: Gidlund.
- Theriot, N. (1993) "Women's Voices in Nineteenth-Century Medical Discourse: A Step Towards Deconstructing Science", *Signs* 1: 1–31.
- Tuohela, K. (2008) *Huhtikuun teksti: Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900*. SKS: Helsinki.
- Ussher, J. (1991) *Women's Madness: Misogyny or Mental Illness?* Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Ussher, J., ed. (1997): *Body Talk: The Material and Discursive Regulation of Sexuality, Madness and Reproduction*. London: Routledge.
- Vehkalahti, K. (2003) "Portraits of Delinquency and Penitence: Telling Life-Stories in Reform School Context", *History of Education Researcher* 71: 14–27.
- Vehkalahti, K. (2008) *Daughters of penitence: Vuorela State Reform School and the construction of reformatory identity, 1893–1923*. Turku: University of Turku, Cultural History.
- Widerberg, K. (1996) "Women's Experiences – Text or Relation? Looking at Research Practices from a Sociological and Feminist Perspective", *Nora*, 2(4): 128–136.
- Östman, A-C (2000) *Mjök och jord: Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssamhälle ca 1870–1940*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

Författarpresentation

Polities doktor *Jutta Ahlbeck-Rehn* är sociolog och arbetar som forskare vid Kvinnovetenskap, Åbo Akademi. Hon är även chefredaktör för *Finsk Tidskrift*. Till hennes forskningsintressen hör frågor kring hälsa, kroppslighet och sexualitet. I *Diagnostisering och disciplinering* (2006) granskade hon hur kvinnliga mentalpatienter diagnostiserades och (re)presenterades såväl inom medicinen som i det rådande samhället under slutet av 1800- och början av 1900-talet. Ahlbeck-Rehn har bl.a. skrivit om makt, fattigdom, klass, rasygien och moral.

Lek och empowerment

De alternativa rummens roll i sociala rörelser

Carl Cassegård

Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet

Play and Empowerment – The Role of Alternative Spaces in Social Movements

The article examines the role played by alternative space in social movements and argues that it plays a crucial role in counter-acting feelings of powerlessness and facilitating the empowerment of subaltern groups. Alternative space is defined – using Benjamin's notions of shock, nature and history – as constituted by forms of interaction in which society is made to appear as history. To facilitate empowerment, alternative space must, firstly, provide a place for subaltern groups in which they are no longer subordinated; secondly, instill hope that social change is possible and encourage such change; and, thirdly, expand or consolidate alternative space itself. These tasks can easily enter into conflict with each other, since they sometimes appear to require alternative space to adopt more "abstract" forms of interaction in which aspects of the social situation are bracketed and sometimes more "concrete" ones in which such aspects are again given attention. In order to study how movements may relate to this difficulty, the article looks at three contemporary Japanese social movements with NAM, New Start / New Start Kansai and the General Freeter Union as central organizations. Only the third successfully combines the three tasks, in large measure through its skillful use of the play-element.

Keywords: alternative space, social movement, empowerment, play

När sociologin behandlat frågan om vilka upplevelser som kännetecknar det moderna samhället har den ofta utgått från individens upplevelse av sin maktlöshet och oförmåga att göra sin vilja gällande i förhållande till det övermäktiga samhällsmaskineriet – ett maskineri i jämförelse med vilket individen lätt, som Simmel skriver, framstår som en "negligerbar kvantitet".¹ Intressanta frågor att ställa sig är i vilka sammanhang individer idag upplever sig ha makt att påverka sin omgivning och vad för slags omgivningar det då gäller. Sådana frågor gör artikeln inga anspråk på att besvara; däremot

1 Jag tackar alla som ställt upp på intervjuer eller bidragit med kommentarer till de tankegångar jag utvecklar här, framför allt Hamanishi Eiji, Itô Kimio, Matsuda Motoji och Sakai Takashi, samt deltagarna vid NAJS:s (Nordic Association for the Study of Contemporary Japanese Society) workshop i Stockholm 2006 och Slow Works internationella forum i Tonda 2007. Jag tackar också SSAPS (Swedish School for Advanced Asia Pacific Studies) och JSPS (Japan Society for the Promotion of Science) för projektbidrag som möjliggjort en rad Japanvister under åren 2005–2010 och Kyoto universitetet som tagit emot mig som gästforskare.

mot anger de ett perspektiv med utgångspunkt i vilket jag ska försöka skissa de utmärkande dragen i vad jag kallar "alternativa rum". Med detta menar jag inte i första hand fysiska platser, även om de ofta lokaliserats till exempel i salonger, kaféer, vissa former av studiecirkel och musik- eller konstscener. Alternativa rum är i första hand socialt definierade. Som jag ska visa blir de "alternativa" i den mån de möjliggör en viss typ av interaktion och en viss typ av förnimmelse av samhället som produceras och upprätthålls i denna interaktion. Det är denna förnimmelse som gör att de kan framstå som "alternativ" till två andra samhällsarenor – å ena sidan de interaktionssammanhang som jag efter Benjamin kallar "chockens värld" och å andra sidan privatsfären.

Artikelns fokus ligger på den sociala rörelsen som ett alternativt rum.² Jag kommer att hävda att de alternativa rum som under vissa betingelser kan uppstå i sociala rörelser kan spela en minst lika viktig roll för att motverka människors känsla av maktlöshet som de protester och manifestationer som utgör den för utomstående mest synliga aspekten av rörelsers aktiviteter. Mitt intresse för alternativa rum ska ses mot bakgrund av min forskning kring den återhämtning av sociala rörelser som skett i Japan sedan åren kring millennieskiftet. En tydlig trend bland många av dessa rörelser är att de vänder sig till olika grupper som uppfattar sig som marginaliserade eller uteslutna från många av samhällets huvudarenor, grupper som jag kommer att kalla *subalterna* och till vilka jag ska återkomma under artikelns gång. Bland dessa grupper finner man människor som dragit sig ur skolan (*futôkô*), arbetsmarknaden (*nîto* eller NEET, "Not in Employment, Education, or Training") eller socialt umgänge överhuvudtaget (*hikikomori*).³ På gränsen till marginalisering befinner sig även den stora och ökande grupp icke-reguljära arbetare och arbetslösa som i brist på sociala skyddsnet lever ett prekärt liv nära eller under fattigdomsgränsen och i många fall blir hemlösa. Kännetecknande för många nyare sociala rörelser i dagens Japan är den centrala betydelse de lägger vid sådana subalterna gruppers problem. Medan det sätt som dessa grupper drabbats av 1990-talets långvariga ekonomiska lågkonjunktur och påföljande reformer och avregleringar är relativt väldokumenterat (se t.ex Genda 2005a) återstår mycket forskning att göra kring hur sociala rörelser tagit sig an dessa grupper och i hur hög grad de kunnat bidra till deras empowerment, dvs till att stärka deras självförtroende som politiska aktörer.⁴

2 Jag använder här begreppet "sociala rörelser" i medvetet vid bemärkelse som kollektiva strömningar som strävar att etablera nya sätt att leva och därvid ofta förser samhället med nya idéer, identiteter eller ideal (jmf Eyerman & Jamison 1991:4). Sociala rörelser ska inte förväxlas med organisationer: en rörelse utgörs ofta av ett flertal organisationer som delar en idé om vilka problem och mål som är centrala (della Porta & Diani 1999:17). Inte heller begreppet "nätverk" är liktydigt med social rörelse, eftersom de grupper som ingår i ett nätverk inte nödvändigtvis inriktar sig mot samma problem. Begreppet och fenomenet social rörelse belyses i en rad nya avhandlingar: Boström (2001), Ring (2007), Schmitz (2007), Thörn (1997), Wennerhag (2008).

3 För termerna NEET och *hikikomori*, se ordlistan i slutet av artikeln.

4 Jag använder ordet *empowerment* i dess engelska form i brist på god svensk motsvarighet. Med termen menar jag stärkandet av en grupps självförtroende som politisk aktör, dvs dess tro på sin förmåga att förändra samhället. Forskning kring sociala rörelser i Japan har ofta →

Artikelns övergripande syfte är teoretiskt. Jag försöker visa hur alternativa rum kan underlätta för sociala rörelser att motverka människors känsla av maktlöshet i förhållande till samhället. För att alternativa rum ska kunna spela denna roll hävdar jag att de måste lösa tre uppgifter som lätt kan hamna i konflikt med varandra, nämligen öppna upp för subalternas gruppernas deltagande, finna mekanismer för att vidmakthålla och förstärka sig själva samt få deltagare att försöka förändra även samhället. Jag kommer också att argumentera för att en fruktbar infallsvinkel på sociala rörelser är att undersöka hur de förhåller sig till dessa uppgifter, något jag kommer att illustrera genom att diskutera sociala rörelser i dagens Japan.

Skilda upplevelser av samhället

Jag inledde med att påstå att alternativa rum kännetecknas av ett särskilt sätt att förnimma det omgivande samhället. Detta påstående ska jag klargöra genom tre begrepp hos Walter Benjamin – chock, natur och historia – som gör det möjligt att på ett koncist sätt karaktärisera dessa rum och avgränsa dem mot andra samhällsarenor.⁵

Ett viktigt kännetecken hos många av modernitetens arenor är att dess deltagare ofta drabbas av bakslag som gör dem smärtsamt medvetna om maktlöshet. Ett sätt att förstå upplevelsen av maktlöshet är genom vad Benjamin kallar naturhistoria. ”Natur” är vad människor uppfattar som givet och ödesbestämt i sin omgivning, medan ”historia” är vad de uppfattar som skapat och föränderligt genom sitt handlande (Benjamin 1985). Benjamins poäng är att varken natur eller historia är statiska företeelser, utan tenderar att övergå i varandra. Ju mer i omgivningen som människor uppfattar som möjligt att ändra, desto mer framstår denna som historisk. I sällsynta revolutionära ögonblick kan människor tycka sig möta en omgivning som överallt ger vika och låter sig omskapas. Omvänt betyder historiens tillbakadragande från olika områden att människor inte längre ser sig som upphovsmän till förändringarna eller tror sig oförmögna att påverka dem.

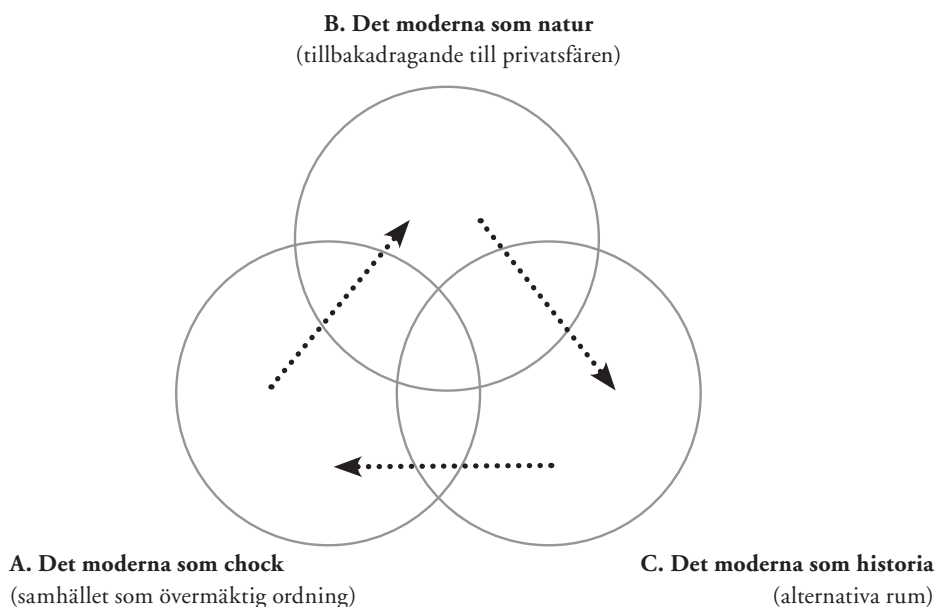
Tanken på historien är hos Benjamin till stor del en ideal- eller motbild till den faktiska verklighet han levde i. Se till exempel på termer som ”porositet” och ”lek”, som han beskriver i termer av omgivningar eller relationer som ger möjlighet till improvisation och kännetecknas av ett ömsesidigt utbyte, en balans mellan inre och yttre, som bara flyktigt kan realiseras i människans umgänge med teknologin eller i vissa miljöer. Det framhålls ofta att han ställer dessa termer i motsatsställning till ”auran”, det sken av något unikt och upphöjt som han också associerar med det ahistoriska och mytiska (t.ex Caygill 1998:115–132). De står emellertid också i motsatsställning till den moderna kapitalismen i hans samtid vars kännetecknande drag han sammanfattar i sin berömda formel om aurans upplösning i chockupplevelsen. Chocken skulle

→ endast perifert berört kopplingen till subalternas grupper eller fokuserat enbart på en viss form av subalternitet, som unga hemlösa (t.ex Ikuta 2007, Mōri 2005a, Hayashi & McKnight 2005). Ett användbart översiktsverk är Mōri (2009).

5 En utförligare diskussion av dessa begrepp ges i Cassegård (2002).

kunna beskrivas som den smärta man känner när man förlorar tron på historiens möjlighet. Medan dagens moderna samhälle för Benjamin domineras av chockupplevelsen, fungerar leken och porositeten som utopiskt laddade tecken för en annan, kontrafaktisk modernitet där chocken sjunkit undan och historien återigen blivit möjlig. Precis som dagens chockerande modernitet vore en sådan värld obeständig, tvetydig och full av överraskningar, men till skillnad från chockens värld skulle den aldrig vara övermäktig eller frånta människor möjligheten att agera tillbaka (Benjamin 1997, 1999; Benjamin & Lacis 1972).

I likhet med Benjamin menar jag att det moderna samhället i stor utsträckning kan ses just som en chockens värld i vilken människors försök att påverka frustreras och lider nederlag. Dessa bakslag behöver inte vara knutna till några bestämda institutioner. Det kan handla om ekonomin eller den politiska offentligheten, men också om familjen, skolan eller umgängeslivet. Det avgörande är att de på ett chockartat sätt konfronterar människor med en känsla av maktlöshet eller misslyckande. Trots sin tes om chockupplevelsen som det pris som måste betalas för det moderna ser Benjamin emellertid inte denna som nödvändigtvis förhärskande på alla samhällsområden. Figur 1 visar tre olika fält för upplevelser av samhället som hans tänkande vidrör och som kan urskiljas även i dagens samhällen, om än i förändrad form. Bortsett från chockens fält (A) menar jag att man också kan tala om ett fält för tillbakadragandet (B) och ett för formerandet av alternativ (C).

Figur 1: Teoretisk modell för upplevelser av samhället. A, B och C betecknar skilda fält av upplevelser och a, b och c betecknar rörelser mellan dessa fält

Vid sidan av modernitetens chockerande arenor urskiljer Benjamin till att börja med den privatsfär som i det moderna börjar fungera som en "skyddad ö" eller tillflyktsort undan chockerna. Här hoppas människor att samhället ska lämna dem i fred och i gengäld ger de upp försöken att ingripa i samhället utanför. De upplever sig måhända som förändringens subjekt inom denna sfär, men det kringliggande samhället som sådant framstår inte längre som historia, utan som en naturgiven bakgrund. I hemmet, skriver Benjamin, är världen utanför bara närvarande i form av samlingar och paraphernalia som lösryckts ur sina sammanhang och antagit formen av en *nature morte*, ett stilleben (Benjamin 1997:167ff; 1999:212–227).

Ibland kan samhällets sken av natur bli mer eller mindre permanent. Det är denna upplevelse av samhället som natur jag vill beteckna med fält B. Utmärkande är att den har sin grund i tillbakadragandet ("a" i figuren) hos dem som givit upp hoppet om att kunna förverkliga sina mål i A. Tillbakadragandet kan ta sig formen av en utbredd vändning bort från det politiska, något som skedde på många håll efter nederlaget för 1960- och 70-talets radikala proteströrelser. Det kan också ta sig formen, som i dagens Japan, av ett tillbakadragande av människor från skola, arbetsliv eller social samvaro. I takt med den tilltagande processen av individualisering och reglering av privatsfären står det klart att sökandet efter en fredad privatsfär kan medföra mer radikala och långvariga former av isolering än de Benjamin föreställde sig. De japanska grupper jag nämnt drar sig ur skolan, arbetsplatsen eller det sociala livet eftersom de uppfattar dem som naturliga ordningar i Benjamins mening mot vilka de är maktlösa.

Pendlingen mellan chockartade nederlag och resignationen inför en natur som människor inte längre hoppas kunna påverka är utmärkande för Benjamins syn på det moderna. Människor skulle i så fall stå inför ett val: att delta i samhället som subjekt men lida nederlag, eller dra sig tillbaka till de begränsade enklaver som de har makt att påverka och omgestalta. Varken det ena eller det andra ger utrymme för att betrakta samhället som historia. Men Benjamin ser dock möjligheten till historiens uppvaknande, till att vi åter kan komma att uppleva samhället som historia, dvs fält C. Precis som artificiella företeelser – t.ex en ruin i ett landskap – kan uppfattas som naturliga, kan historiska spår ofta skönjas i det som stelnat till natur. Denna dialektik ligger till grund för hans avvaktande strategi att förbereda historiens pånyttfödelse genom att "taktilt" söka sig fram i och vänja sig vid den moderna storstaden och modern teknologi.

Historien är dock inte enbart en motbild eller dröm, utan tar sig också form i specifika typer av interaktioner som jag kallar "alternativa rum". Även om Benjamin själv knappast ägnade någon uppmärksamhet åt dessa rum menar jag att det är här man tydligast kan se nya historiska förhållningssätt till samhället ta form. När sociala rörelser upprättar "alternativa kaféer", salonger, musikscener, studiecirklar eller "free spaces" är det ofta i en medveten strävan att skapa rum där känslan av historia återuppväcks och skenet av samhällelig övermakt faller bort. De skiljer sig därför från fält A genom att chocken inte är förhärskande. Dess interaktionsformer lyfts ofta fram som en modell för samhället i stort. De skiljer sig därför också från fält B genom att man där håller hoppet om en samhällsförändring, och därmed historien, vid liv.

Rummens tre uppgifter

För att alternativa rum ska kunna åstadkomma en befrielse från känslan av maktlöshet kan man tänka sig att de måste lösa tre uppgifter. Den första uppgiften är att tillhandahålla en plats där underordnade grupper inte längre är underordnade och där de första stegen till deras empowerment kan tas ("b" i figuren). De måste med andra ord kunna erbjuda alternativ inte bara till mainstream-samhällets ordning utan också till det privata livets isolering, en social värld där möjligheten till ett stärkande av människors tillförsikt som politiska aktörer öppnar sig.

Den andra uppgiften är förstärkningen och utvidgningen av de alternativa rummen själva. Här kan det exempelvis handla om att etablera icke-kapitalistiska utbyttesmekanismer, experimentera med icke-hierarkiska organisationer eller sammanlänka alternativa rum till ett växande nätverk. Särskilt betydelsefullt är upprättandet av "alternativa offentligheter". I takt med att mainstream-samhällets offentlighet allt mer uppfattas som en arena i vilken människors möjligheter till deltagande är strikt begränsade, blir det lättare att framställa de alternativa rummen som en ny offentlighet öppen för alla berörda, inklusive subalterner – som rum där kommunikation, handlande och en återhämtning för politiska åtaganden återigen upplevs som möjliga (Môri 2005b).

Att lösa dessa två uppgifter påverkar i sig inte nödvändigtvis människors upplevda maktlöshet i förhållande till det kringliggande samhället. Den tredje uppgiften är därför att göra så att människor verkligen upplever att de konfronterar den rådande ordningen i samhället och verkar för samhällsförändring ("c" i figuren). Den funktion som ofta ses som sociala rörelser centrala aktivitet är just protesten, det offentliga iscensättandet av en konflikt med syfte att åstadkomma en samhällsförändring. Det förtjänar att betonas att denna funktion ofta är central även för rörelser som lägger huvudvikten vid skapandet av alternativa rum utanför den sociala ordningens huvudfåra, eftersom deras kamp för att upprätthålla sådana rum ofta för med sig en konfliktfylld relation till myndigheterna (Môri 2005a).

Dessa tre uppgifter måste lösas för att rörelser ska kunna fungera som alternativa rum och därmed bidra till empowerment. Det bör understrykas att det inte nödvändigtvis är enstaka grupper eller rörelser, utan snarare de nätverk i vilka de alternativa rummen ingår som ställs inför dessa uppgifter. Om rörelsen ingår i ett nätverk, så att deltagare har möjlighet att delta i flera sammanhang, kan ett rum delegera en eller flera uppgifter till ett annat. Ett "alternativt" kafé kan till exempel startas med ambitionen att tillhandahålla en plats där återhämtningen till ett socialt liv för vissa typer av subalterner underlättas – genom interaktionen på kaféet eller genom att arbetsplatser skapas åt dem. Samtidigt kan kaféet ingå i ett försök att bygga ut eller konsolidera en viss livsföring eller en alternativ ekonomi tillsammans med en rad andra organisationer eller grupper av aktivister eller artister, vars aktiviteter i sin tur ger upphov till andra former av alternativa rum. En möjlighet ges därför för deltagare i ett rum att färdas genom nätverket till andra rum, för att på så vis själv styra graden av sitt engagemang. De nätverk som rörelser skapar fungerar därför inte bara som "tillflyktsor-

ter” för subalternerna grupper, utan också som ”stigar” för dem att flexibelt prova ut för att finna aktiviteter som passar deras nuvarande behov.

Abstraktion och konkretion

Jag har framhållit att alternativa rum inte bara är platser för politisk aktivism. De är också platser där människor samlas för att gemensamt tänka igenom och diskutera omvärlden, eller för att helt enkelt umgås, tillbringa tid och ”leva sitt liv” tillsammans.⁶ Ett karaktärsdrag hos alternativa rum är alltså att de strävar åt två håll, både mot att närma sig det kringliggande samhället och att distansera sig från det. Mellan dessa två funktioner kan ett spänningstillstånd inträda. Ett återkommande problem är att skapa interaktionsformer som samtidigt är *abstrakta* och *konkreta*. Med abstraktion menar jag den process genom vilken man systematiskt bortser från en eller flera aspekter av den givna sociala verkligheten, medan konkretion däremot står för den process genom vilka sådana aspekter uppmärksammas och tillåts styra interaktionen.

Abstraktion kan ske på många olika sätt. Ett sätt illustreras av Simmel (1997) i det han kallar sällskapligheten i borgerliga salonger. Som bekant påpekar han att skenet av lustfylld lätthet i dessa salonger skapas genom en form av abstraktion eller inomparentessättande av den sociala verkligheten. Interaktionen liknar en lek där deltagarna ges utrymme att interagera för interaktionens egen skull och bortse från de materiella intressen och personliga problem som tynger ner dem till vardags. Sådan interaktion har enligt Simmel en ”demokratisk” karaktär eftersom alla deltagare, åtminstone inom vissa gränser, förväntas bete sig som om de vore jämlika och låtsas som om de inte vore bundna av den rådande sociala ordningen. På så vis skapas en omgivning som inte längre ger intryck av att vara övermäktig eller som inger individer känslan av att vara maktlösa eller ”negligerbara”. Skapad som den är genom abstraktion från det kringliggande samhället är dock denna ”demokrati” samtidigt en illusion som lätt faller i bitar när vad som uppfattas som samhällets yttre realiteter gör sig påminda.⁷

Simmels diskussion visar några saker: Abstrakta interaktionsformer behöver inte upplevas som fattiga på innehåll utan tvärtom upplevs de ofta som upplivande och stimulerande. De uppstår genom ett fjärmande från det kringliggande samhället och de har en utjämnande effekt i bemärkelsen att de skapar ett sken av jämlikhet. Dessa kännetecken finns också i andra abstrakta arenor, något som kan illustreras genom historikern Amino Yoshihikos diskussion kring det i japansk medeltid centrala begreppet *muen* (”icke-relation”, eller avskärandet av sekulära band). Begreppet står för en kvalitet hos platser – ofta sådana som betraktades som heliga – där det kring-

6 Rummen fungerar inte bara som ”baser” för agitatoriska aktiviteter, utan också – som Melucci (1991:72f) påpekar angående sociala rörelser – som ”laboratorier” där alternativa livsstilar prövas ut.

7 Bräckligheten i detta ”demokratiska sken” påpekas av Simmel själv, men den som utförligast utforskat den är förstås Goffman (2000).

liggande samhällets normer och hierarkier sattes ur spel. Exempelvis kunde människor som nådde vissa buddhistiska tempel befrias från sina äktenskap eller skulder, och åt grupper med låg social status erbjöds en fristad. Att komma fram till ett sådant tempel medförde bokstavligen ett befriande från de band som definierade ens position i samhället utanför. Denna radikala abstraktion möjliggjordes av en strikt gränsdragning gentemot detta samhälle, och utmynnade inte i tomhet utan tvärtom i en intensiv närvaro – det var således ”inför Buddha” eller inför det heliga som profan status utplånades (Amino 1996).

Både Simmels salonger och Aminos tempel visar att abstraktion i viss utsträckning kan skapa tillflyktsorter åt det kringliggande samhällets förlorare och utslagna. Båda fungerar ansatsvis som alternativa rum, även om de skiljer sig från sådana eftersom de vanligtvis inte försöker utsträcka sina principer till andra samhällsarenor. Detta innebär också att det finns gränser för hur långt de kan bidra till empowerment. Detta är tydligt i salongerna. Som Simmel påpekar är det sociala livets ”realiteter” aldrig helt bortglömda ens där, något som gör att skenet av jämlikhet blir omöjligt att upprätthålla om skillnaden i status är alltför stor. Trots detta förkastar han inte salongerna som bedrägliga, eftersom sällskaplighetens värde ligger i att utgöra en motpol till det omgivande samhället vars ordningar överväldigar individen.

Uppenbarligen kräver motverkandet av maktlöshetskänslan någon form av engagemang i det kringliggande samhället, och detta engagemang gör att de aspekter som tidigare satts ”inom parentes” återigen uppmärksammas. Det innebär en vändning mot det konkreta. Detta kan ske genom att man gemensamt problematiserar den marginalisering och utslagning som man genomlevt men det kan också ske genom någon form av deltagande i den vidare offentligheten. Simmels och Aminos exempel är värdefulla bland annat för att de visar att en avgörande impuls till sådana vändningar kan uppstå just ur en föregående abstraktionsprocess. Amino visar att *muen* inte bara inspirerade den japanska senmedeltidens utopiska föreställningar om frihet, fred och jämlikhet utan också uppror och folkliga federationer (*ikki*). På samma sätt var diskussionerna i borgerskapets salonger och kaféer i Europa en källa till revolutionära impulser. Som Habermas påpekar kan en avgörande faktor ha varit själva formen för dessa diskussioner, i vilka samtalsdeltagare förväntades bete sig som om de vore jämställda – en form som fanns redan i de ”litterära offentligheterna” som föregick de uttalat ”politiska offentligheterna” (Habermas 1984).

Samtidigt är vändningen mot ökad konkretion en riskabel process. Om den sker förhastat kan det leda till att människor som sökt sig till abstrakta arenor undan upplevelsen av marginalisering stöts bort. Diskussioner kan vara betungande om de återuppväcker smärtsamma minnen eller om diskussionsformen i sin tur ger upphov till nya hierarkier och uteslutanden. Detta inslag av ”tyngd” kan infinna sig även i aktiviteter som till synes är lekfulla, som gatufester eller fria konserter. Att själva uppvisa ett alternativt liv gör att deltagarna än en måste gång blotta sig för den blick från utomstående och från det kringliggande samhället som tidigare kunnat abstraheras bort.

Om abstraktion är nödvändig för att skapa rum där subalternen kan delta på jämställd fot med andra, tycks konkretion lika nödvändig för att åstadkomma föränd-

ringar i samhället. Svårigheten består i förena abstraktion och konkretion. En rörelse som enbart betonar aktivism och konfrontation riskerar att alienera subalternerna, medan en rörelse som nöjer sig med en abstrakt arena sannolikt aldrig helt kan råda bot på de subalternas känsla av maktlöshet.

Frågan hur en harmonisk växling mellan abstraktion och konkretion kan uppstå har sällan blivit belyst i tidigare forskning.⁸ För rörelser kan det framstå som en utväg att prioritera den ena eller den andra av de alternativa rummens tre uppgifter. Som nämnts finns det inget krav att alla uppgifterna måste lösas i ett och samma rum eller av en och samma rörelse. Att en rörelse specialiserar sig på en viss uppgift behöver inte medföra problem om den samtidigt byggt upp ett tillräckligt omfattande nät av förbindelselänkar till andra rum eller rörelser. Existensen av nätverk betyder emellertid inte att svårigheten försvinner. Istället blir det nätverket som måste lösa de tre uppgifterna. Om alltför mycket kraft läggs på uppgiften att tillhandahålla en abstrakt plats för att underlätta människors återhämtning riskerar anspråket på att kunna driva fram sociala förändringar att hamna i bakgrunden. Om istället uppgiften att konfrontera samhället överbetonas kan deltagandet för icke-aktivister försvåras. Om till slut all kraft läggs vid uppgiften att konsolidera de alternativa rummen själva finns risken att relationerna till såväl offentliga arenor som subalternier förtvinar.

För att illustrera hur rörelser eller nätverk av rörelser kan förhålla sig till denna svårighet, ska jag ta upp nutida japanska rörelser, som på olika sätt tar sig an subalternerna gruppers problem. Diskussionen kring dessa rörelser ska inte förstås som empirisk grund för de teoretiska reflexioner som utgör artikelns huvudsakliga innehåll. Snarare ska empirin förstås som ett bollplank som bidrar till att vidareutveckla de teoretiska reflektionerna och ge en antydan om dessas användbarhet för att förstå faktiska företeelser.

Den kortlivade rörelsen NAM

NAM (New Associationist Movement) var en rörelse för "motståndet mot kapital, nation och stat" som grundades år 2000 av en av Japans mest välkända intellektuella, Karatani Kōjin, och som därpå snabbt etablerade en rad lokala avdelningar över Japan. Men bara tre år senare upplöstes rörelsen.⁹ Karatanis uttalade ambition med NAM var att förnya proteströrelsernas organisation och metoder. I synnerhet

8 Haine påpekar i sin studie av den "proletära offentlighet" som uppstod i 1800-talets arbetarkaféer i Paris att dessa fungerade på tre sätt – som scen, tillflyktsort och inkubator för revolver och Frazer urskiljer på liknande sätt två funktioner hos vad hon kallar "subalternerna mot-offentligheter", dels som "rum för reträtt och omgruppering" för dem som dragit sig tillbaka från den förhärskande borgerliga offentligheten, dels som "träningsplatser och baser" för agitatiska aktiviteter med syfte att återvända till och bredda den förhärskande offentligheten (Haine 1996:234ff, Frazer 1992:124). Varken Haine eller Frazer problematiserar emellertid spänningen mellan dessa olika funktioner eller hur växlingen mellan dem kan ske.

9 NAM beskrivs utförligare i Cassegård (2007, 2008). För rörelsens program och teori, se Karatani (2000, 2003).

tog han avstånd från de våldsamma upplopp och gatustrider som kännetecknade såväl de klassiska borgerliga revolutionerna som 1960-talets studentoroligheter. Istället menade han att det gäller att bryta sig ur den sterila cykel av ”romantiska” protester och nederlag som hittills karaktäriserat Japans sociala rörelser, och därför kritiserade han också den nostalgiska längtan efter ett nytt ”1968” som han menade finns bland politiska aktivister idag (Karatani 2005).

Effektivt motstånd består enligt Karatani inte i att revoltera mot eller konfrontera systemet, utan i att överge det och bygga alternativ. Från början lanserades NAM som fröet till ett framtida samhälle som gradvis skulle ersätta det rådande kapitalistiska systemet. I synnerhet hoppades han på den fredliga tillväxten av icke-kapitalistiska ekonomier, som samtidigt skulle fungera som säkerhetsnät för aktivister och marginaliserade grupper. Målet att bidra till en samhällsförändring fanns alltså i NAM, men denna förändring ansågs aldrig kräva någon direkt konfrontation med det kringliggande samhället. Istället prioriterades själva utbyggnaden av arenor för ett alternativt liv.

NAM vände sig också till subalternna grupper. Detta visade sig i projektet att sätta upp en alternativ skola.¹⁰ Det visade det sig också i själva associationsformen, som var tänkt att fungera just som en abstrakt arena modellerad på vad Karatani kallar ”transkritiska rum” (Karatani 2003). Sådana rum kännetecknas enligt Karatani av att de alltid befinner sig mellan eller utanför existerande gemenskaper, och därför aldrig blir slutna eller bundna till en enda normuppsättning. Fördelen med sådana system är att de är ”opersonliga” och liksom kapitalistiska marknader tillåter interaktion mellan fullständiga främlingar. Människor får gärna delta av själviska intressen, eftersom det ”inre” motivet för deltagandet inte har någon betydelse. Denna opersonlighet och öppenhet skiljde den alternativa ekonomi som NAM utvecklade genom sitt s.k. Q-projekt – ett LETS (Local Economic Trading System) med en internet-baserad valuta kallad Q¹¹ – från småskaliga gåvoekonomier i vilka främlingar är uteslutna. En sådan abstrakt arena hoppades han skulle underlätta deltagandet för grupper som desillusionerats av existerande former av politiskt aktivism. I motsats till de flesta sociala rörelser utformades NAM som en rörelse som skulle kunna vara effektiv utan bäras upp av någon gemensam identitet bland dess deltagare. Själva det faktum att allt fler människor deltog i nya interaktionsformer eller ekonomier skulle räcka för att förändra samhället. Karatani liknar detta vid en ”brain-drain”: ”När begåvade människor börjar strömma in i icke-kapitalistiska produktionssätt står kapitalet inför problem” (Karatani & Murakami 2001:77).

Den alternativa skolan gavs dock aldrig lika hög prioritet som det för NAM mer centrala Q-projektet. Ambitionen att vända sig till subaltern motverkades också av NAM's medvetna elitistiska profilering. När NAM grundades vände sig Karatani

10 New School i Osaka var en volontärdriven skola för skolvägrare som precis hann starta innan NAM upplöstes. Se Yamazumi (2001).

11 Q-projektet startade 2001 och överlever idag under namnet LETS-Q (<http://www.q-project.org/>). För termen LETS, se ordlistan i slutet av artikeln.

framför allt till akademiker, intellektuella, artister och konstnärer, medan politiska aktivister däremot undveks. NAM, hävdade han, var ett "universitet" som skulle bli en alternativ plattform för utbildning och träning av intellektuella. Resultatet verkar ha varit blandat: även om vissa medlemmar talar uppskattande om de möten och kontakter diskussionerna medförde kom NAM snart att kritiseras för att vara toppstyrt och diskussionerna långt ifrån fria.¹²

Under sin korta livslängd lade NAM störst energi vid utvecklandet av det alternativa rummet självt, och i synnerhet en alternativ ekonomi. Däremot lades förhållandevis liten vikt vid marginaliserade gruppers deltagande och ingen alls vid konfrontationer eller protester. Som en följd av det senare tycktes NAM ha förlorat något av den attraktion som protesterörelser kan utöva. Så försvarade Suga Hidemi 1960-talets gatuprotester mot Karatanis kritik genom att hänvisa till den känsla av "kul" och mänsklig kontakt de medförde, och ifrågasatte livskraften hos rörelser utan sådana element (Karatani & Suga 2005:204f). Samtidigt isolerade sig NAM från andra rörelser och tenderade att bli en sluten organisation vars relationer till såväl den vidare offentligheten som subalternerna var svaga.¹³

Hur hanterade NAM balansen mellan abstraktion och konkretion? Mycket möda lades ner på att skapa abstrakta former av interaktion i vilka det "personliga" var överflödigt. Denna abstraktion tycks emellertid aldrig ha karaktäriserats av den lekfullhet eller "interaktion för dess egen skull" som Simmel beskriver; snarare handlade det om att underordna interaktionen ett övergripande mål som redan fastställts av Karatani i rörelsens principer, nämligen att skapa utrymme för ett liv bortom "kapital, stat och nation".¹⁴

NAM existerade i mindre än tre år, även om vissa av dess projekt idag lever kvar som självständiga organisationer. Medlemsantalet blev aldrig stort och när Q-projektet stötte på svårigheter utlöstes interna konflikter som ledde till organisationens upplösning.¹⁵

12 För kritik mot NAM:s elitism, se Ueno & Lovink (2004). Elitismen kritiseras även av f.d. NAM-medlemmar (t.ex "S", intervju 2007-07-10) och tas självkritiskt upp av Karatani själv (intervju 2005-06-23). I artikeln är intervjupersoner genomgående anonyma, utom när det rör sig om i offentligheten välkända ledare som uttalar sig i egenskap av representanter för en organisation.

13 Av princip avböjde NAM samarbete med andra organisationer, med hänvisning till att nätverk inte skulle byggas av organisationer utan individer. Denna attityd hårdnade efterhand, med följd att NAM bröt den kontakt som etablerats med flera organisationer, som Associé 21 (en grupp samhällskritiska intellektuella), Space AK (ett "free space" i Osaka) och Nojiren (en Tokyo-baserad organisation för hemlösa rättigheter) (intervju med Karatani 2005-06-09 och Space AK's grundare Kuga Masahiro 2007-07-05).

14 "S" (intervju 2007-07-10) beskriver hur diskussionerna vid flera tillfällen hejdades när de hotade att leda till ett ifrågasättande av NAM's principer.

15 Förutom svårigheterna med Q led NAM av problem som ett litet medlemsantal, en tendens till byråkratisering och fraktionsbildning. Ytterligare problem uppstod genom Japans stöd till USA's invasioner av Afghanistan och Irak, då många av medlemmarna förespråkade just den typ av offentliga protestaktiviteter som NAM tycktes ha vänt ryggen till (Karatani 2005-06-09 och 2005-06-23, "S" 2007-07-10 och "H" 2005-08-22. Se även Karatani 2009).

De två systerorganisationerna New Start och New Start Kansai

Den rörelse jag nu ska vända mig bärs upp av ett nätverk centrerat kring två systerorganisationer – New Start i Chiba utanför Tokyo och New Start Kansai i Tonda utanför Osaka (grundade 1993 resp. 1998). Båda har som främsta mål att ge stöd och hjälp åt så kallade NEET (Not in Employment, Education, or Training) och *hikikomori*, d.v.s. relativt unga människor som dragit sig tillbaka från deltagande i arbetsmarknaden eller socialt umgänge som sådant. Jämfört med andra stödorganisationer utmärker de sig genom att betona att problemen inte kan lösas enbart inom familjen, utan att det handlar om att skapa nya sociala band och en vänkrets utanför familjen. De utmärker sig också genom att knyta stödarbetet till en tydlig vision om ett alternativt samhälle. Kärnan i visionen är ett samhälle där kraven på effektivitet, vinst, och tillväxt minskat. Ett sådant samhälle skulle vara ”kommunistiskt” i bemärkelsen att var och en arbetar efter förmåga och får del av resurserna efter behov, och det ligger nära det ”slow”-ideal som förespråkas av Tsuji Shin’ichi (Futagami 2005, Tsuji 2001). Avsikten med stödet till de subalternerna är med andra ord inte att återanpassa utslagna människor till det rådande samhället, utan att verka för ett bättre samhälle där utslagningsmekanismerna trätt ur kraft.¹⁶

Ingen av de två organisationerna engagerar sig i öppna konfrontationer.¹⁷ I New Starts fall kan man tvärtom iakttä ett nära samarbete med lokala myndigheter. Däremot engagerar sig båda organisationerna kraftigt i uppbyggnaden och utvidgningen av alternativa rum. New Start har förutom sina omfattande anläggningar i Chiba med myndigheternas hjälp etablerat ett flertal ”blandade välfärdsbyar”, där tanken är att socialt tillbakadragna ungdomar, äldre och handikappade ska ägna sig åt ömsesidig hjälp samtidigt som ungdomarna ges arbetserfarenhet i exempelvis bagerier och jordbruk och tillfälle att tjäna egna pengar.¹⁸

New Start Kansai har valt en delvis annan väg. Organisationen är mer småskalig och den är negativ till samarbete med myndigheter.¹⁹ Istället har den målmedvetet valt att satsa på att bygga ut ett komplext nätverk av nära relaterade organisationer, som den i många fall själv grundat. NPO²⁰ Slow Work, som grundades 2002 (under namnet NS Workers, där ”NS” står för New Start), arbetar i nära symbios med New Start Kansai. Medan den senare organisationen inriktar sig på stödaktiviteter propa-

16 Se Futagami (2005) och Nakajima (2007) för presentationer av rörelsens program.

17 Däremot finns exempel på att *hikikomori* i dessa organisationer blivit aktivister på individuell basis (Ueyama 2001, intervju med ”K”, stödarbetare i New Start, 2007-08-07).

18 Dessa projekt presenteras i Futagami (2005), Asano & Futagami (2006) och Sawaji (2007).

19 Intervjuer med New Start Kansais ordförande Nakajima Akira (2007-07-18) och ”E”, medlem i Workers Collective Support Center (2007-07-06). Ytterligare en skillnad är att New Start Kansai avvisar New Starts positiva attityd till religion, som märks i dess bruk av pilgrimsturer som led i behandlingen av *hikikomori*.

20 För NPO, se förkortningsordlistan i slutet av artikeln.

gerar den förra genom evenemang och publikationer för ett ”alternativt sätt att arbeta”. År 2002 etablerades också Workers Collective Support Center för att understödja att det bildades arbetarkooperativ bland såväl personal som de ungdomar som gavs arbetserfarenhet i nätverkets kaféer och butiker. Via denna organisation kom New Start Kansai att delta i grundandet av två nätverk för alternativa valutor i västra Japan, Kyoto LETS (2001) och Osaka LETS (2002). Tanken var att deltagandet i sådana ekonomiska system skulle hjälpa *hikikomori* att finna vägen tillbaka till social samvaro (Ueyama 2000). I det nätverk som New Start Kansai skapat spelar även ”alternativa kaféer” en framträdande roll. Mest känt är det år 2005 av NPO Slow Work etablerade Café Commons, ett ekologiskt inriktat kafé som också fungerar som samlingsplats för många av nätverkets aktiviteter.²¹

Bland de tre uppgifterna för alternativa rum lägger New Start och New Start Kansai tyngdvikten vid stödet till subalternerna grupper och även vid uppbyggnaden av arenor för ett alternativt liv. För båda organisationerna är dessa två uppgifter nära sammanlänkade. Båda försöker aktivt underlätta subalternerna grupperas empowerment genom att låta dem vistas i nätverket, genom att tillhandahålla platser att vara på, äta eller sova och möta andra i samma situation och genom att göra det möjligt för dem att engagera sig i frivilligarbete och kreativa aktiviteter, att delta i alternativa ekonomier och att möta utomstående och främlingar i exempelvis kaféer. Hos båda organisationerna finns en förhoppning att nätverket ska underlätta en flexibel växling mellan olika grader av engagemang, i takt med att de ungdomar man försöker stödja återhämtar krafter och självförtroende.

Att stödarbetet förenas med en politisk vision om ett alternativt ”sätt att arbeta” gör att man särskilt i New Start Kansai finner en tydlig uppdelning mellan aktivister och subalternerna. Visionen bärs till stor del upp av de förra. De uppger dock själva att de ungdomar som mottar deras stödåtgärder bara i begränsad omfattning är mottagliga för deras samhällsanalys. I takt med att ungdomarna återhämtar sig blir de visserligen alltmer kapabla att vända blicken mot sin egen situation och verbalisera den, men denna förmåga gör dem inte nödvändigtvis själva till aktivister. Istället innebär återhämtning oftare att de börjar söka arbete eller studera, dvs att de återvänder till samhället i dess rådande skick.²² Det finns med andra ord ett ”glapp” mellan rörelsens vision om ett alternativt samhälle och dess mer direkta mål att bidra till de subalternas återhämtning.

21 Sådana aktiviteter är t.ex New Start Kansais ”grytfester” eller LETS Osakas månatliga marknader. År 2006 etablerades ytterligare ett kafé, Utataneya, och en butik, Kameyan, där f.d. *hikikomori* arbetar. Genom sina medlemmar har New Start också nära band till ”alternativa” kaféer i Osaka som Amanto och Open Café Taiyô 2.

22 Glappet mellan äldre vänsteraktivister och *hikikomori*-ungdomar tas upp i Ueyama (2001) och i flera intervjuer med aktivister (”E” 2007-07-06 och ”K” 2007-08-07).

Prekariatsrörelsen

Med början år 2004 har man varje år kring första maj på Tokyos och andra storstäders gator kunnat se en ny slags förstamajdemonstrationer.²³ Det handlar om gatufester, färgglada tillställningar med dansande demonstranter som i långsam takt följer en truck som på hög volym pumpar ut musik över gatorna. Demonstranterna är till stor del unga kvinnor och män utan fast anställning – s.k. *freeters*²⁴ – även om man på senare år kunnat se en allt större variation bland deltagarna. Numera kan man också finna ett märkbart inslag av äldre daglönare, hemlösa och NEET (Not in Employment, Education, or Training).²⁵ Demonstranterna kallar sig ”prekariatet”, en term med vilken man försöker fånga hela den stora grupp arbetare med osäkra anställningsförhållanden som vuxit fram i takt med den avreglering av arbetsmarknaden som tagit fart i Japan sedan mitten av 1990-talet.²⁶

Prekariatsrörelsen tar sin utgångspunkt i denna grupps utsatta belägenhet.²⁷ Dess protester riktar sig inte bara mot avregleringen, utan också mot tendensen att lägga skulden för ungdomars osäkra försörjning på deras lättja eller ovilja att leva ett konventionellt liv. Gentemot detta framhåller många aktivister att ”freeteren” idag oftast inte är ”freeter” av eget val. Även det ökande antalet NEET, *bikikomori* och unga hemlösa är ett problem med sociala orsaker: samtidigt som fasta anställningar blivit allt svårare att få, har stressen på arbetsplatsen ökat och arbetsvillkoren försämrats för dem som har arbete. Då är det inte konstigt, påpekar man, att många ungdomar helt enkelt väljer att dra sig ur arbetsmarknaden. Rörelsen förespråkar ingen återgång till fasta anställningar, men däremot vill man att flexibiliteten på arbetsmarknaden ska kunna förenas med social trygghet. ”Har vi bara ett tryggt liv kan vi vara utan trygga anställningar”, som en av dess deltagare säger (intervju med ”N”, 2007-07-31).

23 Inspiration till dessa demonstrationer kommer dels från brittiska Reclaim the Streets, dels från inhemska grupper som ”Aki no arashi” som i slutet av 1980-talet började använda livekonserter i sina gatuprotester.

24 För termen ”freeter”, se ordlistan i slutet av artikeln.

25 Deltagarantal i Majdagen för frihet och överlevnad ökade enligt arrangörerna från ett tiotal år 2004 till ca 1000 år 2008 (PAFF:s hemsida: <http://a.sanpal.co.jp/paff/union/>; 2008-06-01). Uppgifter om sammansättning av demonstranter finns likaledes på hemsidan och bekräftas i intervjuer (”S” 2007-07-10, ”K” 2007-08-07).

26 Termen ”prekariat” (efter prekär och proletariat) uppstod som anonym graffiti i Italien och populariserades genom Euro-Mayday. Den omfattar alla med otrygga anställnings- och försörjningsförhållanden, ”chain-workers” såväl som ”brain-workers”, och skär därför över traditionella klassgränser (Foti 2004). Den introducerades i Japan 2005 genom NPO Remo i Osaka (Sakurada 2006) och vann spridning genom författaren Amamiya Karin (2007) och Allmänna Freeter-förbundet.

27 Japans ekonomiska problem under 1990-talet drabbade ungdomar hårt och andelen free-eters i arbetskraften ökade kraftigt. Från 1990, då regeringen började föra statistik, skedde en fördubbling på tio år. Tillsammans med andra irreguljära arbetare (daglönare, deltidsarbetande hemmafruar och arbetare i bemanningsföretag) utgör de nu en dryg tredjedel av alla anställda. Runt år 2000 steg arbetslösheten för män yngre än 25 år till 10 procent och blev därmed dubbelt så hög som för befolkningen som helhet (Honda & Hirayuki 2007).

I prekariatsrörelsen ingår en rad organisationer, men en central roll spelas av den Tokyo-baserade fackföreningen Allmänna Freeter-förbundet (Furitâ zenpan rôdô kumiai, grundad 2004) och det nätverk ur vilket denna uppstod, PAFF (Part-timer, Arbeiter, Freeter & Foreign worker).²⁸ Fackföreningen, som är välkänd som arrangör av Majdagen för frihet och överlevnad, riktar sig trots sitt namn inte bara till "freeters".²⁹ Individuella medlemmar välkomnas, oavsett om de är reguljära eller irreguljära arbetare eller arbetslösa. Fackföreningens ursprung ligger i idén – som först formulerades av en av dess grundare, poeten Asato Ken – om en fackförening för hela det "lägre stratimet" av allt från hemlösa och daglönare till freeters och arbetslösa.³⁰ Denna idé genomsyrar än idag fackföreningen och har kommit att präglade det breda begreppet "prekariat", som innefattar alla människor tvungna att leva under osäkra levnadsomständigheter (inklusive NEET, *hikikomori*, arbetslösa, hemlösa, fysiskt och mentalt handikappade, småskaliga egna företagare och frilansare).

Även om rörelsen gjort sig känd för aktiviteter inriktade på konfrontation påpekas det ofta att dess protester skiljer sig från vad man såg i 1960- och 70-talets radikala studentgrupper. I jämförelse med dem har det skett en tydlig uppmjukning av protesten, bort från stelhet, dogmatism och hierarkisk organisation mot en lösare, nätverksliknande form som ger utrymme för heterogenitet i uppfattningarna (Môri 2005a). Betecknande för den positiva synen på mångfald är den megafon som skickas runt bland demonstrationsdeltagare, där var och en får tillfälle att skrika ut vilka egna krav som faller henne eller honom i smaken.

Förutom genom gatudemonstrationer verkar prekariatsrörelsen för förändringar genom förhandlingar med arbetsgivare, upplysningsarbete kring arbetares rättigheter och opinionsbildning genom massmedierna. Rörelsens framgång märks i ett ökande deltagarantal i demonstrationerna, i den snabba tillväxten av fackföreningar och NPO's (Non-Profit Organizations) inriktade på den nya flexibla arbetskraftens problem, i upprättandet 2007 av ett landstäckande nätverk av organisationer som möjliggjort samordnade aktioner i större skala än tidigare och i det genomslag i offentligheten som rörelsen med hjälp av massmedierna lyckats få för sin tolkning av verkligheten.³¹ Man ser även ett tydligt gensvar från etablissemangen: oppositionspolitiker har

28 För presentationer av PAFF och Allmänna Freeter-förbundet, se Amamiya (2007), Asato & Takahashi (2005) och Asato (2004). Se även PAFF:s och Allmänna Freeter-förbundets hemsida: <http://a.sanpal.co.jp/paff/union/>. I rörelsen ingår även en rad andra kända organisationer som NPO Posse, Gaten-kei rentai, Moyai, och ett stort antal fackföreningar.

29 En styrelsemedlem i fackföreningen ("K", intervjuad 2007-08-07) uppgav att användningen av ordet "freeter" i fackföreningens namn var ett retoriskt grepp avsett att få människor att inse att freeters också kunde organiseras fackligt.

30 Mail-intervju med Asato (2008-02-24).

31 De problem rörelsen pekar på har tagits upp i ett stort antal böcker och artiklar av journalister och akademiker: Amamiya (2007), Asahi Shimbun "Rosuto jenerêsyon" reporter team (2007), NHK Supesharu "Wâkingu pua" reporter team (2007) m.fl. En rikstäckande organisation är "Anti-fattigdomskampanjen" (<http://www.k5.dion.ne.jp/~hinky/aboutus.html>), som varje år i Tokyo arrangerar den s.k. Anti-fattigdomsfestivalen (Hanhinkon fesuta).

börjat delta i demonstrationerna, domstolar har i flera fall utdömt böter eller näringsförbud till företaget, och sedan 2007 har regeringen börjat utlova reformer för att stävja missförhållanden orsakade av avregleringen av arbetsmarknaden.

Prekariatsrörelsen har även delvis lyckats främja subalternas grupper deltagande i offentligheten. Såväl NEET och *hikikomori* som hemlösa och handikappade deltar i demonstrationerna och använder dessa för att protestera mot den diskriminering som de utsätts för.³² Även "platser" spelar en viktig roll. Bruket av platser för gemensamma träffar uppges ha spelat en viktig roll i att stärka självkänslan hos isolerade subalternerna (Nakamura 2006). I detta avseende för PAFF vidare arvet från organisationen Dameren (De odugligas förbund, grundat 1992), som spelade en banbrytande roll i utvecklandet av alternativa platser där aktivister och olika subalternas grupper kunde umgås, och vars "free space" – känt under namnet Akane (Krappröd) – under en tid användes som kontor av Allmänna Freeter-förbundet.³³ Detta arv märks också i PAFF's nära band idag med ett antal grupper i prekariatsrörelsen som grundats av Matsumoto Hajime och som är baserade i en galleria i Kôenji i östra Tokyo – alla med fantasifulla namn som Amatörrevolten (Shrirôto no ran), Det stora fattiglappsupproret (Bimbôjin daihanran) eller Kôenjis fackförening för NEET (Kôenji nito kumiai). I dessa grupper spelar den fysiska platsen en stor roll inte bara genom lokalanknytningen till Kôenji, utan också genom att de genomgående använder gatan som scen för humoristiska och stundtals vilda upptåg som leder tankarna till konstnärliga händelser.³⁴

Särskilt den sista aspekten – gatan som plats – förtjänar att lyftas fram som utmärkande för många av de demonstrationer och gatufester som prekariatsrörelsen anordnar. Kan man tänka sig att själva gatan vid sådana tillfällen blir ett alternativt rum? Det skulle innebära att det finns former för offentlig konfrontation i vilka rummets abstraktion, "leken" i rummen, inte upphävs. Istället förs lekformen ut på gatan och själva konfrontationen antar lekens karaktär.

32 Såväl *hikikomori* som hemlösa deltar i Majdagen för frihet och överlevnad och framträdande medlemmar i Allmänna Freeter-förbundet har erfarenhet av att vara *hikikomori* (intervju "K" 2007-08-07). Särskilt Freeter Union Fukuoka (FUF) har vinnlagt sig om att mobilisera NEET och *hikikomori* och medverkat i att arrangera den första NEET-demonstrationen i Japan, som hölls i Kumamoto 2008 (Umano 2008; se även hemsidan: <http://fufukuoka.web.fc2.com/>).

33 Bland såväl Asato som andra medlemmar är det vanligt att se på Dameren som föregångare – och själva ordet "dame" (oduglig, värdelös) som en tidig, inhemsk version av det inlånade ordet "prekariat" (Settsu 2006; mail-intervju med Asato 2008-02-24). Kontinuiteten märks också i att en av Damerens grundare, Pepe Hasegawa, idag är medlem i Allmänna Freeter-förbundet. Många socialt tillbakadragna och mentalsjuka drogs till Dameren, ofta lockade av termen "dame" i vilken de kände igen sig (Kaminaga 1999, Kyûkyoku (2006).

34 Upptågen inkluderar grytpartyt på trottoarerna utanför den fashionabla Roppongi Hills-skyskrapan, "överhoppade demonstrationer" där polisen lockas ut för att bevaka icke-existerande evenemang, och Matsumotos valkampanjtal (under en kandidatur i ett lokalval) som regelbundet förvandlades till gatudiskon. För beskrivningar av dessa evenemang, se t.ex. Amamiya (2007) eller Matsumoto (2008).

Till skillnad från NAM, New Start och New Start Kansai har grupperna i prekariatsrörelsen framför allt betonat konfrontation, men de har även vinnlagt sig om deltagandet av subalternerna grupper och skapandet av alternativa rum. Bland de tre rörelser jag tagit upp är det alltså framför allt där som en förening av de alternativa rummens tre uppgifter skymtar fram. Det vore naturligtvis intressant att veta vad det är som gör att prekariatsrörelsen åtminstone ansatsvis lyckas med detta. Innan jag kan spekulera kring detta behöver jag emellertid utreda två frågor som denna rörelse väcker. Den första frågan har att göra med lekens roll för denna rörelse, och den andra med hur den löst problemet med motsättningen mellan abstraktion och konkretion.

Lekens betydelse för sociala rörelser

Leken har jag hittills enbart tagit upp i samband med abstrakta interaktionsformer, som den sällskaplighet Simmel iakttar i salongernas umgängesliv. Tanken att lekformen förutsätter en abstraktion från sociala realiteter ligger i linje med en vanlig definition av leken, nämligen som en aktivitet som står i motsättning till vad deltagarna upplever som ”verkligheten”. Denna definition måste dock ifrågasättas. Ifall vi godtar den blir det nämligen svårt eller omöjligt att förstå hur prekariatsrörelsen lyckats föra ut lekformen på gatan. Om leken bara kan utvecklas i avskildhet från den sociala verkligheten, hur kan det då komma sig att den inte bara överlever, utan rentav tycks trivas i konfrontationen med denna verklighet?

Denna fråga hänger i sin tur samman med följande: handlar det i denna lekfulla konfrontation i prekariatsrörelsens gatufester om abstrakt eller konkret interaktion? När demonstrationsdeltagare kritiserar nyliberala avregleringar eller missförhållanden på arbetsplatser samtidigt som de utropar sig till ”oduglingar” eller tar sig nya namn som ”prekariatet”, då har detta uppenbart inget att göra med någon abstrakt interaktion eller något inom-parentessättande av givna sociala kategorier – men inte heller kan det beskrivas som en konkret interaktion i vilken deltagare återinbäddas i dessa kategorier.

Här vill jag påminna om att konkretion och abstraktion definierats i termer av uppmärksammandet eller bortseendet från aspekter av *given* social verklighet. En möjlighet att relativera motsättningen mellan dem uppenbarar sig därför om denna givna verklighet förlorar sitt sken av fasthet. Detta är just vad som sker när historien infinner sig. I en föränderlig verklighet blir varje uttalande om verkligheten lätt tve tydigt. Det är i detta ljus man bör förstå Rancières påstående att politiken handlar om ”olämpliga” namn, om *misnomers* (Rancière 2005:72f). När subalternerna synliggör sig i offentligheten sker det ofta genom att de förkastar sina givna identiteter till förmån för nya kategorier som ändrar fältet. Det är denna process som Rancière kallar ”subjektivation” och ställer i motsats till ”identifikation”, avgränsningen av gruppen till en given entydig kategori. Ett exempel på sådan subjektivation är just när demonstranter kallar sig ”prekariat”, ”oduglingar”, eller ”fattiglappar” – alltsammans etiketter som tycks balansera mellan det seriösa och det lekfulla.³⁵ Som Rancière menar vi-

35 Ett i Sverige välbekant exempel på subjektivation skulle kunna vara queer-begreppet.

lar något paradoxalt över dessa namn, som trots att de står för avgränsade kategorier samtidigt tycks sakna naturlig gräns och – i enlighet med principen att alla i polemiskt syfte tar på sig de föraktades eller marginaliserades namn – kunna inkludera vem som helst.

Det Rancièrre kallar politiken, subalternernas synliggörande av sig själva i offentligheten, skapar på så vis möjligheten att kringgå motsättningen mellan abstraktion och konkretion. Jag har påpekat att vissa former av abstrakt interaktion kan underlätta svaga gruppers empowerment genom att erbjuda dem en fristad undan "samhällets dom", men till det kan nu tilläggas att en sådan fristad också erbjuds överallt där känslan infinner sig att denna samhällsdoms dagar själva är räknade. Detta skapar nya förutsättningar för subalterners samhällsdeltagande. I själva verket är motsatsparet mellan abstraktion och konkretion inte symmetriskt, för medan det som abstraktionen "sätter inom parentes" är aspekter av en given verklighet, är den verklighet som rörelserna möter samtidigt en verklighet de försöker förändra. Den sociala verklighet som uppenbarar sig för rörelserna inte är densamma som den de en gång drog sig undan. Även om de subalternerna på nytt skärskådar sin situation i samhället är det nu inte för att identifiera sig med sina roller, utan för att ifrågasätta dem.

Frågan om varför leken är möjlig i konfrontationen med samhället går nu att besvara. Återvändandet till samhället, när det sker i avsikt att förändra det, kan skapa interaktionsformer som är lika "lätta" och lekfulla som de som kan uppstå genom abstraktion. I skildringar av revolter och uppror talas ofta om befrielsen från vardagslivets allvar, om en känsla av lätthet som påminner om den lekfulla interaktionen i salonger, kaféer eller pubar. "Det var en festival utan början eller ände", skriver Bakunin om februarirevolutionen 1848 (cit. i Woodcock 1962:126). För situationisterna, idégivare åt majrevolten 1968, bestod upprorets erfarenhet i känslan av "alltings återinträde i leken" (Vaneigem 2001: 264).

En slutsats kan nu dras angående vad lek är. Leken är inte verklighetens motsats, som så ofta hävdas, utan maktlöshetens motsats. Leken uppstår när känslan av maktlöshet övervinns. I salonger och kaféer kan detta ske genom att maktlösheten gentemot det kringliggande samhället sätts inom parentes. Simmels beskrivning av sällskapligheten ligger i linje med hur leken definierats hos en rad tänkare: som en separat aktivitetssfär i vilken man inte längre är underkastad verklighetens tvång. Huizinga ser sålunda leken som ett frivilligt "utträde ur det 'verkliga' livet" (1955:7f). För Caillois är leken "en tillflyktsort i vilken man är herre över sitt öde" som möjliggörs av att den är "avskild från verkligheten" (2001a:158f). Även hos Rancièrre definieras den som en aktivitet "som inte gör anspråk på att ha någon verklig makt över ting eller människor" (2005:102). För dessa tänkare är lekens separata sfär närmast per definition bräcklig och faller lätt sönder vid kontakten med världen utanför. Men om leken bara kan uppstå genom att lyftas ut ur denna värld, hur är det då möjligt att hela denna värld själv kan "återinträda i leken", som situationisterna skriver? För att förstå detta måste vi acceptera att leken inte nödvändigtvis står i motsättning till vad vi uppfattar som verklighet. Vad som ger upphov till leken är inte nödvändigtvis distansen till verklighetens tvång, utan snarare att känslan av tvång som sådant släpper sitt grepp. Det karaktä-

ristiska för leken är med andra ord inte att människor skapar en låtsasvärld, utan att de förmår handla lustfyllt i den sociala värld de för tillfället orienterar sig mot, något som i sin tur förutsätter att denna värld "responderar", att de förmår påverka den. En ledtråd till hur det vidare samhället kan förvandlas till en lekfull arena ges av Asplund (1987), som just pekar ut responsiviteten som källan till den känsla av "fun" som utmärker leken. När han skriver att i leken bestämmer deltagarnas responser över världen istället för tvärtom kan detta vid första anblicken likna Simmels beskrivning av sällskapligheten som en interaktion för dess egen skull, men i själva verket öppnar Asplund upp för ett annat sätt att begripa leken. Att definiera lek som responsivitet gör det nämligen möjligt att påstå att leken mycket väl kan existera även i det vidare samhället utanför salongerna, förutsatt att detta samhälle inte är responslöst.

Som synes har jag här nått fram till en uppfattning om leken som ett lustfyllt och ömsesidigt responderande i förhållande till omgivningen. Vad leken är skild från är inte "verkligheten", utan ensidigt tvång från omgivningen.³⁶ Det centrala i denna vida definition är just att leken alltid motverkar känslan av maktlöshet gentemot de ting leken inbegriper. En sådan vid definition hjälper oss se hur leken kan bidra till grupperns empowerment. För att en sådan ska ske räcker det inte att de alternativa rummen själva öppnar upp för lekfulla former av interaktion. Det krävs också att kanaler öppnas som tillåter ett lekfullt förhållningssätt att spridas ut från dessa rum ut i det vidare samhället och gör att leken inte längre behöver ses som en separat sfär isolerad från "verkligheten". Åtminstone tendentiellt är det detta vi ser i prekariatsrörelsen. Till skillnad från hos NAM eller New Start erbjuder denna rörelse en möjlighet åt subalternerna grupper att uppleva att de inte ensidigt är utsatta för samhällets övermakt, utan att de också ibland kan "ge igen" genom att i sin tur agera tillbaka på detta samhälle.³⁷

Leken spelar en viktig och kanske rentav avgörande roll för de alternativa rummens förmåga att bidra till subalternernas empowerment. Jag har försökt visa att den lekfulla interaktionen i olika abstrakta arenor kan underlätta för de första stegen av subalternernas återhämtning till ett socialt liv. Att uppmärksamma betydelsen av sådana alternativa rum gör det lättare att se att den offentliga protesten inte är de sociala rörelsernas enda eller nödvändigtvis ens huvudsakliga aktivitet.³⁸ Rörelsens abstrakta

36 Det innebär att jag förkastar många existerande definitioner som alltför snäva. Som Huizinga påpekar är leken inte något som står i motsättning till det "seriösa", men man kan också gå längre än Huizinga och tala om lekar som saknar klar avgränsning i tid och rum eller som inte skapar ordning (Huizinga 1955:5-10). På samma sätt kan man gå längre än Caillois och tala om lekar som inte bygger på att man låtsas, som inte är improduktiva och som inte är regelstyrda (Caillois 2001b:9f). Det är enligt min mening inte svårt att bland barn och vuxna finna lekar som rör sig i ett oklart gränsland till produktion eller som ger mer utrymme för improvisation och fantasi än regler.

37 Som Umamo (2008) påpekar är det ofta just viljan att vara utagerande på gatufester som lockar *hikikomori* och NEET till prekariatsrörelsen.

38 Konflikten med andra sociala aktörer betonas enligt min mening alltför starkt i en rad definitioner, även hos forskare som också uppmärksammar rörelsernas från offentligheten tillbakadragna aktiviteter (t.ex McAdam et al 2001:5, Melucci 1991:45, della Porta & Diani 1999:14-16).

och ofta lekfulla former upprättas just bland annat för att hjälpa svaga grupper att ta steget tillbaka till en social värld. Men för att de alternativa rummen ska kunna bidra till empowerment krävs att leken i sin tur underlättar framväxten av en vilja hos de subalternerna att agera tillbaka gentemot det kringliggande samhället. Som exempelvis i prekariatsrörelsens gatufester är leken något som kan sprida sig till samhället utanför de alternativa rummen när människor väl tror sig kapabla att förändra eller påverka det. På så vis kan leken underlätta för de alternativa rummen att växla mellan sina olika uppgifter och lotsa människor mot en återhämtning som gör dem redo att se samhället som historia.

Lista på förkortningar och japanska termer som används i texten:

- Freeter Ordet "freeter" (*furîtâ*) är bildad efter engelskans "free" och tyskans "Arbeiter" och dyker upp första gången 1987. Under 1990-talet har termen ändrat mening i det allmänna språkbruket: från att beteckna en självständig och kanske bortskämd ung person som värderar fritid mer än pengar kom begreppet alltmer att beteckna flexibel och billig arbetskraft i den nyliberala ekonomin, det vill säga utsatta och sårbara arbetare utan de förmåner som heltidsanställda har (Genda 2005a, Kosugi 2005).
- LETS Local Economic Trading System: en form av alternativ valuta som lanserades av kanadensaren Michael Linton 1982. Det är ett utbytessystem i vilket transaktioner registreras i individuella konton och där "valutan" skapas fritt av köparen när bytet görs. Priset dras från hans eller hennes konto och eventuella underskott representerar köparens skuld till LETS-samfundet som sådant.
- NEET / *hikikomori* / *futôkô* – Termen NEET (Not in Employment, Education, or Training) importerades till Japan från Storbritannien 2004 och används om relativt unga människor (15–34 år) som under en längre tid drar sig tillbaka från arbetsmarknaden och slutar söka jobb. *Hikikomori* (socialt tillbakadragna) är människor i samma ålderskategori som även drar sig tillbaka från relationer med andra människor och som trots att de är fysiskt och psykiskt friska upplever sig sakna förmågan att återvända. Kategorierna överlappar varandra delvis, men inte helt: det finns således NEET som till skillnad från *hikikomori* har ett välfungerande socialt liv, och omvänt finns det *hikikomori* som inte räknas som NEET (exempelvis för att de formellt är studenter). I Japan med en befolkning på 127 miljoner beräknas antalet NEET ligga mellan ca 650 000 och 850 000, beroende på definition (se Kosugi 2005, Genda 2005b). Antalet *hikikomori* är svåruppskattat och uppskattningar pendlar mellan 400 000 och runt en miljon (se Saitô 2005, Shiokura 2002). *Futôkô* står för barn och ungdomar som dragit sig ur skolan.
- NPO Non-Profit Organization: en i Japan vanlig term som fick juridisk status genom den s.k. NPO-lagen 1998.

PAFF Part-timer, Arbeiter, Freeter & Foreign worker: nätverket ur vilket Allmänna Freeter-förbundet (Furitâ zenpan rôdô kumiai) föddes 2004.

Referenser

- Amamiya, K. (2007) *Ikisasero! Nanminka suru wakamonotachi* (Låt oss leva! Unga människors flyktingtillvaro. Tokyo: Ôta shuppan.
- Amino, Y. (1996) *Muen-Kugai-Raku: Nihon chûsei no jiyû to heiwa* (Muen, Kugai, Raku: Frihet och fred i medeltida Japan). Tokyo: Heibonsha.
- Asahi Shimbun "Rosuto jenerêsyon" reporter team (red) (2007) *Rosuto jenerêshon – samayou 2000 man nin* (Den förlorade generationen: 20 miljoner vilsna). Tokyo: Asahi Shimbunsha.
- Asano, S. & Futagami, N. (2006) "The 'Integrated Community': Toward the Transformation of the Hikikomori Archipelago Japan", *Japan Focus*, oktober, <http://japanfocus.org/products/topdf/2239> (2006-10-11).
- Asato, K. (2004) "Kessei shushisho" (Grundläggningsdeklaration), <http://a.sanpal.co.jp/paff/union/> (2007-06-01).
- Asato, K. & Takahashi, R. (2005) "Furitâ zenpan rôdô kumiai ni tsuite no arekore to shi" (Ditt och datt samt en dikt om Allmänna Freeter-förbundet), *Gendai shisô* 33(1):96–101.
- Asplund, J. (1987) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.
- Benjamin, W. (1985) *The Origin of German Tragic Drama* (öv. J. Osborne). London: Verso.
- Benjamin, W. (1997) *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism* (öv. H. Zohn). London: Verso.
- Benjamin, W. (1999) *The Arcades Project* (öv. H. Eiland & K. McLaughlin). Cambridge, Mass. & London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Benjamin, W. & Lacis, A. (1972) "Neapel", 307–136, i Tiedemann R. & Schweppenhäuser H. (red) *Gesammelte Schriften* VII.I. Frankfurt a.M: Suhrkamp.
- Boström, M. (2001) *Miljörelsens mångfald*. Lund: Arkiv.
- Caillois, R. (2001a) *Man and the Sacred* (öv. M. Barash). Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Caillois, R. (2001b) *Man, Play and Games* (öv. M. Barash). Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Cassegård, C. (2002) *Shock and Naturalization: An Inquiry into the Perception of Modernity*. Lund: Lunds universitet.
- Cassegård, C. (2007) "Exteriority and Transcritique: Karatani Kôjin and the Impact of the 90's", *Japanese Studies* 27(1):1–18.
- Cassegård, C. (2008) "From Withdrawal to Resistance: The Rhetoric of Exit from Yoshimoto Takaaki to Karatani Kojin", *Japan Focus*, mars, <http://japanfocus.org/products/details/2684> (2008-03-30).
- Caygill, H. (1998) *Walter Benjamin: The Colour of Experience*. London: Routledge.

- della Porta, D. & M. Diani (1999) *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Eyerman, R. & A. Jamison (1991) *Social Movements: A Cognitive Approach*. Cambridge: Polity Press.
- Foti, A. (2004) "Precarious Lexicon", *Greenpepper Magazine* (special issue: Precarity) 2:18–20.
- Frazer, N. (1992) "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy", 109–42, i Calhoun, C. (red) *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Futagami, N. (2005) *Kibô no nito: Genba kara no messêji* (Hoppets NEET: ett budskap från platsen för stödarbetet). Tokyo: Tôyô keizai shinô-sha.
- Genda, Y. (2005a) *A Nagging Sense of Job Insecurity: The New Reality Facing Japanese Youth*. Tokyo: LTCB International Library Trust, International House of Japan.
- Genda, Y. (2005b) "The 'NEET' Problem in Japan", *Social Science Japan* 32 (September):3–5.
- Genda, Y. & Maganuma, M. (2006) *NEET – Furita demo naku shitsugyôsha demo naku* (NEET – Varken freeters eller arbetslösa). Tokyo: Gentôsha.
- Goffman, E. (2000) *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik* (öv. S. Bergström). Stockholm: Prisma.
- Habermas, J. (1984) *Borgerlig offentlighet* (öv. J. Refzlaff). Lund: Arkiv.
- Haine, W. S. (1996) *The World of the Paris Café: Sociability among the French Working Class, 1789–1914*. Baltimore & London: The John Hopkins University Press.
- Honda, Y. & H. Hirai (2007) "Wakamono ni miru genjitsu/Wakamono ga miru genjitsu" (Verkligheten som den framstår i och av ungdomar), 13–42, i Honda, Y. (red) *Wakamono no rôdô to seikatsu sekai* (Ungdomars arbete och livsvärld). Tokyo: Daigetsu shobô.
- Huizinga, J. (1955) *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*. Boston: The Beacon Press.
- Ikuta, T. (2007) "Furitâ – nito – hómuresu: Posuto kôgyôka Nihon shakai no wakamono rôdô kazoku jendâ" (Freeters – NEET – hemlösa: Arbete, familj och genus bland unga i det postindustriella japanska samhället), *Furitâzu furî* 01:202–281.
- Kaminaga, K. (1999) "Kokoro mondai to dameren" (Mentalsjukdomar och Dameren), 264–7, i *Dameren sengen!* (Damerens manifest). Tokyo: Sakuhinsha.
- Karatani, K. (2000) *NAM Genri* (NAM:s principer). Tokyo: Ôta shuppan.
- Karatani, K. (2003) *Transcritique: On Kant and Marx* (öv. S. Kohso). Cambridge, Mass. & London, England: The MIT Press.
- Karatani, K. (2005) "Kakumei to hanpuku: josetsu" (Revolution och repetition: en inledning), *AT* 0: 4–18.
- Karatani, K. (2009) *Seiji o kataru* (Tal om politik), Tokyo: Tosho shimbun.
- Karatani, K. & R. Murakami (2001) "Jidai heisa no toppakô" (Utbrytandet ur vår tids slutenhet), 63–118, i *NAM Seisei* (Bildandet av NAM). Tokyo: Ôta shuppan.
- Karatani, K. & H. Suga (2005) "Seitai to shite no kakumei" (Revolution som kroppslig behandling), 171–226, i Suga, H. (red) *Left Alone: Jizoku suru nyû refuto no "68*

- nen kakumei*” (Left alone: den överlevande nya vänsterns “68-revolution”). Tokyo: Akashi shoten.
- Kosugi, R. (2005a) “The Problems of Freeters and ‘NEETs’ under the Recovering Economy”, *Social Science Japan* 32 (September):6–7.
- Kosugi, R. (2005b) “Furitâ to wa dare ka” (Vem är freeteren), *Gendai shisô* 33(1):60–73.
- Kyûkyoku, K. (2006) “Sekai o shinkan sasenakatta mikkakan no yô ni” (Som tre dagar som inte skakade världen), *VOL* 1:167–170.
- Matumoto, H. (2008) *Binbônin daihanran – Ikinikui yo no naka to tanoshiku tatakau hôhô* (Det stora fattiglappsupproret – konsten att slåss mot en hård värld medan man har kul). Tokyo: Asupekuto.
- McAdam, D., S. Tarrow & C. Tilly (2001) *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McDonald, K. (2006) *Global Movements: Action and Culture*. Oxford: Blackwell.
- Melucci, A. (1991) *Nomader i nuet: Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Môri, Y. (2005a) “Culture = Politics: the emergence of new cultural forms of protest in the age of freeter”, *Inter-Asia Cultural Studies* 6(1):17–29.
- Môri, Y. (2005b) “Maruchichûdo no kôkyôsei” (Multitudens offentlighet), *Gendai shisô* 33(5):190–203.
- Môri, Y. (2009) *Sutorîto no shisô – Tenkanki to shite no 1990 nendai* (Gatans tänkande – 1990-talet som vändpunkt), Tokyo: NHK Bukkusyu.
- Nakajima, A. (2007) *Chokugen kyokugen 2002–2006* (Raka ord, krokiga ord 2002–2006). Tonda: Magumagu.
- Nakamura, K. (2006) “Bochibochi o meguru are ya kore ya: Yunion Bochibochi no kessei o megutte” (Ditt och datt om Bochibochi: om bildandet av fackföreningen Bochibochi), *Impaction* 151:48–51.
- NHK Supesharu ”Wâkingu pua” reporter team (red) (2007) *Wâkingu pua: Nihon o mushibamu yamai* (Arbetande fattiga: en sjukdom som underminerar Japan). Tokyo: Popurasha.
- Rancière, J. (2005) *Texter om politik och estetik* (urval & öv. C. Kullberg m.fl.). Lund: Propexus.
- Ring, M. (2007) *Social Rörelse. Begreppsbildningen kring ett mångtydigt fenomen*. Lund: Lunds universitet.
- Saitô, T. (2005) *Maketa’ kyô no shinjatachi: nîto hikikomori shakairon* (De som tror att de förlorat: en social teori om NEET och socialt tillbakadragna). Tokyo: Chûo kôron shinsha.
- Sakurada, K. (2006) “Purekariâtô kyôbô nôto” (Sammansvärjningsanteckningar för prekariatet), *Impaction* 151:20–35.
- Sawaji, O. (2007) “Starting over”, *The Japan Journal* 1:6–10.
- Schmitz, E. (2007) *Systemskap som politisk handling. Kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982*. Lund: Lunds universitet.
- Settsu, T. (2006) ”Purekariâtô’ ni tsuite” (Om “prekariatet”), <http://blog.goo.ne.jp/>

- harumi-s_2005/e/3a5c227572637222ce248d2849da85b6 (2007-01-11).
- Shimizu, N. (2007) "Me o sorasazu mitsumesugizu, tasukeau hito no tsunagari – Furitâ zenpan rôdô kumiai ni tsudou hitobito" (Utan att vika undan ögonen eller stirra, banden mellan människor som hjälper varandra – människorna som samlas i Allmänna Freeter-förbundet), *The Big Issue Japan* 67(mars):16–17.
- Shiokura, Y. (2002) *Hikikomoru wakamonotachi* (Ungdomar som drar sig tillbaka från samhället). Tokyo: Asahi bunko.
- Simmel, G. (1997) "The Sociology of Sociability", 120–129, i D. Frisby & M. Featherstone (red) *Simmel on Culture*. London: SAGE.
- Thörn, H. (1997) *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Tsuji, S. (2001) *Surô izu byûteifuru – Oosa to shite no bunka* (Långsamhet är vackert – Avkoppling som kultur). Tokyo: Heibonsha.
- Ueno, T. & G. Lovink (2004) "Urban Techno Tribes and the Japanese Recession:", 262–74, i G. Lovink (red) *Uncanny Networks: Dialogues with the Virtual Intelligence*. Cambridge, Mass. & London, England: The MIT Press.
- Ueyama, K. (2000) "Hikikomori wa kekkyoku wa rôdômondai da" (Tillbakadragandet från samhället är ett arbetsproblem), *Nyûsutâto tsûshin* 20 Nov, www.ns-kan-sai.org/nsk/ronso/ueyama-kazuki.htm (2005-06-13).
- Tsuji, S. (2001) '*Hikikomori*' *datta boku kara* (Från mig, en före detta socialt tillbakadragen). Tokyo: Kôdansha.
- Umano, H. (2008) "Binbô, zetsubô, osakimakkura – Nîto, hikikomori, menherâ ni totte no rôdô seizon undo" (Fattiga, desperata, utan framtid – arbetar- och överlevnadsrörelsen från NEET's, *hikikomoris* och mentalsjukas synvinkel), *PACE* 4:83–86.
- Vaneigem, R. (2001) *The Revolution of Everyday Life* (öv. D. N. Smith). London: Rebel Press.
- Wennerhag, M. (2008) *Global rörelse. Den globala rättviserörelsen och modernitetens omvandlingar*. Stockholm: Atlas.
- Woodcock, G. (1964) *Anarkismen* (öv. A. Davidsson). Stockholm: Prisma.
- Yamazumi, K. (2001) "Kibô o tsumugu gakkô – nyûsukûru no kôsô ni tsuite" (Skolan som spinner hopp – om planerandet av den nya skolan", 225–64, i *NAM seisei* (Bildandet av NAM). Tokyo: Ôta shuppan.

Författarpresentation

Carl Cassegård är lektor vid Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet, och forskar kring nutida japanska sociala rörelser.

Publikdragande namn eller aktivister med drag i?

Om symboliskt kapital som maktresurs i den globala rättviserörelsens lokala organiseringsarbete

Henrik Nordvall

Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet.

Crowd-pulling names or energetic activists? – On symbolic capital as a power resource in the local organizational work within the global justice movement

The article explores the global emergence of local Social Forums by means of an ethnographic study of the organization of the Stockholm Social Forum. In international academic debate, the forums are often discussed as a “globalization from below” and a new deliberative democratic process. However, empirical research on the organizational process, and its power relations, has been very limited. The theoretical concept symbolic capital (Bourdieu) and concepts from conversation analysis (CA) are used to analyze how power in terms of priority of interpretation is constructed in conversations between activists with differing political backgrounds. A detailed empirical analysis is based on the case of an internal discussion about inviting keynote speakers to the local forum. The results show how transnational networks and specific knowledge about the global social forum process became symbolic capital in the organizational process. Holders of this specific form of symbolic capital gained priority of interpretation in the internal discussions. This had an impact on the practical outcome of the organizational process in terms of the symbolic framing of the Social Forum. It is argued that the social forum process produces specific forms of cultural distinctions, social hierarchies and patterns of exclusion.

Key words: Social Forums, symbolic capital, power in social movements, ethnography, global justice movement.

Den globala rättviserörelsen är en världsomspännande och heterogen ”rörelse av rörelser” som vänder sig mot en nyliberalt präglad globalisering och förordar en mer rättvis och ekologiskt hållbar världsordning. Denna rörelse¹, och framförallt dess globalt spridda mötesplatser – *de sociala forumen* – som vuxit fram de senaste åren, har väckt betydande uppmärksamhet bland demokrati- och rörelseforskare. Det gäller såväl det återkommande World Social Forum (se t ex Sen et al 2004; Smith 2008), som de lokala och regionala motsvarigheter som arrangerats världen över (della Por-

1 Begreppet ”rörelse” eller ”social rörelse” är ett begrepp som används flitigt både av forskare och aktivister med varierande och sällan entydig innebörd. Bland aktivister är termen ofta en del av en positiv självidentifikation och används för att beskriva så väl specifika →

ta 2009; Glasius & Timms 2006; Hansson 2008; Nordvall 2009; Wennerhag et al 2006). De sociala forumen har bildat utgångspunkt för både inomvetenskapliga och rörelseanknutna diskussioner om transnationellt politiskt handlande, nya demokratiska handlingsformer, heterogena koalitioner och framväxten av en ny global civil offentlighet.² Ofta har dessa forum betraktats som ett uttryck för en ny demokratisk kosmopolitism och en gräsrotternas globalisering underifrån (se t ex Sen et al 2004; Fisher & Ponnaiih 2003). Det finns en teoretisk och visionär slagsida i litteraturen om de sociala forumen. Få empiriska studier har emellertid uppmärksammat hur arbetet bakom dessa forum går till och vilka demokrati- och maktordningar som präglar det organisatoriska arbetet.

Genom att uppmärksamma maktprocesser inom den globala rättviserörelsen kan vi få en djupare förståelse av den demokratiska potential som ofta tillskrivs rörelsen och dessa sociala forum. Denna artikel, som bygger på etnografiskt fältarbete under etableringen av Stockholms sociala forum 2004, avser att bidra till en sådan förståelse. Primärt fokuseras hur makt kan förstås i de *samtal* som präglar organiseringsprocessen. Just samtalandet, det organisationsöverskridande och informella överläggandet, har framhållits som betydelsefullt för utformningen av lokala sociala forum. Della Porta (2005a) diskuterar hur deliberativa processer i organisationen av lokala sociala forum skapar nya demokratiska former i en heterogen politisk gemenskap, där individers argumentation blir viktigare än organisationstillhörighet. Samtal är emellertid också, inte minst i organisationsformer där formella maktstrukturer saknas, en praktik varigenom maktutövning sker när vissa aktörer skapar och ges tolkningsföreträde (jfr Vinthagen 2005).

I denna artikel analyseras hur maktrelationer i samtal får konkreta konsekvenser i organisationen av ett forum, när det gäller innehåll, inriktning och hur man vänder sig till det omgivande samhället. Detta inverkar i sin tur på verksamhetens politiska genomslag (jfr Benford & Snow 2000). Ett Bourdieu-inspirerat perspektiv har väglett analysen. Syftet är att visa på och diskutera hur makt, vilande på erkännande och fördelning av symboliska tillgångar, blir betydelsefullt i öppna, heterogena och transnationellt orienterade rörelsesammanhang som saknar fasta strukturer och explicita hierarkier.

Vad är då ett socialt forum? Alltsedan det första World Social Forum (WSF) arrangerades i Porto Alegre (Brasilien) 2001 har de sociala forumen framhållits som viktiga nav för kunskaps- och erfarenhetsutbyte, liksom för nätverkande, i framväx-

→ organisationer som mer löst formaliserade gemenskaper som eftersträvar likartade politiska mål. Den vetenskapliga litteraturen på området är mycket omfattande och rymmer ett flertal definitioner. När jag använder begreppet rörelse i denna text föreställer jag mig, om inget annat anges, en innebörd så som Håkan Thörn (2002 s 155-156) beskriver den: "en social rörelse [kan] förstås som en form av kollektivt handlande som verkar för genomgripande samhällsförändringar. En social rörelse konstitueras av olika typer av kunskap, information och symboler, resursmobilisering, formerandet av organisationer, nätverk, kampanjer, demonstrationer och aktioner av olika slag."

2 Se Nordvall (2008:9ff) för en översikt beträffande forskning om sociala forum.

ten av den globala rättviserörelsen. Ponnaih och Fisher beskriver forumen som ”ett pedagogiskt och politiskt rum som möjliggör lärande, nätverkande och politisk organisering” (Ponniah & Fisher 2003:6, e ö). Namnet betonar en ambition att vara ett gräsrotternas och de folkliga rörelsernas svar på den ekonomiska och politiska elitens årliga möten på World Economic Forum. I en särskild plattform³ för arrangementet beskrivs WSF som en

öppen plats för reflexion, demokratisk debatt av idéer, formulering av förslag, fritt utbyte av erfarenheter och sammanlänkning för grupper och rörelser i det civila samhället som motsätter sig nyliberalismen och en värld dominerad av kapitalet.

(WSF Charter of Principles översatt i Ergon 2003:239)

Formen för de sociala forumen – som alltså finns på olika nivåer (global, regional, nationell, lokal) – är ofta seminarier, kulturarrangemang, workshops och olika möten. Det internationella eventet WSF har sedan det arrangerades för första gången expanderat kraftigt både i omfattning och i utbredning.⁴ För att förstärka karaktären av global process har WSF förflyttats vissa år; 2004 stod Mumbai i Indien värd och 2007 genomfördes det i Kenyas huvudstad Nairobi. Det mest påtagliga uttrycket för att forumet blivit en global process är emellertid just de hundratals lokala, nationella, kontinentala och tematiska sociala forum som har etablerats världen över.⁵ I Sverige har lokala sociala forum funnits sedan 2002 då de första arrangerades i Norrköping respektive Lund. Sociala forum har därefter arrangerats på ytterligare fem orter i Sverige: Uppsala, Stockholm, Göteborg, Linköping och Umeå. Även vid dessa forum har en mångfald organisationer deltagit med olika inriktningar (miljö, feminism, socialism, bistånd, facklig, religiös etc).

Tidigare forskning och studiens bidrag

Hur en så heterogen mobilisering, präglad av paraplyorganisationer och breda samarrangemang, hålls samman har varit en av de mest uppmärksammade aspekterna vid empiriska studier av forumen. Flera studier har belyst hur t ex heterogeniteten blivit central för den kollektiva identifikationen. De rörelseaktiva präglas mer av stark tilltro till värdet av politisk mångfald och identifikation med flera rörelser, än av uppslutning kring ett enhetligt politiskt projekt (Porta 2005b; Wennerhag et al 2006).

Makt- och tolkningsprocesser i interaktionen mellan aktörer i själva utformningen

3 Denna så kallade ”Charter of principles” återfinns i sin helhet på <http://www.forumsocialmundial.org.br> och finns översatt till svenska i Ergon (2003:239ff).

4 2001 deltog 4702 registrerade besökare från 113 länder och 500 organisationer. När forumet arrangerades för fjärde gången i januari 2005 lockades 155 000 registrerade besökare från 135 länder och 6872 organisationer till Porto Alegre (Glasius & Timms 2006: 202).

5 Se Glasius & Timms (2006) för en översikt.

av de heterogena sociala forumen är betydligt mindre beforskat. Ofta analyseras empiriska material – intervjudata, enkäter och dokument – som inte fångar interaktionen som sker i organiseringen och genomförandet av ett forum (annat än i självrapporteringens form). Därför har det efterlysts mer etnografisk forskning, särskilt om organiseringen av de lokala sociala forumen och vilka aktörer som får mest inflytande i denna (Glasius & Timms 2006; Haug et al 2009). Ett fåtal studier som fokuserar makt och interaktionsprocesser finns emellertid. I en etnografisk studie av organiseringen av WSF i Mumbai 2004 uppmärksammas hierarkiska mönster och exkluderande mekanismer vid det interna organiseringsarbetet, baserade på subtila etniska, klass- och kastrelaterade maktordningar (Caruso 2007). Forumets antagna och explicit eftersträlvade öppenhet bör inte, understyrker Caruso, leda uppmärksamheten bort från befintliga interna maktordningar: ”power and interests are part of the WSF and they cannot simply be waved away, rather they need to be thoroughly understood and openly engaged” (Caruso 2007:179). Caruso menar att en sådan uppmärksamhet kan leda till ett mer inkluderande och sofistikerat ledarskap som undviker vad Freeman (1970) beskrivit som ”the tyranny of structurelessness”. Att studera hur makt utövas i dylika sammanhang är emellertid också intressant av inomvetenskapliga skäl, då det bidrar till vår förståelse av logiker och mönster som uppstår i nya transnationella politiska miljöer som de sociala forumen är exempel på.

Maria Zackariassons (2006) etnologiska studie av ett lokalt socialt forum i Sverige berör maktordningar i så måtto att den fokuserar på tolkningar och iscensättande av demokratiska ideal. Zackariasson (2006:150ff) uppmärksammar förhandlingar och konflikter mellan å ena sidan ett ideal av platt icke-hierarkisk organisation och å den andra en vilja till effektivitet. De starka icke-hierarkiska idealen spelade en central roll i organisationsprocessen, både i själva beslutsgången och som en central självbild för gruppen. Denna självbild kom samtidigt att försvåra möjligheterna till kritiskt ifrågasättande när idealen frångåtts. Även Hansson (2008) berör maktaspekter i sin etnologiska studie av nätverkspolitik under arbetet med Göteborgs sociala forum. De maktrelationer som präglade organiseringen skildrar Hansson som en form av mjuk kontroll, där auktoritetsstrukturen präglas av horisontell kommunikation i förhållandevis öppna organisationsformer.

I en enkätbaserad deltagarstudie av tre svenska sociala forum, däribland Stockholms sociala forum 2004, jämförs de personer som angivit att de har en organisatorisk roll på forumet, med deltagarna i övrigt (Wennerhag et al 2006). När det gäller könsfördelning, ålder och politiska åsikter framträder ingen skillnad mellan dessa grupper. Forumorganisatorerna skiljer sig dock genomgående från de övriga i erfarenheter av transnationellt engagemang. Även om forumdeltagarna generellt framstår som personer med stor erfarenhet av transnationellt politiskt handlande, utmärker sig organisatorerna härvidlag i än större grad. (Wennerhag et al 2006:64).

Det finns alltså viss forskning som rör sociala skiktningar och mer subtila former av maktutövning i de sammanhang i vilket de sociala forumen organiseras. I denna artikel vill jag bidra genom en empirisk studie av maktrelationer i de interna förhandlingsprocesserna vilka format ett socialt forum. Särskilt uppmärksammas och disku-

teras makt i bemärkelsen vilka aktörer som får tolkningsföreträde och hur detta sker i samtalsinteraktion. I artikeln fokuseras vad som tillerkänns värde och ger status i den samtalsinteraktion som präglar det så heterogent, formellt horisontellt och globalt profilerade sammanhang som det sociala forumet utgör. Detta diskuteras avslutningsvis i relation till själva utformningen av det sociala forumet, dess symboliska inramning och politiska betydelse.

Teoretiska verktyg

Pierre Bourdieus (1997 & 1999) kapitalbegrepp har jag funnit vara ett fruktbart verktyg för att studera ojämlika relationer, definitions- och symboliska maktordningar. Det gäller särskilt begreppet symboliskt kapital, vilket är ett brett begrepp som avser ”det som av grupper igenkännes som värdefullt och tillerkännes värde” (Broady 1998:6)⁶. Genom att symboliska tillgångar är asymmetriskt fördelade både i samhället och i specifika grupper, uppstår sociala processer som skapar gränsdragningar, utestängningar och statushierarkier.

Bourdieu använder begreppet *socialt kapital* för att benämna den tillgång som olika förbindelser (släktrrelationer, vänskapsband, personkontakter) kan innebära. Socialt kapital fungerar enligt en annan logik än symboliskt kapital, eftersom det på ett annat vis rymmer och förutsätter en kollektiv dimension. Det sociala kapitalet binder samman olika positioner och tillgångar på så vis att de ”*tillsammantaget* utgör ett särskilt slags tillgång [...] som alla gruppens medlemmar kan dra nytta av” (Broady 1998:15). Men samtidigt kan kontakter ”förvandlas till ett symboliskt kapital när de uppfattas av sociala agenter utrustade med perceptionskategorier som gör att de kan känna igen dem (urskilja dem) och erkänna dem, tillskriva dem ett värde” (Bourdieu 1999:97). Personer som förmedlar betydelsefulla kontakter kan därigenom få en upphöjd och inflytelserik position.

Genom deltagande observationer och intervjuer kan man studera vilka egenskaper och förmågor som värderas i en grupp. I min artikel uppmärksammas de specifika koder, trosföreställningar och värden som delas i den kollektiva organisationsprocessen. Jag fokuserar med andra ord den kultur, eller snarare delkultur (jfr Fornäs 1992:91ff), som präglar detta avgränsade sammanhang. Att kombinera etnografiska studier med studier av inspelade samtal är ett angreppssätt som ger möjlighet till närgående empiriska analyser av vad som utgör ett symboliskt kapital i ett specifikt sammanhang (jfr Moberg 1998; Lorenzo 1996).

Ett antal samtalsanalytiska begrepp har använts som teoretiska verktyg. Framförallt gäller detta det analytiska begreppsparet *prefererad* respektive *disprefererad* struktur. Det används för att tolka huruvida ett yttrande bemöts uppskattande och bekräftande eller avfärdande och undvikande i samtalsinteraktion. Norrby (1996) anger att

6 Kursivering i original.

prefererade yttranden kan kännas igen på att dess andradel (respons från tilltalad/e) produceras lätt och snabbt utan tvekljud eller tvekljud. Andradelen i ett disprefererat yttrande är däremot ofta präglad av ”pauser, tvekljud och markörer av typen: *jo men, i och för sig*, som signalerar att en invändning mot den kommunikativa handlingen i förstadeln är i antågande” (Norrby, 1996:116–117). Om ett yttrande, ett förslag eller en idé disprefereras i interaktionen tolkar jag detta som att yttrandet tillerkänns lågt eller relativt lågt värde. Omvänt, när ett yttrande prefereras genom att det direkt eller indirekt stöds eller bekräftas av andra deltagare i interaktionen, tolkas det som ett uttryck för att det tillerkänns värde. När egenskaper, symboler och andra tillgångar ges bekräftelse i sammanhanget, ses detta som ett uttryck för att något tillerkänns värde och fungerar som ett symboliskt kapital.

Närspråk är ett annat begrepp som används i analysen. Med närspråk avses ett välvilligt samtalsklimat, där skämtande och skratt är vanligt, och samtalsdeltagarna samarbetar och ger varandra talstöd. Utmärkande för närspråket är vidare att ”många resonemang kan uttryckas mer eller mindre implicit eller helt underförstås, eftersom samtalsdeltagarna tack vare delad bakgrund och gemensamma erfarenheter ändå kan dra rätt slutsatser om vad som avses” (Norrby, 1996:181). Ett sådant implicit närspråk kan verka förstärkande av relationer och därmed ha funktionen av en solidaritetsstrategi mellan deltagare i ett samtal. Genom närspråket bekräftas vissa utsagor i interaktionen på ett sätt som tillerkänner både den som yttrar och själva yttrandet värde.

Även om jag inspirerats av dessa begrepp vill jag betona att jag inte gör anspråk på att göra en samtalsanalys i den mer strikta bemärkelse som präglar den så kallade Conversation Analysis (CA)-forskningen (Norrby 1996; Wirdenäs 2002). Begreppen används som teoretiska verktyg i denna etnografiska studie, där en hermeneutisk tolkningsprocess – snarare än ett antal styrande metodprinciper – varit vägledande i fältarbete och analys (Bjurström 2004). Likaledes använder jag teoretiska begrepp lånade från Bourdieu utan att göra anspråk på att göra en fältanalys av det slag han förordar och själv genomfört. Använda begrepp har befunnits fruktbara som verktyg för att skapa en förståelse av en central aspekt av de makt- och statusordningar som präglar arbetet med det sociala forumet. Genom att så öppet och noggrant som möjligt redovisa underlaget och utgångspunkterna för mina tolkningar ges läsaren möjlighet att bedöma både verktygens lämplighet och tolkningarnas rimlighet (jfr Ödman 1979).

Empiriskt material och val av fall

Mitt empiriska material, som insamlats genom en etnografisk ansats (Hammersley & Atkinson 2003), består av fältanteckningar, bandinspelade möten och intervjuer. Därtill har jag beaktat programfoldrar, affischer, planeringsdokument och andra möteshandlingar samt forumets hemsida och e-group (e-postlista). Fältanteckningar har förts på plats, samt förtydligats, kompletterats och utvecklats i nära anslutning till observationen. Bandinspelningar har enbart transkriberats i urval med fokus på sekvenser som på basis av fältanteckningar bedömts vara särskilt illustrativa eller kunna utgöra underlag för analys med särskild poängrikedom (jfr Alvesson & Sköldberg

1994). Vid transkriptionerna har talspråk omvandlats till skriftspråk med en detaljnivå som bedömts som relevant för syftena med studien.⁷

Stockholms sociala forum (7–9 maj 2004) omfattade totalt ca 200 programpunkter och inkluderade sammanlagt 130 organisationer. Själva organisationsarbetet, i vilket både organisationsföreträdare och frivilliga obundna individer deltog, blev mycket omfattande och omöjligt att som enskild forskare studera empiriskt i sin helhet. Ett centrum för övergripande koordinering fanns emellertid. Det övergripande juridiska och ekonomiska ansvaret för forumet vilade hos en paraplyorganisation⁸ och dess styrelse. Styrelsens uppgift bestod dock inte i att organisera det praktiska arbetet med forumets programinnehåll. Detta arbete utfördes istället av en öppen och informell arbetsgrupp. Det var denna som jag valde att huvudsakligen studera. Gruppen bestod av frivilliga personer, de flesta med koppling till en eller flera organisationer (t ex Attac, Alternativ Stad, ABF, den feministiska tankesmedjan *Lacrimosa*, LO, Globalisering underifrån, Föreningen Offensiv folkbildning). Vid möten betonade deltagare vanligen att de medverkade i programgruppen som individer och inte som representanter för organisationer.⁹ Programläggningsarbetet bestod huvudsakligen av att sammanställa och schemalägga inkomna förslag på workshops, föreläsningar etc som organisationer anmält intresse av att genomföra. I viss utsträckning initierade också gruppen egna arrangemang. Dessa arrangemang beskrevs av de inblandade som ”centrala arrangemang”, dvs särskilt profilerande arrangemang som det sociala forumet som sådant stod som arrangör för.

Programgruppen utgör i sig ett exempel på en samverkansarena där personer med skilda organisatoriska tillhörigheter förhandlar och interagerar. I denna artikel har jag valt att studera ett specifikt fall av sådan förhandling och interaktion, där inbjudandet av internationella gäster till det sociala forumet stod i fokus. En avgörande förutsättning för insamlandet av data, liksom för själva möjligheten att välja detta specifika fall, är att jag genomfört fältstudier under drygt ett och ett halvt år; dvs under hela organiseringsarbetet med forumet. Därmed har jag retrospektivt kunnat fokusera sekvenser och aspekter av processen som fick särskild betydelse för utformningen av forumet. Avgörande för valet av specifikt fall har dessutom varit att jag under

7 Transkriptionsnyckel = anger latching, d.v.s. repliken är direkt länkad till föregående replik utan någon som helst tystnad; [] anger överlappande tal, (.) anger mikropaus (kortare än 0.5s), (..) anger mellanpaus (ca 0.5 - 1.0s), (2.5) anger längre paus angivet i sekunder, eh anger tvekljud, understruket anger emfas, ? anger frågeintonation, : anger förlängning av ljud, (ohb) anger ohörbart avsnitt med tal, [...] anger utelämnat avsnitt, (()) anger transkriptörens kommentar.

8 Föreningen Stockholms Sociala Forum som bildats av Föreningen Ordfront, Globalisering underifrån, ABF Stockholm, Attac Stockholm, Solidaritetsnätverket, Offensiv Folkbildning, Alternativ Stad, LO-distriktet i Stockholms län och den feministiska tankesmedjan *Lacrimosa*. Därtill tillkom ytterligare organisationer under organiseringsarbetet.

9 della Porta (2005a) beskriver ett liknande förhållningssätt, d v s en betoning av det individuella i deltagandet (snarare än det organisationsrepresentativa), bland arrangörer av lokala sociala forum i Italien.

processens gång kunnat notera hur en viss typ av aktörer med personliga erfarenheter och nätverk relaterade till World Social Forum fick en central roll i arbetet.¹⁰ Detta var påfallande under hela processen. En aktivist från organisationen Utbildning för biståndsverksamhet (UBV), som besökt World Social Forum (WSF) i Porto Alegre 2002, sammankallade det första mötet för organisationer intresserade av att organisera ett Stockholms sociala forum. Vidare fick t ex en aktivist från Attac, som också deltagit på WSF, uppdraget att formulera en lokal plattform för forumet. Det blev en lätt omarbetad version av WSF:s "Charter of Principles" som antogs utan innehållsliga ändringar. Istället för att se dessa aktörers inflytande som ett självklart och naturligt inslag i organiseringen har jag valt att närmare fokusera och problematisera de processer varigenom sådana positioner skapas och upprätthålls. Diskussionen om internationella gäster utgör ett exempel dels på hur samtalsinteraktion påverkar utformningen av forumet, dels på hur vissa aktörer etablerar tolkningsföreträde i organiseringsprocessen. Genom detta fokus på ett specifikt exempel kan detaljer i det empiriska materialet uppmärksammas på ett annat sätt än om en allmän och mer summarisk beskrivning av det övergripande arbetet med forumet gjorts.

Under fältarbetet, som genomfördes inom ramen för en större studie av sociala forum i Sverige (Nordvall 2008), har jag varit tydlig med min avsikt att bedriva forskning. Detta har godkänts av de inblandade organisatörerna. På möten har jag huvudsakligen suttit tyst och antecknat samt gjort bandinspelningar. I diskussioner har jag undvikit att ta ställning eller introducera egna teman. Vid socialt samspel i pauser och i anslutning till möten har jag emellertid deltagit som övriga deltagare. Jag har varit öppen med min bakgrund som aktiv inom föreningslivet och med min i grunden positiva inställning till det politiska syftet med arrangemanget. Så vitt jag kan bedöma har jag accepterats som en deltagare i gruppen.

De namn som anges nedan är fingerade av etiska skäl. Bakgrundsuppgifter om deltagarna (organisationstillhörighet, yrke etc) redovisas inte systematiskt, utan bara då detta på basis av de tolkningar som gjorts av den studerade samtalsinteraktionen bedömts som betydelsefullt.

Resultat

Inbjudandets ekonomi och inriktning

I tidigare forskning har ekonomins och finansiärens betydelse i organiseringen av sociala forum uppmärksammas (Caruso 2007; Nordvall 2007). Att ekonomiskt kapital utgjorde en central tillgång vid inbjudandet av internationella gäster till forumet kan tyckas vara självklart. Detta framgick exempelvis i bemötandet av ett erbjudande från

10 Denna observation stämmer väl med Wennerhag et als (2006) bild av att organisatörer av de lokala sociala forumen tenderar ha en särskilt omfattande erfarenhet av transnationellt politiskt handlande.

ABF om att täcka kostnaderna för internationella gäster. Förutom att stödet bildade utgångspunkt för de diskussioner som analyseras, bekräftades värdet även mycket explicit i samtal (Exempel 1), t ex i form av affirmativa kommenterar (rad 3 & 5). (I alla de nedanstående exemplen på samtal görs transkriberingen enligt en nyckel som återfinns i not 7.)

Exempel 1

- 01 Sandra: vi kan ju säga för allas kännedom att ABF kommer att pröjsa fyra stycken
- 02 föreläsare à tjugo tusen¹¹
- 03 Katarina: =o:va:vo:
- 04 Sandra: =per person
- 05 Katarina: det är ju skitbra

Betydelsen av ekonomiskt kapital är emellertid beroende av de trosföreställningar som präglar en grupp. Att ta emot, att erbjuda eller att återropa pengar som maktresurs, är inte alltid möjligt att kombinera med en ansedd och inflytelserik position.¹² Även om ekonomiskt kapital generellt har en överordnad ställning i ett kapitalistiskt samhälle varierar dess betydelse. Det ekonomiska kapitalet får, menar Bourdieu (1999:139ff), ett svagt eller en omvänd symbolisk ställning i sammanhang där oegennyttas premieras. *Avsaknaden* av ekonomiskt kapital kan, menar Bourdieu, bli ett symboliskt kapital – exempelvis bland vissa intellektuella. Detta symboliska kapital, som motiverar en ekonomisk oegennyttas, kan exempelvis bestå i värden av konstnärlig, vetenskaplig eller religiös art som högaktas i en grupp. I interaktionen beträffande inbjudandet av internationella gäster till det sociala forumet var båda dessa betydelser av ekonomiskt kapital verksamma: både att ha och att kunna avstå ekonomiskt kapital erkändes värde. Nästa exempel illustrerar det senare. Niklas introducerar ämnet arvodeskostnader för gäster (rad 1) som Lisbeth framhäver som en principiell fråga (rad 9–10, 12–16).

Exempel 2

- 01 Niklas: man kan ju tänka sig att det är en del som (ohb) vill ha pröjs också
- 02 Oscar: exakt och där måste jag kolla med snabbt som fan med Klas ((ABF:s representant))
- 03 (.).vad det egentligen innebär att bekosta dom hära är det liksom så att dom betalar
- 04 resa och uppehälle eller
- 05 Sandra: författararvode också
- 06 Oscar: författararvode okej
- 07 Lisbeth: fast

11 De ekonomiska uppgifter som anges är bedömningar som gjordes av aktivisterna på basis av samtal med ABF och inte de faktiska summor som mottogs.

12 I sin etnografiska studie av traditionella kabyliiska samhällen i Algeriet visar Bourdieu exempelvis att ekonomiskt kapital i många lägen var tydligt underordnat det kapital hedern utgjorde (Bourdieu 1986).

- 08 Oscar: okej ja
 09 Lisbeth: jag bara eller det är väl möjligt att dom gör det och det vore väl bra i så fall men (.)
 10 alltså jag har aldrig hört talas om att nån får betalt för att prata på ett socialt forum
 11 Oscar: hm
 12 Lisbeth: alltså alla dom sociala forum jag varit inbjuden till så är det på nåt sätt det
 13 är som en del i dealen att man får inte betalt för att prata för å prata på ett socialt forum så
 14 självklart så får man liksom hotell och om man bjuder in hit ut- folk sen från utlandet då
 15 tycker jag liksom dom ska få allt all mat och sånt här betalt hela tiden men jag tycker
 16 inte rent principiellt tycker jag inte man ska betala talare på ett socialt forum.
 17 (..)
 18 Oscar: men då gör vi så kanske att vi nämner överhuvudtaget inte betalningsfrågan så får
 19 dom om dom kräver betalning så får vi ta ställning till det då

Att erbjuda eller motta pengar i detta sammanhang konstrueras som något som går emot de ideal som anses präglade det sociala forumet. Den som är talare på ett forum förväntas drivas av en annan strävan än ekonomisk vinst. En ekonomisk *oegennyttia* normeras. Bourdieu (1999:139) menar att om ”oegennyttan ska vara möjlig rent sociologiskt krävs ett möte mellan olika *habitus* som redan är disponerade att vara oegennyttiga och ett universum där oegennyttia belönas.” Typiska exempel på dylika ”universum” anger han i de litterära, vetenskapliga och konstnärliga fälten där andra former av intressen ”bildas genom en omvändning av den ekonomiska världens fundamentallag och där lagen om ekonomiskt intresse är upphävd” (Bourdieu 1999:139). Lisbeth uttrycker (rad 12–16, ovan) att den ”deal” som inbjudan till och deltagande vid sociala forum innebär inte (ska) präglas av ett ekonomiskt utbyte. Det sociala forumet förstås som ett ”universum” där den ekonomiska fundamentallagen är (eller bör vara) upphävd. I argumentationen åberopas egna erfarenheter från andra sociala forum (rad 12). I Exempel 3 framträder hur ett liknande åberopande ger kraft i Lisbeths argumentation angående arvoden.

Exempel 3

- 01 Lisbeth: Asså exempelvis när jag blev inbjuden till ((X¹³)) sociala forumet så var det i mitt
 02 mejl så här att liksom resa uppehålle övernattning men inte nån betalning det stod det
 03 som en ganska så här självklar grej
 04 ((okänd)): det stod med?
 05 Lisbeth: aha (.) det gjorde den
 06 Jonas: det kan man väl gå ut med
 07 Lisbeth: [ja]
 08 Oscar: [då kör] vi på det

13 För att förhindra identifiering av personen har jag utelämnat namnet på det lokala forum som inbjudan avsåg.

Lisbeths erfarenhet av att själv ha blivit inbjuden till sociala forum (rad 1–3) blir i samtalet tillerkänt ett värde. Detta blir synligt genom att en nyfiken följdfråga ställs (rad 4), att bekräftande instämmanden inflikas (rad 6) och att de upplysningar hon ger bildar utgångspunkt för gruppens ställningstagande, som formuleras genom mötesordförande Oscar: ”då kör vi på det” (rad 8). Att likna andra sociala forum konstrueras som eftersträvansvärt. Åberopandet av erfarenheter av andra forum blir således en tillgång för enskilda aktörer i deras strävan att etablera tolkningsföreträde.

I arvodesdiskussionen framkommer alltså två mönster. Å ena sidan framträder upphöjandet av oegennyttan till ideal, vilket underminerar det ekonomiska kapitalets överordning som symboliskt kapital. Å andra sidan framträder hur innehavet av specifika transnationella erfarenheter blir en resurs i argumentationen, dvs ett symboliskt kapital. Dessa två mönster visar på förekomsten av tre typer av symboliskt kapital i sammanhanget – *ekonomiskt kapital, oegennyttan och transnationella förbindelser och erfarenheter från andra sociala forum*. Av dessa former av värderade egenskaper/tillgångar, blir den tredje särskilt framträdande som resurs i diskussionen. Åberopande av erfarenheter från olika aktivistmöten (främst andra sociala forum) återkom vid flera tillfällen under samtalen om inbjudandet av gäster, och bemöttes på ett sådant vis att det tillerkändes värde. Att uppvisande av kunskap om internationella aktivister tillerkändes värde blev särskilt påfallande i förhandlingar om vilka gäster som skulle inbjudas till forumet. Aktörer med denna kunskap och personliga nätverk konstrueras i interaktionen som ”experter” i organiseringsarbetet. I följande två exempel (Exempel 4 och 5) framträder ett sådant konstruktionsarbete. Oscar, som har stor erfarenhet av internationella protestmöten och sociala forum, har utsetts till mötesordförande. Mötesdeltagarna har som underlag fått en lista med namnföreslag som han sammanställt. Diskussioner om gäster inleds med att denna lista gås igenom. Nedan avrundar Oscar sin föredragning och släpper ”ordet fritt”.

Exempel 4

- 01 Oscar: en annan idé, jag vet inte om den är bra det är å plocka hit nån som varit med och
 02 kört igång hela social forum eh: processen eh och en som jag varit i kontakt med tidigare
 03 ((hostar)) som är bra men det är i och för sig en gammal gubbe då kanske inte så kul
 04 men han heter Fransisco Whitaker brasilianare eh och han kan åtminstone hjälplig
 05 engelska eh: kanske ha på en invigning kanske ha till en forumdiskussion eh (.) ett
 06 förslag eh Susan Faludi ha är också på förslag Sandra jobbar på det eh (.) Naomi
 07 Klein har varit uppe på diskussion men jag vet inte om det är en bra idé heller du
 08 ((till Lisbeth)) har lite kontakt med henne och sen så: funderar jag på när det gäller
 09 hela det handelspolitiska köret eh på en tjej som heter Alieen Kwa, Focus on the
 10 global south som skrev en bok som kom ut i höstas ”Spelet bakom gardenerna i
 11 WTO” det är en ung tjej (.) asiatisk tjej som är jävligt bra men jag vet inte det här är
 12 bara namn namn på en lista (.) förslag eh ordet är fritt

Genom sin inledning har Oscar, från den centrala talposition han givits av gruppen, formerat en utgångspunkt för det följande samtalet. Givet denna talposition, som understöds av gruppen som lyssnar och inväntar, blir de utsagor som görs också centrala för den delkultur som skapas. I sin avrundande föredragning yttrar Oscar ett antal omdömen rörande namnförslagen. Naomi Klein, som är en medialt mycket uppmärksam kanadensisk författare, nämns med reservation: ”jag vet inte om det är en bra idé” (rad 7). Francisco Whitaker, som i kulturdebatt ofta refereras till som en av grundarna av World Social Forum (se t ex Jokkala m fl 2004), omnämns också han med reservation (rad 1–5). Två personer som kan antas vara kända, åtminstone bland läsare av kultursidor och vänster- och alternativmedia, omnämns alltså med reservation. Däremot ges tydligt positiva värdeomdömen om Aliien Kwa vars författarskap är betydligt mindre uppmärksammat: ”en asiatisk tjej som är jävligt bra” (rad 11).

Av Oscar tal framgår att han har relationer och kontakter till de nämnda personerna. Han uppger själv att han sedan tidigare har kontakt med Francisco Whitaker (rad 2–4). Det påtalas att Lisbeth har kontakt med Naomi Klein (rad 7–8). Dessa tillgångar framhålls och tillerkänns därmed implicit också värde i sammanhanget. De kontakter (hans egna och Lisbeths) som Oscar nämner kan alltså ses som tillgångar som gruppen gemensamt kan dra nytta av. Det finns emellertid också en symbolisk dimension av detta sociala kapital i det specifika sammanhanget. Förutom att kontakterna innebär en kollektiv tillgång, utgör de också en personlig tillgång för den som tillerkänns denna kontakt inom gruppen. Att vara känd som en person med kontakter eller att ha en synlig närhet till en aktad person kan i sig innebära ett symboliskt kapital (jfr Bourdieu 1999:97).

En resurs som föregår eller sammanfaller med det sociala kapitalet är förmågan att känna till och kunna ge förslag på internationella gäster som i sammanhanget tillerkänns värde. I följande exempel (Exempel 5) återkommer också ett explicitgörande av socialt kapital, vilket likaså får en symbolisk verkan.

Exempel 5

- 01 Niklas: vem är hhm det här Al-Rekaby? ((läser från lista))
- 02 Oscar: ja just de dom här andra möjliga ((lite skrattande)) Al-Rekaby är irakier som: jobbar eh
- 03 med ja den irakiska oppositionen idag eh som är fristående från dom som sitter
- 04 med i styrande rådet och så vidare va och inte heller tillhör dom som eh: mer mer
- 05 väpnade delen heller direkt
- 06 Lisbeth: och bor i Irak?
- 07 Oscar: bor: tror jag: eh han är Irak men han är tror att han är en exilirakier så han finns i
- 08 London alltså (.) egentligen (.) han va: gäst i eh han var med i den irakiska
- 09 delegationen i Mumbai
- 10 Lisbeth: jaha
- 11 Oscar: eh jag träffade honom där eh han var mycket involverad i dom: olika grannskaps-
- 12 och lokala råd som liksom finns på olika håll i Irak (.) men det är bara ett möjligt namn
- 13 för och om man vill lyfta Irak på nåt sätt eh annars dom tankar som har funnits
- 14 tidigare det är väl att eh det kan vara bra med några några publikdragande namn

- 15 men men kanske överlag är det roligast att få hit eh aktivister med drag i eh
 16 kanske hellre än dom som brukar turnera på forum

Både Niklas (rad 1) och Lisbeth (rad 6) ställer frågor till Oscar som besvarar dessa genom att informera mötet om vem personen Al-Rekaby är (rad 2–5 och 7–9). Oscar får genom detta samspel rollen av att vara den som förklarar och berättar för de övriga. Det framgår att Oscar haft personlig kontakt med denne person i på WSF i Mumbai. Av frågorna från Niklas och Lisbeth framgår också att Al-Rekaby är ett okänt namn för dem (liksom sannolikt för alla andra på mötet). Oscar (rad 14–16) markerar en kontrast mellan ”publikdragande namn” och ”personer som brukar turnera på forum” (*kända personer* i bemärkelsen att de förekommit t ex i massmedia) å den ena sidan och å den andra sidan ”aktivister med drag i” (*okända personer*, i bemärkelsen att få hört talas om dem, men vars rörelseerfarenheter tillerkänns värde). Man kan alltså, både i Exempel 4 och Exempel 5, urskilja två typer av gäster som tillerkänns olika symboliskt värde. En typ som är möjlig att känna till genom globala kulturflöden via etablerad och alternativ massmedia, och en annan typ som blir känd först genom personliga nätverk och transnationella erfarenheter. Den mer exklusiva kunskapen om den senare typen fick i organiseringsprocessen betydelse som ett symboliskt kapital, vars innehav gav en position av att vara uttolkare och expert.

Makt och solidaritetsstrategier

Ovan har det explicita erkännandet av olika egenskaper och tillgångar i interaktionen uppmärksammas. Vad som tillerkänns värde blir också möjligt att se i kontrast till vad som *inte* tillerkänns värde. Nedan följer två excerpter (Exempel 6 och 7) som illustrerar hur olika förslag på internationella gäster bemöts.

Exempel 6

- 01 Kerstin: fast Michael Hardt vore väldigt roligt om han kom
 02 Oscar: ja: det beror på vad vi vill med hela baletten eh: ja: jag kan också tycka det [kan
 03 stämman]
 04 Kerstin: [han ser ju] aktivismen som nån slags räddning så det vore väl spännande
 05 Oscar: ((harklar sig))
 06 (4.5)
 07 Niklas: ja hur ska vi diskutera?
 08 Oscar: a ja jag vet inte jag vet faktiskt inte ((lätt skrattande)) eh: ja?

Michael Hardt, som tillsammans med Antonio Negri bland annat skrivit boken *Imperiet* (Hardt & Negri 2003), är i sammanhanget att betrakta som en känd person¹⁴. Oscar responderar först att det ”beror på vad vi vill med hela baletten” (rad 2), dvs att det rå-

14 Michael Hardt är professor vid Duke University i USA. Förutom att flitigt refereras i globaliseringskritiska och vänsterpolitiska debatter, så har Hardt även figurerat i svensk kulturdebatt och t ex prytt omslaget på Dagens Nyheters kulturbilaga (DN 030819).

der oklarhet om Hardts medverkan är i enlighet med vad som är arrangemangets syfte. Denna kritik följs av ett avvaktande ”eh: ja”, som markerar tveksamhet. Därpå yttrar Oscar ”jag kan också tycka det”, som får en mer överslätande karaktär, att jämföra med ”jo men” eller ”i och för sig”, som också kännetecknar ett disprefererat yttrande.

Kerstin följer därefter upp med en argumentation för förslaget som en respons på Oscars tvekan (rad 4). Denna argumentation följs av en harkling (ej uppbackning) samt längre tystnad (rad 6). Tystnaden, som är förhållandevis lång (4.5 sekunder), är intressant på så vis att ingen annan vid mötet försöker ta tur för att kommentera Kerstins förslag. Tystnaden är kollektiv och håller i sig trots att det, enligt samtalsforskningen, vid samtal finns en outtalad grundregel om ”att avvakta och eller prata på, att inte överlappa och inte heller tillåta tystnad” (Moberg, 1998: 53). När Niklas bryter tystnaden är det med ett yttrande som inte rör Kerstins förslag utan som för in samtalet på en allmän diskussion om hur kontakter ska etableras med de personer som ska inbjudas (rad 7). Oscar uttrycker tvekan och för skrattande samtalet vidare genom att (”eh: ja?”) rikta en öppen fråga till mötet om hur samtalet ska fortgå (rad 8). I excerptet ovan är det påfallande att Kerstins yttrande disprefereras. Ingen säger att Michael Hardt är ett dåligt förslag, men det mottas på ett avvisande sätt.

Nedan följer ett senare avsnitt från samma möte där Lisbeth för fram ett nytt förslag. Detta bekräftas av Oscar genom följdfrågor och ett mer informellt tal med anknytning till det förslag Lisbeth väckt. Kerstin återkommer därefter med ett komplement till sitt tidigare förslag. I och med detta förändras återigen samtalets ton och karaktär.

Exempel 7

- 01 Oscar: finns det några andra namn som folk kommer på i huvudet direkt? ((Lisbeth
- 02 signalerar)) Lisbeth?
- 03 Lisbeth: ja har tänkt på en aktivist från Jugoslavien som heter Andreij Grubacic han
- 04 Oscar: Andreij
- 05 Lisbeth: (ohb) (aktivist) där och har varit aktiv
- 06 Oscar: =Gruba:?
- 07 Lisbeth: =cic eh och:
- 08 Oscar: va sa du skriver för zäta net eller vad?
- 09 Lisbeth: ja det gör han och har gett ut en massa böcker där och är föreläsare på nåt
- 10 universitet där och sådär men jag tänkte på honom ja han titulerar sig själv som
- 11 anarkist och har varit aktiv i rörelsen där och tänkte på det inte minst av
- 12 hela den här eh debatten om eh:
- 13 Oscar: =Balkan
- 14 Lisbeth: =Balkan
- 15 Oscar: =[och Ordfront((skrat))]
- 16 Lisbeth: [som varit] på sistone
- 17 Oscar: ja
- 18 Lisbeth: så han känner inte till Ordfront men han skulle ju kunna prata om Jugoslavien för det
- 19 känner han ju till

- 20 Oscar: va är han serb eller?
 21 Lisbeth: aa
 22 Oscar: inte för att jag bryr mig men ja: hm: (..) det låter spännande tycker jag
 23 Lisbeth: jag skulle tycka att det vore jättebra att ha någon därifrån som pratar om frågan
 24 eftersom typ halva Sverige har pratat om just den frågan
 25 Oscar: hm
 26 Kerstin: om man inte kan bjuda hit Michael Hardt kan man inte bjuda hit hans medförfattare
 27 om han inte sitter fortfarande i husarrest i Italien
 28 Oscar: jag tror inte han gör det
 29 (3.5)
 30 Niklas: nä ska vi ta liksom vet alla liksom är det bara att slänga iväg mejl då och
 31 gardera sen

Talet som föregår Kerstins försök att återintroducera sitt ämne (rad 1–25) kretsar kring en person som kan räknas till kategorin okända personer med värderade rörelseerfarenheter ("aktivister med drag i" och inte "publikdragande namn"). Samtalet är avslappnat, skämtsamt, bekräftande och relativt informellt. Oscar fyller här i Lisbeths yttranden och bekräftar den information som uttrycks. Lisbeths yttranden är tydligt prefererade. I inledningen av excerptet framträder användandet av solidaritetsstrategier som visar att talarna upplever närhet och som skapar en "vi-känsla" genom ett sk "närspråk".

Ett antal gemensamma referenspunkter manifesteras: "zäta-net"¹⁵ (rad 8–9) och debatten om Ordfront och Balkan¹⁶ (rad 12–25). Genom solidaritetsstrategierna tillerkänner Lisbeth och Oscar varandra en ställning i sammanhanget och markerar en gemenskap. Lisbeth får frågor och uppbackningar som tillskriver henne en position där hon berättar utifrån kunskaper hon besitter. Gemensamma erfarenheter och referenspunkter med andra i sammanhanget ingående personer (här mellan Lisbeth och Oscar) tillerkänns ett värde på så vis att yttranden präglade av detta ges prefererade responser och bekräftas. Oscar och Lisbeth ingår i ett samspel där de tillerkänner varandras utsagor värde. I o m att detta samspel äger rum som en mötespraktik, präglar detta även den interaktion som också de som lyssnar ingår i och skapar förutsättningar för, dvs sammanhangets specifika delkultur.

15 Syftar på "ZNET – A community of people committed to social change" (www.zmag.org), en mötesplats på Internet associerad med den amerikanska samhällskritiska tidskriften Z Magazine, där skribenter med radikal profil publicerar texter och har egna hemsidor.

16 Syftar på den debatt som följde efter publiceringen av en intervju med Diana Johnstone i Ordfront Magasin, som bl a Marcej Zaremba i DN Kultur (2003-11-03) beskyllde för förnekelse av serbledda folkmord på Balkan. Detta togs upp och debatterades av författare, redaktörer och journalister i ett flertal andra dags- och aftontidningar (Expressen, Aftonbladet, Svenska Dagbladet), huvudsakligen på kultursidorna. Publiceringen av intervjun och den påföljande kritiken renderade även intern debatt i föreningen Ordfront och vänsterpolitiska kretsar, vilket bland annat berörs i en antologi på temat (Eklund & Wijk 2006).

När Kerstin återintroducerar sitt (nu modifierade) förslag om att bjuda in också Hardts medförfattare (Antonio Negri) som fram till nyligen suttit i husarrest (rad 26–27) bemöts detta återigen med tystnad (rad 29) och en reserverad stämning. Oscar kommenterar inte själva förslaget utan bara uppgiften om hans eventuella husarrest (rad 28). Ett sådant undvikande kännetecknar ett disprefererat yttrande. Niklas kommenterar i sin tur Oscars kommentar (bekräftande/prefererande) och samtalet övergår återigen till en mer allmän diskussion om hur inbjudningarna ska göras (rad 30–31).

När Oscar i slutet av mötet summerar förslag på gäster omnämns emellertid både Antonio Negri och Michael Hardt. Trots att förslagen inte tillerkänts värde i samtalet noteras de, liksom övriga förslag, i de mötesanteckningar som upprättas. Vid uppsummeringen av diskussionen åtog sig Oscar och Lisbeth det huvudsakliga ansvaret för att kontakta föreslagna, vilket mötet godkände. Makt i form av tolkningsföreträdare vid mötessamtalen kom följaktligen att förstärkas med den makt som låg i själva verkställigheten av inbjudandet av gäster, vilken mötet gav till Oscar och Lisbeth utan invändningar. Betydelsen av de i samtal etablerade interna värdehierarkierna avspeglade sig senare också i vilka internationella medverkande som kom att ingå i programmet och lyftas fram i marknadsföringen (vilket berörs i följande avsnitt). Att förslagen ges likvärdig status i mötesanteckningarna är således av underordnad betydelse. Istället är det framförallt det engagemang och den entusiasm som uppåddas kring ett förslag som faller avgörandet om dess genomförande. Karaktären av den maktutövning som präglar arbetsgruppen, vilken sker i en öppen och informell struktur, är inte heller den formella organisationens med bindande beslut och en färdig arbetsdelning. Maktutövningen sker snarare genom att engagemang ger inflytande, vilket t ex Ahrne & Papakostas (2006) menar kännetecknar rörelser som är lösa i sin struktur (till skillnad mot organisationer där just det formella beslutet är själv kärnan)¹⁷. I den lösa strukturen finns ingen given hierarki eller arbetsdelning, utan den som hävdar sina åsikter starkast och som ägnar mest tid åt rörelsen får också mest inflytande. En nödvändig tillgång och förutsättning för det engagemang som ger inflytande blir således tid och arbetsförmåga. ABF:s representant, vars avvikande synsätt på de internationella gästernas roll berörs i nästa avsnitt, fick exempelvis av tidskäl avstå från flera arbetsgruppmöten och fick således ett begränsat inflytande i denna fråga.

Den särskilda makt som aktörer med stor grad av transnationella erfarenheter och kontakter besitter kan tydliggöras med hjälp av det inom antropologisk forskning använda begreppet mäklare (brokers). Enligt Hannerz (1980:190, e ö) är en mäklare ”en person med en särskild vidd i sitt nätverk”, som använder sitt nätverk på ett sådant vis att han/hon ”möjliggör kontakter mellan personer, grupper och institutioner som annars skulle befinna sig utom räckhåll för varandra” (ibid.: 191). Inneboende i mäklarrollen finns en särskild form av makt eller inflytande.

17 Denna idealtypiska definition av rörelse skiljer sig alltså något från Thörns (2002) (se not 3) där organisationer ses som en konstituerande del av en social rörelse.

Detta mäklarskap bygger alltså på att personerna ifråga är ensamma om betydelsefulla kontakter i världen utanför och på så sätt gör sig oumbärliga och därmed mäktiga i lokalsamhället. De resurser de här bygger på är inte deras egna utan deras kontakter – om man nu inte vill säga att deras kontakter är deras resurser. Mäklarna är alltså kontaktytor mellan integrationsnivåer, och så länge de andra inte kan kringgå dem bevarar de sin ställning. (Hannerz, 1973:37–38)

Oscar, liksom Lisbeth, kan alltså förstås som mäklare i organiseringsprocessen. Det är emellertid viktigt att understryka att vad som är ”betydelsefulla kontakter” inte är något på förhand givet. Betydelsefulla kontakter är kontakter som tillerkänns värde i sammanhanget, de utgör alltså i det avseendet ett symboliskt kapital. De ”integrationsnivåer” som konstruerades som betydelsefulla i sammanhanget blir en ”högre nivå”, i form av en globala sociala forumprocess, och ett lokalt sammanhang, i vilket kontakter med denna globala process ses som eftersträfvansvärda. Att häremellan bli kontaktytan, mäklaren, innebär således en privilegierad position i organiseringsprocessen.

Distinktionsskapande eller koalitionsbyggande mot nyliberalismen?

Vid den interaktion som föranledde inbjudandet av gäster kan man alltså skönja en ordning där innehavare av specifika tillgångar tillerkänns tolkningsföreträde och en statusfylld position. De gäster som kom att inbjudas till forumet fick sedan en central funktion även i den externt riktade profileringen av forumet. De internationella gästerna fick en profilerande funktion både på själva forumet och i marknadsföreningen inför arrangemanget. I förordet till det tryckta programmet för Stockholms sociala forum framgår t ex att forumet gästas av

en rad internationella gäster från fackföreningar, miljöorganisationer och liknande. Ruth Manorama, en av ledarna för Indiens daliter (kastlösa), Sheri Herndon en av grundarna av Independent Media Center, populärt kallat IMC eller Indymedia, Paul Nicholson, från småbonderörelsen Via Campesina och Themba Mbhele, från sydafrikanska Anti-Privatisation Forum för att nämna några.

På det sociala forumets affisch, som spreds i marknadsföringssyfte, fanns bland annat följande text om det sociala forumets innehåll:

Forumet bjuder på mer än 200 arrangemang, kultur och besök av globala aktörer som Sheri Herndon – en av Indymedias grundare – och Aileen Kwa från Focus on the global south.

Dessa namn får ett påtagligt erkännande genom de väl framskjutna positioner de tillskrivits av arrangörerna i exemplen ovan. Namnen, som huvudsakligen är av det slag som prioriterades i den interna interaktionen (dvs kända genom personliga nätverk), får på det sätt de framträder i sammanhanget en funktion som markörer för den del-

kultur som präglar det sociala forumet. I den externt riktade retoriken tillskriver arrangörerna de internationella gästerna en funktion som illustrationer av en tillhörighet med en global rörelse. Den ovan ur programförordet citerade presentationen av gästerna föregås exempelvis av följande motivering:

Vi ser oss som en del av den globala rättviserörelsen. Det som händer i andra delar av världen påverkar oss, och det vi gör, hur vi lever och vad vi köper, påverkar andra människor i andra delar av världen. Därför gästas Stockholms sociala forum av en rad internationella gäster från fackföreningar, miljöorganisationer och liknande.

Detta är således en offentlig artikulation, en tydlig markör, rörande en kollektiv identitet som uppges prägla det sociala forumet. Även om dessa markörer etablerats genom ett kollektivt överläggande, innebar det emellertid inte att samtliga inblandade delade de tolkningar och bedömningar som kom att bli dominerande ibland arrangörerna. De internationella gästerna fick exempelvis inte samma erkännande av ABF:s representant. Här framträder istället ett annat sätt att se på de inbjudna gästernas symboliska värde, vilket framgick tydligt när ABF-företrädaren intervjuades på förmiddagen på det sociala forumets andra dag. Angående de internationella gästerna uppges han att syftet från ABF:s sida med finansiering var att dessa "höjdare" skulle fungera som "dragplåster" till arrangementet, dvs locka besökare till forumet.

sen visade sig allt för sent egentligen kanske att man (.) dom har tagit folk som är kända ja i princip av dom som varit nere i Mumbai och sådär (.) alltså aktivisternas centralkommitté i princip kanske känner till dom här personerna (.) och det ofta är det ju så att man inte behöver vara känd för att vara oerhört duktig föreläsare och ha nånting väldigt bra att säga (.) det är inte det som är saken (.) men tar man hit nån från Indien så är det ju på något sätt (.) då ska ju dels personen dra en publik som motsvarar att liksom man faktiskt har tagit hit personen från Indien och sen handlar det också om att ha en publik så att den personen inte blir nästan förnedrad [...] många av dom som var här igår till exempel på fredagen det var ju människor som då pluggar globaliseringsfrågor (.) går på folkhögskolor (.) är liksom radikala studenter och dom kommer ju när det är såna här frågor dom som inte var här i går det var ju liksom deras föräldrar eller vad man ska säga vanligt folk på gatan (.) ja inte ens medelklass (.) vår ABF-publik har inte fattat att det här är

Det symboliska värdet av gästernas medverkan bedöms alltså inte motsvara de ekonomiska resurser som krävs för inbjudandet av dessa. I exemplet framträder en upplevelse av få besökare på forumet. Det följs av en argumentation som framhäver rationaliteten i att inbjuda personer som kan antas vara mer kända bland "vanligt folk" än de internationella gäster som lyfts fram i program och affischer. I organiseringsarbetet premierades emellertid, genom det tolkningsföreträde specifika mäklare tillerkändes, en ambition att gå bortom "mainstream-fåran" inom den globala rättviserörelsen och lyfta fram "alternativ" till dem som "brukar turnera på forum".

I fallet Stockholms sociala forum utgör det starka inflytande från mäklare ett exempel på betydelsen av ett för sammanhanget specifikt symboliskt kapital. I organiseringsarbetet explicitgjordes förvisso en vilja att nå en vidare publik, snarare än ”de redan frälsta”. Ändå kan rimligen inramningen av forumet med hjälp av specifika symboler (de internationella gästerna) tolkas som en bidragande orsak till att deltagarna vid det sociala forumet till stor del bestod av högskoleutbildade besökare med stor erfarenhet av transnationellt politiskt handlande (Wennerhag et al 2006). Dvs personer som kan antas ha habitus och preferenser som tillerkänner dessa symboler värde. De profilerande symbolerna signalerar till förbipasserande och läsare av program vad forumet är och vilka som deltar där. Symbolerna inbjuder, respektive avskräcker, rimligen till deltagande beroende på ens känsla av identifikation och igenkännelse. Är man inte redan förtrogen med företeelsen sociala forum och den globaliseringskritiska kulturdebatten, är det rimligen mindre troligt att symbolerna appellerar. De symboler som framhålls i marknadsföring, liksom i interna diskussioner, blir således särskiljande markörer (Bourdieu 1999) som drar upp subtila gränser för det sociala forumet.

Etablerande av specifika markörer som särskiljer (distingerar) den egna gruppen från övriga grupper är ett återkommande tema i Bourdieus forskning. Till skillnad från t ex den franska överklassen, konstnärsvärlden eller akademien, som ofta tydligt (med uttryckliga avståndstaganden, inträdesprov, auktoriserade smakdomare etc) markerar avskildhet gentemot en ”lägre” folklig nivå, strävar forumarrangörerna explicit efter att göra sin praktik tillgänglig för en allmänhet. Men det kan ändå innebära att distingerande praktiker finns i sammanhanget fastän man formulerar en avsikt att ”nå ut” – till ”förorten” eller ”LO-medlemmarna” – vilket var fallet vid flera möten jag observerade. En uttalad vilja till öppenhet och icke-hierarki är inte det samma som frånvaro av exkludering och hierarki (jfr Caruso 2007).¹⁸

Valet av profilerande symboler kan utöver sin särskiljande funktion även tolkas i ljuset av bakomliggande politiska strategier. En av de mest framträdande organisatörerna, Oscar, som är engagerad i Attac och kan beskrivas som en mäklare av globala kontakter, intervjuas i min studie några månader efter att forumet arrangerats. Han beskriver hur han upplever att tonvikten i inbjudningsarbetet ligger på att invitera internationella gäster i form av aktivister som ”har lite tyngd”:

som de facto finns här och var ute i världen liksom (.) jobbar med specifika frågor [...] folk som hade en konkret förankring i det som händer ute i världen liksom kanske inte bara är ett känt namn så att säga (.) dom är väl kända namn inom sina rörelser men det är inte Michael Moore liksom om man säger så (.) sen hade vi väl inte sagt nej om Michael Moore hade kommit ((skratt)) men det var liksom inte det vi la jättemycket energi på

18 Åberopandet av att företräda ”folket”, att representera de underordnade, kan dessutom i sig vara en strategi som används av intellektuella i interna strider om gränsdragningar och positioner (Bourdieu 1992:165).

När jag frågar honom hur han ser på de internationella gästernas funktion och betydelse beskriver han gästerna i relation till en politisk strategi och olika kategorier av målgrupper för forumet.

om du inte är om du är totalt o: (.) inte har engagerat eller inte känner till någonting om nånting så kanske det är mer spännande och gå på en populär föreläsning av en snubbe med lite (ohb) ja med lite ja känd ja som kan presentera nånting populärt och bra liksom (.) medans om du är engagerad i en organisation och vill skapa allianser på nåt sätt eller vill gå på djupet i nån fråga kan det vara mycket intressantare med (.) med en kunnig aktivist ifrån Sydkorea

Oscar tillerkänner forumet andra värden än att primärt locka nya sympatisörer. De inbjudna kunniga aktivisterna, menar han, bidrar till att redan aktiva kan fördjupa sig och bilda allianser. En specifik kunskap tillförs, som förvisso verkar avgränsande, men som samtidigt antas gagna den politiska mobiliseringen. Förutom att se namnen som distinktionsskapande markörer kan man alltså se programläggningen som ett led i en strategi att bygga koalitioner mellan grupper som avser att utmana den nyliberala världsordningen. Detta kan relateras till vad Thörn (1997) beskriver som den makt som är knuten till intellektuellas position i sociala rörelser. Nämligen att dessa har två motsägelsefulla uppgifter: ”å ena sidan en tolkande, gränsöverskridande och sammanfogande, å andra sidan en avgränsande och in/underordnande” (Thörn 1997:159). Oscar och andra aktörer med mäklande funktioner, intar en position som intellektuella i bemärkelsen att de ges ett tolkningsföreträde i frågor om vilka kunskaper och symboler som bör profilera det sociala forumet. Denna position följer av ett kollektivt erkännande av vissa förmågor och egenskaper, vilka kan ses som ett symboliskt kapital i sammanhanget. Det är ett symboliskt kapital som alltså är asymmetriskt fördelat och som i högre grad är ansamlat hos vissa aktörer, vilka därmed erhåller en privilegierad position i tolkningssammanhang. Dessa aktörer, som jag beskrivit som mäklare med specifika kontakter och kunskaper beträffande den globala rättviserörelsen och sociala forum globalt, blir centrala för så väl den sammanfogande som den avgränsande funktionen hos det sociala forumet.

Avslutande diskussion

Denna artikel har primärt fokuserat *specifika* symboliska tillgångar i det sociala forumets organisering. Tillgångar som kan sägas ha ett mer allmänt värde, och vars betydelse t ex för sociala rörelseorganisationers arbete har uppmärksammats i andra sammanhang, har därmed placerats i bakgrunden. Att exempelvis engagemang, tid och handlingskraft tenderar att generera inflytelserika positioner i sammanhang som saknar fasta och formella strukturer är tidigare känt (Ahrne & Papakostas 2006). Denna logik framstår som giltig också i detta fall. Denna studie gör tillägget att det handlande som tillerkänns värde just vid utformning av innehåll och profilering av

det sociala forumet tycks sammanflätat med innehav av ett symboliskt kapital av transnationella nätverk och kunskap om den globala rättviserörelsen. Ett annat kapital, vars gångbarhet är att betrakta som allmänt snarare än specifikt för sammanhanget, är förmågan att kunna bidra med ekonomiskt kapital eller förmedla kontakter som genererar detta. Förmåga till mobilisering av ekonomiskt kapital bildar även en förutsättning för ackumuleringen av nämnda symboliska kapital av transnationellt snitt, särskilt när det gäller resor, exempelvis till Mumbai eller Porto Alegre, som kräver finansiering. Det är således möjligt att det sker en konvertering av olika kapitalformer, där exempelvis en ekonomisk investering i en resa kan generera ett symboliskt kapital. Mer precist hur sådana konverteringsprocesser går till, både *inom den globala rättviserörelsen och mellan aktörer inom och utom rörelsen*, går emellertid inte att säga utifrån denna studie utan får snarare ses som ett uppslag för vidare forskning.

Samtidigt som ekonomiskt kapital alltså tillerkänns värde finns även den ekonomiska oegennyttan närvarande som ett symboliskt kapital i interaktionen. Det framstår som svårt att köpa sig inflytande eller tjäna pengar på deltagandet på forumet och samtidigt tillerkännas en aktad position med tolkningsföreträde i organiseringsprocessen. Det bör givetvis också ses i ljuset av forumets politiska inriktning. De aktörer som framstår som mest inflytelserika i det interna arbetet är inte aktörer med relationer till de ekonomiskt starkaste organisationerna, eller organisationer med flest medlemmar. Deltagandet i organiseringsarbetet tycks, som della Porta (2005a) hävdar beträffande organiseringen av lokala sociala forum i Italien, bygga på individuella initiativ och ageranden snarare än på organisationsmandat.

I denna studie framkommer att personer med specifika kunskaper om, och nätverk till, den globala sociala forumprocessen ges tolkningsföreträder i frågor om vad det sociala forumet syftar till och hur det bör utformas. Dessa individers kontakter, deras sociala kapital, blir ett symboliskt kapital när de synliggörs och tillerkänns värde i interna diskussioner. Genom att beakta sådana mönster kan en vidare förståelse skapas för de villkor som omgärdar vad della Porta (2005a) beskriver som deliberativa processer i organiseringen av lokala sociala forum. Studien understryker behovet av att nyansera, och viss mån revidera, bilden av samtalandet i organiseringen och de sociala forumen som präglade av horisontalitet och likvärdiga möjligheter. En tydlig hierarki framträder i samtalen, även om den vilar på en subtil symbolisk ordning snarare än en formaliserad.

De sociala forumen, och den globala sociala forumprocessen de ingår i, bildar en lärprocess där kunskaper som utmanar en nyliberal hegemoni kan utvecklas (jfr de Sousa Santos 2004; Ponnaihi & Fisher 2003). Men det är också en lärprocess, en arena för socialisation, varigenom man kan ackumulera kunskaper och kontakter som blir ett symboliskt kapital i vad som kan ses som en specifik kultur som omgärdar de sociala forumen. I denna studie framträder globala kontakter samt kännedom om specifika namn, platser och händelser som ett sådant symboliskt kapital som möjliggör ett framgångsrikt deltagande i organiseringsprocessen. Personer som ackumulerat ett sådant symboliskt kapital, och i sitt habitus införlivat en känsla för vad som betraktas

som eftersträvansvärt i denna kultur, kan således antas inta en privilegierad ställning i den kollektiva tolkningsprocess som uppstår i den lokala etableringen av det sociala forumet. Detta kan således ses som en bidragande orsak till den ”skiktnings” på de lokala sociala forum som Wennerhag et al (2006) uppmärksammar. Dvs att det inte är t ex kön, ålder eller klassposition som utmärker organisatörerna i relation till övriga deltagare på forumen, utan just att organisatörerna i större utsträckning har erfarenheter av sociala forum och protestmöten i andra länder och att de har fler internationella kontakter. Den särskilt höga graden av ”transnationellt engagemang” bland forumarrangörerna kan alltså förstås i ljuset av att detta ger ”avkastning” i form av inflytande och status i organiseringsprocessen. Ett rörelsespecifikt symboliskt kapital utgör med andra ord en viktig förutsättning för utövandet av ledarskap i sammanhanget (jfr Erickson Nepstad & Bob 2006).

I en rörelse till så stor grad präglad av global utbredning som den globala rättviserörelsen och dess sociala forum, blir rimligen transnationella mäklande funktioner centrala. Då det saknas en formaliserad sammanhållande struktur för de sociala forumen, blir informella nätverk och lokalt förhandlade innebörder centrala för skapandet av positioner som mäklare. I o m detta skapas rimligen både lokala eliter, som ges makt i form av tolkningsföreträde i organiseringsarbetet, och globala eliter, i form av aktörer som blir symboliska representanter för forumprocessen. Förutom att producera eliter, avgränsas också rörelsens bas – t ex de som besöker sociala forum – genom denna interna kultur, då den producerar ett externt riktat symbolspråk som sannolikt verkar distinktionsskapande.

Ett skäl till den centrala roll som ges till personer som har transnationella erfarenheter och kontakter kan vara att de besitter resurser som kommer kollektivet och verksamheten till godo. I den akademiska debatten om de sociala forumen ses närvaron av transnationella förbindelser i dessa sammanhang ofta som något självklart förbundet med en demokratisk eller upprorisk kosmopolitism underifrån (jfr de Sousa Santos 2006, Hardt & Negri 2003a). Men de transnationella kontakterna är inte bara kollektiva tillgångar, i form av socialt kapital, för en global rörelsemobilisering. Det finns också en symbolisk dimension av de transnationella inslagen i denna mobilisering som skapar grund för interna maktordningar och gränsdragningar gentemot utomstående. Detta har som jag ser det inte beaktats tillräckligt, varken i den visionära debatten om de sociala forumen eller i den mer empiriskt grundade forskningen om företeelsen.

Ytterligare studier av det lokala organiseringsarbetet bör givetvis göras innan man kan göra mer bestämda bedömningar om eventuella allmänna mönster som präglar de globalt spridda sociala forumen. Men om vi tar som hypotes att det existerar en sådan specifik, globalt spridd kultur inom rörelsen, där vissa kunskaper och kontakter blir ett symboliskt kapital som koncentreras hos en mindre krets mäklare, inverkar detta rimligen på framgången för de kollektiva identiteter och diskurser som formeras på de sociala forumen. Genomslaget begränsas om en alltför stor diskrepans uppstår mellan de symboliska innebörder som organisatörer tillerkänner de markörer som inramar forumet och de innebörder oinvidga utomstående betraktare ger dessa markö-

rer.¹⁹ Utformningen och profileringen av det sociala forumet skapar då en gräns mellan de införstådda med habitus som gör dem benägna att värdera praktiken, och utanförstådda som saknar denna habitus. När de sociala forumen analyseras som ett uttryck för en ny framväxande inkluderande och heterogen kollektiv identitet bör detta rimligen inte bara diskuteras i relation till politiska identiteter och diskurser hos aktörer som redan involverats i den globala rättviserörelsen. Även relationen till potentiella deltagare (s k bystanders), personer och aktörer som (ännu) inte delar de koder som den framväxande kulturen kring de sociala forumen präglas av, bör beaktas i en sådan diskussion.

Sammanfattningsvis visar studien att det finns skäl att inte bara tolka transnationella förbindelser och kunskapsutbyten i den sociala forumprocessen som en inkluderande och horisontell globalisering underifrån (jfr Santos 2006). Transnationella kontakter och kunskaper verkar också som ett symboliskt kapital i en intern kultur med specifika hierarkier och distinktioner, en kultur som sannolikt kan avskärma forumen från ett bredare folkligt deltagande.

Referenser

- Ahrne, G. & A. Papakostas (2006) "Kollektivt handlande i rörelser och organisationer", 109–127 i Å. Wettergren. & A. Jamison (red.) *Sociala rörelser*. Lund: Studentlitteratur.
- Alvesson, M. & K. Sköldberg (1994) *Tolkning och reflektion*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Benford, R. D., & D. A. Snow (2000) "Framing processes and social movements", *Annual Review of Sociology* 26: 611–639.
- Bjurström, E. (2004) "Hermeneutisk etnografi. Tolkningens plats i det etnografiska arbetet", 73–95 i L. Gemzöe (red.) *Nutida etnografi*. Nora: Nya Doxa.
- Bourdieu, P. (1992) "Hur 'folkets' används", 163–175 i P. Bourdieu, *Texter om de intellektuella* (utg. D. Broady). Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Bourdieu, P. (1993) "Hederskänslan", 21–64 i P. Bourdieu, *Kultursociologiska texter*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Bourdieu, P. (1997) "The forms of capital", 46–58 i A. H. Halsey, H. Lauder, P. Brown & A. Stuart Wells (red.) *Education: Culture, Economy, and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (1999) *Praktiskt förnuft*. Göteborg: Daidalos.
- Broady, D. (1998) *Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg*. Uppsala Universitet: Skeptronhäftan/Skeptron Occasional Papers.

19 Jfr Thörn (1997:147) som framhåller att "[a]vgörande för framgången hos exempelvis en diskursivt konstruerad politisk identitet (t ex konstruktionen av arbetarklassidentitet i arbetarrörelsen) är i vilken grad den kan upprätthålla relationen till livsvärldens kollektiva identiteter (t ex de identiteter som uppstår som ett resultat av arbetares vardagsinteraktion)".

- Caruso, G. (2007) *Organising Civil Society: the World Social Forum 2004*. [Unpublished PHD] London: University of London, School of Oriental and African Studies.
- de Sousa Santos, B. (2004) "The WSF: Toward a Counter-Hegemonic Globalization (Part I)", 235–245 i J. Sen, A. Anand, A. Escobar & P. Waterman (red.) *World Social Forum*. New Delhi: Viveka Foundation.
- de Sousa Santos, B. (2006) "Globalizations", *Theory, Culture & Society* 23:393–399.
- della Porta, D. (2005a) "Making the Polis", *Mobilization* 10 (1):73–94.
- della Porta, D. (2005b) "Multiple Belongings, Tolerant Identities, and the Construction of 'Another Politics'" 175–202 i D. della Porta & S. Tarrow (red.) *Transnational Protest and Global Activism*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- della Porta, D. (red.) (2009) *Another Europe*. London: Routledge.
- Eklund, B. & E. Wijk (2006) *Pudeln kärna*. Stockholm: Nixon.
- Ergon, J. (2003) *Rörelsernas tid*. Stockholm: Atlas.
- Erickson Nepstad, S. & C. Bob (2006) "When do Leaders Matter? Hypotheses on Leadership Dynamics in Social Movements", *Mobilization* 11 (1):1–22.
- Fisher, W. F. & T. Ponniah (2003) *Another World Is Possible*. London: Zed Books.
- Fornäs, J. (1992) "Navigationer på kulturfloden", 11–162 i J. Fornäs, U. Boethius, H. Ganetz & B. Reimer (red.) *Unga stilar och uttrycksformer*. Stockholm: Symposion.
- Freeman, J. (1970) *The Tyranny of Structurelessness*. London: Dark Star Press and Rebel Press.
- Glasius, M. & J. Timms (2006) "The Role of Social Forums in Global Civil Society", 190–239 i M. Glasius, M. Kaldor & H. Anheier (red.) *Global Civil Society 2005–6*. London: Sage Publications.
- Hammersley, M. & P. Atkinson (2003) *Ethnography*. London: Routledge.
- Hannerz, U. (1980) *Exploring the City*. New York: Columbia University Press.
- Hannerz, U. (1973) *Lokalsambället och omvärlden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Hansson, N. (2008) *Nätverkspolitik*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hardt, M. & A. Negri (2003a) *Imperiet*. Göteborg/Stockholm: Glänta/Vertigo.
- Hardt, M. & A. Negri. (2003b) "Forward", xvi–xix i W. F. Fisher & T. Ponniah (red.) *Another World Is Possible*. London: Zed Books.
- Haug, C. N. Haeringer & L. Mosca (2009) "The ESF organizing process in diachronic perspective", 26–45 i D. della Porta (red.) *Another Europe*. London: Routledge.
- Jokkala, T., C. A. Lundberg & M. Wennerhag, M. (2004) "Global demokrati i rörelse", *Fronesis* 16–17: 6–14.
- Lorenzo, D. (1996) "Political Communication and the Study of Rhetoric", 1–26 i M. E. Stuckey, (red.) *The Theory and Practice of Political Communication Research*. Albany: State University of New York Press.
- Moberg, U. (1998) *Språkbruk och interaktion i en svensk pingstförsamling*. Uppsala: Uppsala universitet
- Norrby, C. (1996) *Samtalsanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordvall, H. (2007) "Kooptering eller mothegemonisk mobilisering? Om samspelet

- mellan den globala rättviserörelsen och den institutionaliserade folkbildningen”, *Pedagogisk forskning i Sverige* 12 (1): 20–41
- Nordvall, H. (2008). *I skärningspunkten mellan det globala och det lokala*. Linköping: Linköpings universitet.
- Nordvall, H. (2009) “Making Sense of the Social Forum: On the local framing of a fashionable global symbol”, *Journal of Contemporary Ethnography* 38 (4): 435–464
- Ponniah, T. & W. F. Fisher (2003) “Introduction”, 1–20 i W. F. Fisher & T. Ponniah (red.) *Another World Is Possible*. London: Zed Books.
- Sen, J., A. Anand, A. Escobar & P. Waterman (2007) *World Social Forum: challenging empires*. New Delhi: Viveka Foundation.
- Smith, J. (2008) *Global democracy and the World Social Forums*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Thörn, H. (1997) *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Thörn, H. (2002) *Globaliseringens dimensioner*. Stockholm: Atlas.
- Vinthagén, S. (2005) *Icke våldsaktion*. Göteborg: Padrigu/Göteborgs universitet.
- Wennerhag M., H. Holm, J. Lindgren, H. Nordvall & A. Sörbom (2006) *Aktivister*. Stockholm: Atlas.
- Wirén, K. (2002). *Ungdomars argumentation: om argumentationstekniker i grupp-samtal*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Zackariasson, M. (2006) *Viljan att förändra världen*. Umeå: Boréa.
- Ödman, P. J. (1979) *Tolkning, förståelse, vetande*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Författarpresentation

Henrik Nordvall är fil. dr i pedagogik och verksam vid Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet.

Patriarchal Values

Girls are More Apt to Change

Jaleh Shaditalab

Social Science Faculty, University of Tehran, Iran

Rana Mehrabi

Rural Development, Master Program, University of Tehran, Iran

Patriarchal values: girls are more apt to change

How has the family value system changed between generations, especially when taking into account the gender dimension? This article presents some results from a study carried out in 2007 in one village of the Gourani tribe where the people are followers of *Ahle Hagh* in *Islamabad Gharb* (west of Iran).

The differences between generations (those born and raised before and after the Islamic Revolution) in patriarchal values in the family are statistically significant. The older generation opts for the man of the family to make most of the decisions; on children's education, marriage, naming, the families expenditure, the place for residence, the social network of the family and even the number of children. The younger generation has a different value system and it has moved towards a more egalitarian type of family.

With the gender variable included in the findings we see that although the values of the younger male population have evolved toward a less patriarchal decision making structure in the family, the degree of changes among the young women is much higher.

Looking into the preferences for male sex for the first child as well as a larger number of boys in the family, the difference between generations is significant. However data on the differences analyzed with the gender variable proves that the changes concerning the equality of sexes are mainly due to drastic changes in the young women's value system. That is, the male population, young or old, still prefer to have a boy as their first born and to have more sons in the family. But the young female generation in the rural area sees less difference in having boys or girls in the family.

It is concluded that reforms in the old value system is an evolving process of everyday life and that the girls are the main social force for change.

Key words: generation, girls, patriarchal values, Iran

We are living in the era of communication and globalization, in which cultural boundaries between nations are disappearing and life is continuously in the process of transition and reform; changes in roles defined by gender, socio-economic class, or ethnicity are the facts of our everyday life. Such circumstances imply different experiences in the life courses of different generations. Generations gain different perspec-

tives and learn different norms and values. Since they have not experienced similar socialization processes, they do not hold the same attitudes and beliefs. The younger generation has access to a much expanded cultural network and develops a value system which is very different from and sometimes in conflict with those of the older generation. Changes in family values regarding spouse selection, preferences of boys over girls and authoritative power structure are just examples of the cultural differences among generations.

If we define culture as evolving patterns of learned behavior, formed during the socialization process, and attitudes, values and material goods as cultural products (Cuber 1968:80 in Chitamar 1378: 81), then in transitional societies changes in values are inevitable. The young generation strives to relieve itself from the traditions which have persistently governed their life. There is a cultural evolution process.

In transitional societies due to the provision of educational opportunities in combating the high rate of illiteracy, progress of science and technology and adoption and diffusion of new ideas through accessibility of mass media, we find that the practice of old customs and traditions is impossible and that it even seems unnecessary. Such perception and understanding of the older generations' value system results in generational differences. A generational gap is not a new phenomenon but in Iran, as a transitional society, it has gained momentum. Two main factors have been recognized by socio-political analysts: the modernization process and the Islamic Revolution. The Islamic Revolution succeeded by participation of all, women and men, especially youth. The Revolution resulted in drastic changes in the political structure of the country like any other revolution and it has been one of the main factors in cultural change and value changes in recent decades.

Abrahamian writes that the Revolution in Iran had social, political and economic dimensions and that it was governed by a completely religious ideology. It occurred in the 1970's in the era of revolution in communication technology. He believes that there is no doubt that the then young generation, urban dwellers with higher education and critical intellectuals, were the major social forces behind it and that they had the main role in Revolution's victory (Abrahamian 1377: 489-497).

Thirty years after the Islamic Revolution we are witnessing the formation of differences in cultural patterns between generations. The generations possess different value systems due to the circumstances and the socialization processes of their life course. (Ghazinejad 1383, Azadarmaki and Ghiasvand 1383, Abdollahyan 1383, Mohseni 1379, Abdi and Goudarzi 1378, Taimouri 1377) The latest generation (the third one) lacks the experience of hardships in transition of one political system to another and it is also without participation in the eight years of war and its trauma. This generation is demanding new experiences. They want to escape from the imposed values of past generations and with access to modern mass media, they have created new values. Their perspective towards the world, the society, the people and everything else has changed (Bashirieh 1378:86-88).

Although rural areas of Iran have not been quoted as very involved in Revolution (Abrahamian 1377:495), probably caught in their meager living conditions, they have

enjoyed the benefits of development and experienced changes in their life. Based on social indicators we see that they are more educated, have more clean water and electricity and that they have access to mass media. Transportation facilities have facilitated their access to the cities (Statistical Center of Iran 1365 & 1385, Habibi & Beladi 1377:140–150) and their life style including cultural traditions has been exposed to changes by the younger generations.

Islamic state should be credited for its achievement in delivering educational services and accessibility of mass media, even in the remotest villages. This has provided the context for the socio-cultural changes in the entire society, including the family.

This article aims at exploring how changes in the last three decades after the Islamic Revolution have influenced generations of the rural areas of Iran. Has it resulted in generational differences? Does the gender factor enhance generational gaps?

Part of the findings of a research on the changes of the family value system will be presented. This study was conducted in 2007 in one of the villages of the *Gourani* tribe in the province of *Kermanshah* in west of Iran, who are followers of *Al Hagh* in *Islamabad Gharb*.

More specifically the questions are:

- Do the generations of young age (15–25) and of older age (45–55) differ on gender related family values, i.e. gender roles, decision making and sex preferences?
- If so, are the generational differences the same for two sexes?

Approaches to generational gaps

Like most of the concepts in social science, there is no full consensus on what is a “generation”. Are “age”, date of birth and death, the most important factor in recognizing a generation or should social and/or political upheavals be applied to distinguish one generation from the other? Is it shared destiny or socio-economic class or is it the location and geography of where individuals live which constitute a generation?

Basically, there are two approaches to historical generations, the mechanical approach and the entelechy approach (Yousefi 1383, Azadarmaki & Ghafari 1383, Ghazinejad 1383, Chitsaz & Ghanbari 1385, Ingelhart 1373).

In the mechanical approach of historical generations (the positivist approach) biologic generations are the sources of social change and the mechanism for transferring cultural values to the next generation. The young generation acquires the values and attitudes of the older one; therefore there will be continuity in culture. At the same time, the younger generation reforms and adjusts the values and social changes will be the outcome. Thus the main presumption of the mechanical approach is that social change follows a biological pace between generations. This perspective of historical generation has been criticized for not looking at the generational consciousness and for bypassing the importance of social events in the formation of consciousness (Schuman & Scott 1989:359).

The Entelechy approach which is formulated by Mannheim (in 1936 and 1952)

includes age cohorts as well as crystallization of generational entelechy. According to Mannheim, important historical events can disrupt the linkages between the young and the older generation, and they can even influence the consensus and disparities within the youth of the same age groups. Mannheim emphasizes that generation is not of a biological nature but it is rooted and raised in socio-historical context. Therefore generation is socially constructed and it is influenced by the most important historical-social events (Rempel 1965:55–56). To Mannheim a generation consists of individuals who have lived a common socio-historical life and who share experiences and consciousness (Azadarmaki and Ghafari 1383:29, Yousefi 1383: 20–25).

The historical generation's approach of Mannheim with entelechy has a combination of three characteristics:

- Life course/Age
- Location/Geography
- Time/History

In Mannheim's view cultural and social changes are microscopic rather than cultural ruptures (Rempel 1965). Those with shared experiences in the socio-historical processes gain a different perspective from their counterparts in previous generations and these unique experiences and this consciousness pave the road for social change.

In this perspective, development of a new generation is related to social change and the speed of socio-historical events. Mannheim believed that where the new events are scarce and changes are residual and very slow such as in the traditional peasant societies, a new generation is not created. Only when and where events are prominent we can see an actual generation (Ghazinejad 1383:35–47).

The present paper takes Mannheim's approach to generation. Generation is defined as those who are living in a common geographical location within a certain age category, having almost similar socio-economic status, holding shared cultural identity and experiencing the most important historical events of Iran, that is the Islamic Revolution.

The study is carried out in a society which used to be a traditional peasant society with very few disruptions. Probably, prior to Revolution, there was only one generation according to Mannheim. However, with a socio-historical event such as the Revolution, should we expect the creation of a new generation? How do generations differ on values and more specifically on more tangible values such as family? Does the generational gap appear as a conflict between generations? Are the gaps cultural ruptures or are they the result of more gradual changes?

Development programs of Iran delivering different types of services by formal and informal institutions, have affected some of the family's functions such as educating its members and transferring the customs. However, ideologically family is still the most important social unit of our society and it has been a stable institution in comparison to all other social units.

Researchers on family values in the urban areas show that there are some changes

in the process and that generations differ on some values (Mohseni 1379, Azadarmaki 2004, Azadarmaki & Ghafari 1383) but is this also the case in rural areas? The general perception is that Iran's rural area is still the old traditional peasant society where no important social events happen. Is this perception based on facts?

Shared location and life course

Ali Barani is a village in *Islamabad Gharb* (the second largest city) in the province of Kermanshah. In this village there are 76 families with around 500 inhabitants. The female population constitutes 50.4 per cent. The village is 28 kilometers from the nearest town. Agricultural activities are the main sources of income to the families and handicrafts which used to be a second source is not viable. The houses are buildings by mud brick and in two floors. The first floor (basement) is for keeping sheep and the family lives on the second floor. Very recently rich families in the village have built four new houses with new materials of bricks and cement where the place for keeping animals is at the other side of the house.

Most of the village's infrastructure is developed after the Islamic Revolution. The villagers have access to clean water, electricity, telephone, gas, paved roads, elementary and guidance schools and national and provincial television broadcasts. There is no secondary school in the village. Boys go to a larger village 10 kilometers away and girls have to go to the nearby city or the center of province.

Based on the latest data (2006/1385) 77 per cent of women and 85 per cent of men are literate which compared to the rural literacy rate of the province (68 per cent and 79 per cent respectively) is much higher.

Villagers are from the *Gourani* tribe and believers of *Ahle Hagh*. The followers of *Ahle Hagh*, who are mostly in the Kermanshah Province, see themselves as Moslems interested in saving the old customs and traditions of their ancestors and Iranian culture. The principles of *Ahle Hagh* are good thought, good talk and good conduct. These are the same principles as those of the Zoroastrians (Tabibi 1371:287).

In the *Barani* village and in the *Gourani* tribe marriages are decided by parents and most families marry within the group (endogamy). Divorce and polygamy is not accepted by the society. Families with more children, especially male children, have a higher social prestige. According to their customs only the boys of the family receive land from the father and land claims from girls are not respected by the families. It seems that the family system and the society at large is male dominated.

Out of 543 inhabitants, 140 took part of the study. Two samples, one with 83 people from the age group 15–25 and one with 57 people from the age group 45–55 were randomly selected. The young group was born and raised after the Islamic Revolution and the older group belonged to the generation born and socialized before Revolution. We tried to have the same distribution of male and female in our samples as in the population of the village.

Generational gap in family values

The common denominator of most of the definitions of value is desirability of a conduct (Yousefi 1383:143). Family values are defined as those behaviors and attitudes which are perceived as desirable/undesirable by the family members.

Among a range of specific family values in our study such as spouse selection, marriage customs and ceremonies, ownership of land or other assets of the family, division of labor and tasks within the family, decision making on economic issues, decision on the number of children, the importance of male sex for the first born and preferences of boys over girls, here findings on three values of great importance to socio-cultural change will be discussed. The field work (participant observations, informal discussions and filling in questionnaires) aims at responding the questions of the enquiry; are there generational differences and how do the results differ when data are analyzed by the sex variable. Is the generational gap engendered?

1. Decision making

In traditional societies families are mostly male dominated and decision making is men's rights. The man's authority to practice this right over all family members is legitimized by law and custom.

Making decisions means the right to choose between different alternatives for doing the same things. To measure the concept of decision making in the family, data on two main categories of items were collected: (1) Decisions related to the children (including their marriages, jobs and education), (2) Decisions relevant to the relation of spouses (such as number of children, selection of names for the children and grandchildren, purchasing household appliances, family income, expenditures and relation with friends and families).

The main assumption of the study is that if changes on family values between generations have been actualized (generations born and socialized before and after the Revolution), then research findings should present statistically significant differences on the items of the decision making structure in the family.

Based on the field work and data analysis¹, we find that the rate of agreement with men's absolute decision making authority in the family has declined. Comparison of mean differences of the two generations on this specific family value (t test for equality of mean is -5.09 at 0.01 significant levels) proves that the transition from the old to the young generation has created a generational gap. The younger generation has adjusted their values, and their opposition to men as sole decision makers of the family has increased.

1 To show differences between generations with/without sex variable the rate of change on each item is calculated by adding up the share of those in favor of keeping male domination in the younger generation divided to the same share in the older generation. Therefore the rate could range from 0 to 1. If it equals to one it means there are no changes between two generations. If it is close to zero it means that the generational gap is large.

While the older generation is polarized regarding the changes in the decision making structure at home, the younger generation has moved towards more moderate views and is less prejudiced. We find more neutral reactions (over 20 per cent) to the items especially on the number of children, selection of names for children and grand children, decision on purchasing home appliances and social network of the family.

Have gender differences in the old and the young generation had any effect on the generational gap? How different are women of the older generation from girls of the younger one? Is it possible that the gender generational gap is the main source of generational differences?

The findings show that generational differences of both sexes are statistically significant. However, the changes among young women are more distinguished. The younger female generation demands more rights for decision making within the family on almost all decisions and expects their voice be heard by their counterpart. In some of the decisions such as the number and name of the children the majority disagreed that this decision should be made by men.

On two items, "men should have the right to make decisions on household's expenditure and income" and "residence's location", we see actually very little changes in the male population (0.91 and 0.87) between the two generations and some changes in women (0.75 and 0.62 respectively). Although there are significant generational differences among women, male respondents of both generations do agree that women cannot be responsible to make decisions on these items (table 1). The theme of these items is embedded in our laws. Men are responsible to support their family financially (article 1106 of Civil Law) and a woman has the right to file a complaint in court if a man does not do his duty properly (article 1111). Also women should submit to men's decision on the location of their residence (article 1114). Whether resistance to change of this type of values among men is the result of our laws or our customs is not an issue of this article but the important finding is that young women have changed more than young men. We witness gaps in values between generations as well as the existence of gendered generations.

Table 1. Changes in decision making

The values of the generational gap vary between 0 and 1. If a value equals to 1 it means that there are no changes between the two generations. If it comes closer to zero it means that the generational gap is large.

Item	Generational* gap	Gender generational gap	
		male	female*
Women should decide on children's marriages	0.6	0.7*	0.4*
Men should decide on children's education	0.5	0.6*	0.5*
Men should decide on purchasing household appliances	0.3	0.6*	0.1*
Women should decide on family income and expenditure	0.8	0.9	0.7*
Men should decide on the location of residence	0.8	0.9	0.6*
Women should decide on the relations with friends/ families	0.6	0.7*	0.5*
Men should decide on names for children and grandchildren	0.5	0.7*	0.4*
Men should decide on the number of children	0.6	0.8*	0.4*

2. Gender division of labor

In almost every culture, patterns of role division at home are socially constructed. What a woman or man can do, although perceived as biological in nature is more defined by culture and society (Shaditalab 1379:23).

Rural households in Iran are a production unit. Like in any other country, women have reproductive role as well as productive and social roles. They are expected to do much more than just household chores. They perform many tasks on the family farm and with the husbandry which are defined as economic activity by outsiders. However, rural men and also women themselves perceive this work as part of their duties as housewife (Shaditalab 1375, Shaditalab 1376, Shaditalab 1381).

Based on previous research, items for gender division of labor within rural families building on the categories of public and private domains were developed: (1) Those activities related to the household as a production unit such as driving the tractor and operating agricultural machinery, going to the bank and credit centers, providing inputs (e.g. fertilizer, pesticides,) and marketing of the agricultural products. (2) Those activities related to the family such as taking care of children and elders, taking care of husbandry and processing of milk products. Usually activities of the first group are men's responsibility and women are expected to do their duties within the home. Therefore, men are not expected to do these household chores like cleaning, cooking and child caring. Even more so, they should not do them.

Table 2. Changes in the gender division of labor

The values of the generational gap vary between 0 and 1. If a value equals to 1 it means that there are no changes between the two generations. If it comes closer to zero it means that the generational gap is large.

Item	Generational* gap	Gender generational gap	
		male	female*
Women should not work like men with tractor...	1.0	1.0	1.0
Women must take care of children and elders	0.8	0.9	0.6*
Men should not do house chores e.g. cleaning, cooking, caring	0.8	1.0	0.7
Women should not go to credit centers for loan	0.9	1.0	0.8
Men should be responsible to purchase agr. input	1.0	1.0	1.0
Women should not go to market to sell agr. products	1.0	1.0	1.0
Women should take care of husbandry and milk processing	1.0	1.0	1.0

Based on the data we conclude that there are no significant changes between the two generations regarding the gender division of labor in the family. The generations of old and young agree on that men should be responsible for tasks in the public sphere and women are in charge of what should be done in the private domain. That is, men should operate the tractor in the farm, go to market, purchase and sell agricultural inputs and products and go to the bank or other financial organizations to receive loans. Women should be in charge of duties related to children and the elderly of the family and of processing milk products which is done within the household.

The only item which shows some change is the one on “taking care of children and elders”. In the older generation 77 per cent thought it is the duty of women but only 61 per cent of the younger generation agreed that there should be a division of responsibility in the task. It can be added that the older generation’s view is polarized between ‘completely agree’ and ‘disagree’ and 15 per cent are not sure (neutral) whether it should be only the duty of women to do the caring job in the family. This finding shows very slight changes (not statistically significant) when we look at the attitudes of younger generation.

Bringing the gender variable into analysis does not seem to change the results. That is, the majority of male and female in both generations are in favor of the present division of labor and there are no generational differences on these items. There is one exception. The gender generational gap on the item on caring tasks in the family shows that differences between the old and the young female generation is statistically significant. Of the older generation of women 72 per cent agreed with this item and of the

younger generation of women it has declined to 49 per cent. This means young women are expecting some cooperation from men in taking care of children and elderly but men of both generations still think this is the duty of women.

As a result there is no generational gap on gender division of labor in the families of the *Barani* village with the exception of the caring duty where young women are the group which is looking for change.

3. Sex preferences

Parental priorities to have boys rather than girls are defined as family's sex preferences. Sex preferences affect girls' status in the society and more specifically, their situation in nutrition, education and work in the family is indirectly the outcome of the sex preference of parents. In traditional families, especially in rural areas, boys are preferred over girls for many socio-economic reasons.

Items to measure sex preferences of the rural family were developed in two categories: (1) Those related directly to the sex such as the preferences of boys to girls in number and also as the first born child, (2) Those related to providing more educational opportunities for boys and perceiving girls' relocation to the city for education as a problem.

The research findings show (table 3) that there are statistical significant differences between the two generations on this scale (t test of equality of mean is -2.3 at the 0.01 level of significance). That is, one generation has a more favorable attitudes towards gender equality than the other.

Analysis of data on the first two items of sex preferences shows some moderate changes and less agreement with preference of boys over girls. It seems that for the younger generation boys and their number in the family is not very important; however half of the younger generation still like to have more boys in the family and 22 per cent of them do not take any position for or against these two items.

Table 3. Changes in sex preferences

The values of the generational gap vary between 0 and 1. If a value equals to 1 it means that there are no changes between the two generations. If it comes closer to zero it means that the generational gap is large.

Item	Generational* gap	Gender generational gap	
		male	female*
I like a boy for the first born to the family	0.7*	0.9	0.5*
I like to have more sons	0.8*	1.0	0.5*
Boys should go to school, and not girls	1.0	2.7	0.4*
Girls should not be sent to the cities for education	0.8	1.5	0.3*

On those items which relate to the preferences of boys' education over girls' in the family, which indirectly represent sex preferences, there is no statistical significant difference between the two generations. The shares of those who disagreed with these items are almost equal in the old and the young generation (respectively 87 per cent and 82 per cent on the first item and 69 per cent and 72 per cent on the second item). Generally it seems that the old and the young generation both have agreed that education for girls is as important as for boys and that the family should provide equal opportunities for all children.

Looking into the generational differences within the male and the female populations on each item one discovers that the younger generation of women is the source of change and of generational gap. On the item of "I like to have a son as the first child" men in both generations have responded more positively. In the older generation of men 82 per cent and in the younger generation 77 per cent agreed that they like to have a son first. However, among the younger generation of women, the share of those who agreed with this item has declined by almost half (71 per cent in the older generation of women in comparison to 38 per cent in the younger generation of women).

On the second item of this variable, women in the younger generation show more change and favor of gender equality. But in the male generation, younger men, like their fathers, prefer to have more sons in the family. Strangely enough, on equality of educational opportunity the change is reversed. Younger men, contrary to their fathers, believe boys' education should have a higher priority in the family.²

Actually, girls and boys have moved in two different directions on educational issues. While over 50 per cent of the girls disagree with any preferences for boys, male population in the same group has not changed at all in comparison to the older generation of men (0.9 and 1.0) and like their fathers they want to hold on to their higher status and keep priorities based on their sex.

As a result, although there are generational differences on sex preferences, there is in the male population a reverse cycle: the attitude has changed toward giving boys more advantages. Girls are those who are striving for cultural change. The generational gap between them and their mothers as well as between them and their counterparts in the male population (the young generation of male) is significant. Therefore it seems that girls are the source of the gendered generational gap on sex preferences.

Conclusion

Two main factors have been recognized as the source of socio-cultural change in Iran; the modernization process and the Islamic Revolution (Abrahamian 1377, Shaditalab 2006:14–17).

2 The question that needs further studies is whether the decline in illiteracy rate among rural women and achievements of young women at the universities, on the one hand, and unemployment rate among young rural boys, on the other, are reasons for dissatisfaction among younger men.

In the last three decades, the processes of change have gained momentum and Iranian scholars have conducted many studies on generational gaps in the large cities. As a result, a very large segment of population have not attracted much attention in these studies; women in the rural areas.

The fact that rural residents have been ignored in generational/gender studies could be due to their inactive role in the front line of Revolution. Also modernization is a process which starts in the cities. Therefore, in rural areas, where the new events are scarce and changes are residual and very slow, a forming of a new generation has not been expected.

This article aims at exploring how changes in the last three decades after Islamic Revolution have influenced generations of the rural areas of Iran. Has the gender factor enhanced generational gaps?

The study has been conducted in the village of *Ali Barani* in *Islamabad Gharb* in the province of Kermanshah. There are 76 families with almost 500 individuals living in this village. The villagers are from the *Gourani* tribe and they are believers of *Ahle Hagh*. The followers of *Ahle Hagh* see themselves as Moslems interested in saving old customs and traditions of their ancestors and the Iranian culture (Tabibi 1371:287).

Based on the field observations and quantitative data analysis, it is concluded that generational/gender roles and relations are changing also in the rural areas of Iran such as in the remote village of *Barani* with its very traditional structure.

Research findings show that the rate of agreement with men's absolute decision making authority in the family has declined and that the younger generation has moved towards more moderate views. On almost all types of decisions the younger female generation demands a right for decision making within the family and expects their voice to be heard by their counterpart.

Although generational differences among women are significant it seems that male respondents of both generations agree that women cannot be responsible for the family's financial issues. Interestingly enough, the theme of these values is embedded in Iranian Civil Code which appoints men as the sole responsible to support their family financially (article 1106, 1111, and 1114). How far resistance to changes of this type of values among men is the result of the laws or of the customs is not the issue of this article but the important finding is that young women have changed more than young men and that there are differences between generations as well as gendered generations.

Regarding the gender division of labor, the generations of the old and the young both agree that men should be responsible for tasks in the public sphere and women should be in charge of what is done in the private domain. As a result there is no generational gap on gender division of labor in the families of *Barani* village. The only difference is on the caring duty where young women are looking for changes.

Analysis of data of sex preferences shows some moderate changes and less agreement with preference of boys over girls. Also, it seems that the old and the young generation both have agreed that education for girls is important too. However, strangely enough, on equality of educational opportunities, the changes between the sexes have

moved in two opposite directions. That is, young men, contrary even to their fathers, believe boys' education should have higher priorities in the family, while young women (over 50 per cent) disagree with any preferences for boys' education.

It seems that young rural women are those who are striving for changes in patriarchal values in the family and that the generational gap between them and their mothers as well as between them and their counterparts in male population (the young generation of male) is significant. Therefore rural girls like the girls in the large cities are the source of cultural change in the future.

References³

- Abdi, A. & M. Goudarzi (1378/1999) *Cultural Changes in Iran* [in Persian]. Tehran: Ravesh Publisher.
- Abdollahyan, H. (1383/2004) "Generations and Gender Attitudes: Measuring Awareness of Inconsistencies in Gender Attitudes" [in Persian], *Women's research* 2 (3):57–84.
- Abdollahyan, H. 2004 "The Generations Gap in Contemporary Iran", *Welt Trends* 12 Jahrgang (44):74–85.
- Abrahamian, E. (1377/1998) *Iran Between two Revolution*, translated by K. Firouzmmand, H. Shamsabadi and M. Shanehchi. Tehran, Markaz Press.
- Azadarmaki, T. & A. Ghiasvand (1383/2004) *Sociology of Cultural Changes in Iran* [in Persian]. Tehran, An Press.
- Azadarmaki, T. & Gh. Ghafari (2004) "Generational Attitudes towards Women", *Women's Research*, 1(1):89–97.
- Azadarmaki T. & Gh. Ghafari (1383/1994) *Sociology of Generation* [in Persian]. Research Center of Human and Social Sciences, Jeehad University
- Bashirieh H. (1378/1999) *Civil Society and Political Development in Iran*, [in Persian]. Tehran, Modern Science Publisher.
- Chitamar, J.B. (1378/1999) *Introduction to Rural Sociology*, translated by A. Hajaran, & M. Azkia. Tehran, Nai Publisher.
- Chitsaz Ghomi, M. & A. Ghanbari. (1385/2001) *Comparative Study of Generational Relations in Iran* [in Persian]. Research Center of Human and Social Sciences, Jeehad University.
- Ghazinejad, M. (1383/2004) *Generations and Values*, Unpublished Ph.D. Dissertation, Social Science Faculty, University of Tehran.
- Habibi Sh. & S. Beladi. (1377/1998) *Planning with Gender Approach*. Tehran, Iran Press.
- Ingelhart, R. (1373/1994) *Cultural Shift in Advanced Industrial Society*, translated by Maryam Vatar, Tehran, Kavir Publisher

3 The Persian language references in this article include dates that refer to both the Iranian calendar and the Western calendar. To compare the two 621 years should be added to the Iranian dates.

- Kamalan, M. (1387/2008) *The Family Laws and Rules* [in Persian]. Tehran, Kamalan Press.
- Mohseni, M. (1379/2000) *A Survey on Socio-Cultural Attitudes in Iran*, [in Persian] Published by Ministry of Culture, Iran.
- Rempel, F.W. (1965) *The Role of Value in Karl Mannheim's Sociology of Knowledge*. The Hague :Mouton.
- Schuman, H. & J. Scott. (1989) "Generations and Collective Memories", *American Sociological Review*, Vol.54, 359–381.
- Shaditalab, Jaleh (1379/2000) "Gender Planning based on Realities", [in Persian] *Quarterly Journal of Social Science*, Allameh Tabatabaei University, (11,12) :1–32 .
- Shaditalab, Jaleh (1375/1996) "Rural Men's Perspectives on Women's Work", [in Persian] *Social Science Journal*, (8): 81–89.
- Shaditalab, Jaleh (1376/1997) *Sociology of Economic Behavior of Rural Women: Savings* [in Persian]. Research and Development Center of Agricultural Bank of Iran, Tehran.
- Shaditalab, Jaleh (2005) Iranian Women: Rising Expectations, *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 14(1): 35–54.
- Shaditalab, Jaleh (1381/1992) *Development and Iranian Women's Challenges*, [in Persian] Tehran, Ghatreh Publisher", 32(1): 14–21.
- Shaditalab, Jaleh (2006) "Islamization and Gender in Iran: Is the Glass Half Full or Half Empty."
- Statistical Center of Iran (1365) *Census of Population and Housing*, Tehran, Management and Planning Organization.
- Statistical Center of Iran (1385) *Census of Population and Housing*, Tehran, Management and Planning Organization.
- Tabibi, H. (1371/1992) *Anthropology of Tribes and Clans*, [in Persian], Tehran, University of Tehran Press.
- Taimouri, K. (1377/ 1998) *A Survey on Values of Fathers and Sons and Generation Gaps*, [in Persian] Unpublished Master Thesis, Tehran, Allameh Tabatabaei University.
- Yousefi, N. (1383/1994) *Generational Gaps*, Research Center of Human and Social Sciences, Jeehad University

Författarpresentation

Jaleh Shaditalab är professor från Social Science Faculty, University of Tehran i Iran. *Rana Mehrabi* är masterstudent från masterprogrammet för Rural Development vid University of Tehran i Iran.

Recensioner

Micael Björk (2009) *Gängbekämpning. Om polisinsatser mot organiserad brottslighet*. Malmö: Gleerups

Micael Björk har under fyra år bedrivit forskning om polisoperativt arbete inför denna bok om gängbekämpning. Boken är slutresultatet av en omfattande studie av Göteborgspolisens arbete med gäng i vad Björk kallar "pluralistiska stadsmiljöer". Fokus ligger på det polisiära arbetets förutsättningar och villkor. Totalt har Björk varit ute "på fältet" i mer än sjuhundra timmar fördelat på hundratalet observationstillfällen. Dessutom har han genomfört intervjuer samt studerat en del dokument. Men "huvudmaterialet består dock av deltagande observationer bland effektiva brottsbekämpare". Det handlar med andra ord om en imponerande arbetsinsats.

Björk är främst intresserad av social interaktion och menar att "svensk sociologi har distanserat sig alltför mycket från människors konkreta handlingsliv" och att "alltför många kvalitativa studier byggs upp av enbart prat". Polisens "ordval och sätt att inskräpa sin uppfattning på är ett tämligen ointressant inslag i deras arbete; det är ju annars ett populärt ämne för dem som jagar 'rasister' inom poliskåren". Dock framhåller han att polisens "många berättelser" är av central betydelse, och då "inte minst, hur berättelserna själva kan bidra till en brottsbekämpande händelseutveckling", vilket kan förefalla något paradoxalt med tanke på hans ointresse för prat.

Björks huvudsakliga metod är deltagande observation och ett flitigt fältantecknande. I dessa fältanteckningar framträder ett genomgående problem med boken, nämligen Björks förhållningssätt till sitt forskningsobjekt: polisen. Sällan har jag sett ett tydligare fall av going native. Det är väl inte mycket att orda om att de kriminalpoliserna han studerar genomgående beskrivs i positiva ordalag av typen "kriminalpoliserna är ett eftertänksamt släkte" och enligt Björks observationer aldrig begår några fel. Det problematiska är att Björk tappat distansen och i stora stycken övertagit polisens syn på och uppfattning av den verksamhet som ska beskrivas. Detta framgår bland annat av terminologin i de fältanteckningar som han under åren nedtecknat och som han flitigt citerar i texten. Det handlar om noteringar gjorda dels vid möten på polisstation, dels när han åkt polisbil på spaning efter misstänkta personer. Men till skillnad från andra forskare benämner inte Björk dessa personer som "gärningspersonen" eller "den misstänkte". Istället skriver han "tjuven", "banditen" eller "desperadon". Detta oavsett om vederbörande visar sig ha begått brott eller ej. Här sätter verkligen pratet prägel på berättelsen.

Ett annat genomgående problem är frånvaron av källkritik. Björk tar samtliga uttåg från de intervjuade poliserna som sanningar oavsett om det handlar om brottslighetens omfattning eller den centrala polisledningen i Stockholm. Ifrågasättanden, diskussion eller problematiseranden lyser med sin frånvaro. Det hade också varit på sin plats med en diskussion om representativiteten av de observationer som Björk valt att ta med i boken. Hur har urvalet gått till? Läsaren presenteras vidare en något spre-

tig teoretisk mix, såväl tidsmässigt som beträffande olika inriktningar. Relevansen av de många utländska källorna, huvudsakligen äldre amerikanska gängstudier, diskuteras överhuvudtaget inte. Det hade vidare varit klagande med en redovisning av vad Björk syftar på med de för hans studie centrala begreppen "gäng" respektive "organiserad brottslighet".

Björk har med sin bok även en ambition att visa hur gängrekrytering går till och att beskriva de bakomliggande förklaringarna till delar av det han kallar gängbrottslighet. Men den ambitionen stannar vid antydningar och blir hängande i luften med svårbegripliga resonemang om "muslimsk diaspora" och hederskänsla bland "invandrade minoriteter från vissa regioner runt Medelhavet (albaner, turkar, marockaner) och Mellanöstern" och "balkaniserade bostadsområden". Vi får veta att rekryteringen till kriminella band går ända ner till tioåringar med "omfattande erfarenhet av grovt våld".

I förening med en äldre vendettakultur, utan tvivel blandad med moderna gangsterideal och fascination för handeldvapnets makt, frambringas en mäktig främjare för grov organiserad brottslighet. Accepterar vi tesen att utanförskapet rymmer ett hedersbegrepp med rötter i Medelhavsregionens långa historia av klantänkande och brokig religiositet, dras gängbekämpningen in i en härva av symboliskt laddade allianser med starka krav på lojalitet och skydd, vedergällning och respekt. Till exempel lär ordet mafia ha sitt ursprung i arabiskan.

I ett avsnitt om Göteborgspolisens version av arbetet med Alcatrazlistan (Rikskriminalens lista över de 100 mest kriminella i Sverige) gör Björk ett antal intressanta iakttagelser. Han beskriver hur politiska hänsyn kan få negativa effekter för "erkänt effektiva polismetoder" och han citerar en polisinspektör som menar att "kravet att gripa folk verkar förlamande för verksamheten". Den tråden hade det varit spännande om han tagit tag i och utvecklat.

Ett minst sagt udda inslag i boken är att Björk finner sig föranledd att ha en "upp-görelse" med de forskare som enligt honom varit ofina nog att förhålla sig kritiska till polisarbetet. De tillhör enligt Björk förtrytelsens skola, "intellektuella av den typ står alltid upp mot 'makten' (-) dessa eviga kritiker av all auktoritet". Han exemplifierar med några angrepp på såväl flera namngivna forskare, varav flera f.ö. i ringa omfattning sysslat specifikt med polisforskning, som Brottsförebyggande rådet. Det märkliga är att hans urval av dem han kritiserar är så begränsat. Det finns nämligen många fler som bedrivit forskning med ett sådant kritiskt förhållningssätt. Hur Björk, trots att han säger sig ha gått igenom "relevanta studier", lyckas med konststycket att exkludera ett drygt tiotal av de mest etablerade och respekterade polisforskarna i Norden är en gåta. Flera av dem har under många år bedrivit forskning med direkt relevans för Björks tema, polisens praktik. Till exempel saknas Liv Finstad, Ragnhild Sollund, Lars Holmberg, Helene Oppen Gundhus och Mikael Oskarsson. Cecilie Höigårds sammanställning av nordisk polisforskning hade också varit på sin plats. En utomnordisk förgrundsfigur inom området, Jerome Skolnick, skulle vara minst lika relevant

som de amerikaner Björk till synes godtyckligt plockar citat ifrån.

Slutresultatet blir mer ett försvar av en, enligt Björk, orättvist kritiserad yrkesgrupp än ett vetenskapligt arbete. Det är att beklaga att avsaknaden av ett för all forskning elementärt krav, ett kritiskt förhållningssätt, gör att fyra års forskningspengar och ett bra utgångsläge huvudsakligen blir en ensidig partsinlaga. Om nu någon skulle få för sig att undertecknad tillhör de som Björk inkluderar i de eviga maktkritikernas skara, så rekommenderas ett biblioteksbesök. Låna Björks bok, läs och bedöm själv vem som främst aspirerar på epitetet förtrytelseskolad.

Janne Flyghed, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet

Erika Wall (2010) *Risikförståelse. Teoretiska och empiriska perspektiv*.

Mittuniversitet, doktorsavhandling nr 81, Östersund: Mittuniversitetet

Risikbegreppet har fått en central position inom såväl samhällsvetenskap som i samhället i stort. Sedan 1990-talet har vi formligen sett en explosion av risikhanteringsstrategier inom myndigheter och företag. Inte bara organisationer, utan även medborgare har allt mer börjat tänka i termer av risik. Skälet till det är att risikbegreppet har trängt in på allt fler samhällsområden vilket innebär att individer och organisationen tvingas fatta beslut under osäkerhet. Men hur resonerar vi kring risiker, på vilket sätt skapar vi mening och förståelse om dem? Denna fråga är utgångspunkten för Erika Walls doktorsavhandling *Risikförståelse. Teoretiska och empiriska perspektiv*. Genom begreppsutveckling och empiriska studier söker Wall skapa kunskap om denna fråga.

Utgångspunkten är hennes begrepp ”risikförståelse” (sense-making of risk). Hon betonar här att risikförståelse är något annat än själva varseblivningen av risiker. Risikförståelse handlar istället om hur vi ger en risik mening, och Walls tes är att det sociala och rumsliga sammanhanget är avgörande för detta.

Avhandlingen består av en kappa och fyra artiklar (tre publicerade och en under bedömning). Det empiriska materialet kommer från två enkätstudier och två fokusgruppsstudier. Studierna är avgränsade till ungas förståelse av vissa trafikrisiker, närmare bestämt hur de ser på användande av säkerhetsbälte, cykelhjälm och reflex. Skälet till detta empiriska fokus är att Wall vill undersöka risiker i vardagslivet, det vill säga inte det exceptionella och det vi enbart tar del av genom media och ryktesspridning, utan om risiker som vi själva på olika sätt har att hantera i vår vardag. Trafikrisiker är en typ av vardagsrisik, vilket gör det till lämpligt studieobjekt. Skälet till att Wall väljer att studera just ungas risikförståelse är det är underbeforskat, inte minst ur sociologiskt perspektiv.

Den första artikeln ”Young people making sense of risk” introducerar begreppet risikförståelse. Det empiriska materialet utgörs av en fokusgruppsstudie av gymnasieungdomar i Storstockholm och småsamhällen i Jämtland. Att grupperna hämtades från storstad respektive glesbygd beror på Walls intresse för den rumsliga aspekten i risikförståelsen: hon vill undersöka det sociala och rumsliga sammanhangets betydelse.

se för individens riskförståelse. Analysen visar att de unga har en gemensam riskperception, men olika riskförståelse. Denna skillnad förklaras av att respondenterna har olika förhållningssätt som är baserade i olikhet i normer (individualism/kollektivism) och olikhet i platsanknytning.

I den andra artikeln "Traffic safety behaviour among young people in different residential settings" vänder Wall intresset till bostadsortens betydelse för riskförståelsen. Det empiriska materialet utgörs här av en större enkätstudie om trafikrisker, där Wall analyserar hur unga ser på vissa trafikrisker och trafiksäkerhetsbeteende. I sin regressionsanalys av enkätsvaren finner hon att bostadsortens storlek påverkar trafiksäkerhetsbeteendet.

Den tredje artikeln "Ungdomars samtal kring risker i trafiken" utvecklar hon platsens betydelse för riskförståelsen. Med utgångspunkt i Gabrielle Pollinnis begrepp platsanknytning studerar hon ungas riskförståelse. Det empiriska materialet utgörs av en fokusgruppsstudie av gymnasieungdom i Storstockholm och Jämtland.

Den fjärde delstudien "Structure of meaning and sense-making of risk" introducerar begreppet meningsstruktur (utvecklat av Karl Weick) som förklarar varför individer utvecklar olika riskförståelse och riskreducerande beteende. Begreppet operationaliserar hon och använder sig av i en enkätstudie till 2000 personer. Genom en klusteranalys av enkätsvaren finner hon tre kluster som hon benämner lokalt rotade, globalt medvetna samt kosmopoliter.

Wall har såväl empiriska som teoretiska ambitioner med sina delstudier, där några av artiklarna främst fokuserar på de empiriska resultaten, medan andra främst är inriktade på teoriutveckling och där den empiriska undersökningen är underordnad begreppsutvecklingen. I kappan är det dock teoriutvecklingen som står i fokus. Hennes övergripande utgångspunkt är Mary Douglas kulturteori och Deborah Luptons sociokulturella riskteori. Wall ser risker som konstruerade, skapade genom social interaktion i specifika sociala och rumsliga sammanhang. Platsanknytning och meningsstruktur är viktiga beståndsdelar i riskförståelsen och förklarar varför individer med likartad syn på vilka risker som finns ändå kan tilldela dem olika innebörd och mening.

Som framgår av ovanstående redogörelse har avhandlingen en ansenlig bredd: den omfattar fyra olika delstudier, tre olika typer av analyser (kvalitativ innehållsanalys, regressionsanalys, klusteranalys) och har utöver sina empiriska studier även substantiella begreppsutvecklande ambitioner. Samtidigt har denna avhandling, som alla andra avhandlingar och böcker, sina brister.

Avhandlingen hade tjänat på att ha en mer omfattande metodologisk diskussion. Samtidigt som man som granskare imponeras av den metodmässiga bredden, så väcks frågor om författarens övergripande metodologiska antaganden. I vissa diskussioner framställs det som att enbart kvantitativa studier kan skapa generell kunskap, och ingen diskussion finns om vilka olika typer av generaliseringar som finns och på vilket sätt olika metoder är gångbara.

En annan brist är att avhandlingen hade tjänat på att mer teoretiskt diskutera rumsbegreppet. Begreppet rum – som David Harvey anser vara ett av samhällsve-

tensskapens mest komplicerade – har nämligen en mängd betydelser. I de empiriska studierna blir dock rummet framför allt reducerat till bostadsort, och i den teoretiska diskussionen i kappan så anknuter Wall till Pollinis begrepp ”platsanknytning”, där plats dels handlar om omgivningens fysiska och sociala karakteristika dels den sociala tillhörigheten som finns i ett sammanhang. Avhandlingen hade tjänat på en mer problematiserande diskussion om relationen mellan rum och plats, och mellan det sociala och det materiella.

Ett tredje påpekande är att avhandlingen syftar till att undersöka relationen mellan individens riskförståelse och riskbeteende, vilket kräver en diskussion om hur denna relation ser ut. Det räcker inte att som nu närmast postulera att en förändrad riskförståelse leder till ett förändrat riskbeteende.

Dessa påpekanden ska dock inte överskugga det faktum att avhandlingen *Riskförståelse. Teoretiska och empiriska perspektiv* är en avhandling av god kvalitet och med imponerande bredd. Att inom ramen för en forskarutbildning hinna genomföra fyra delstudier och publicera merparten av dem (varav flera som ensamförfattare) är imponerande. Ambitionen att skapa kunskap om hur individer skapar innebörd i risker är viktig. Walls betoning på att denna mening skapas i social interaktion i specifika sociala och rumsliga sammanhang är ett välkommet och viktigt sociologiskt bidrag och alternativ till alltför snävt fokuserade studier av individers riskperception.

Rolf Lidskog, fakultetsopponent

Slavoj Žižek (2009) *First as Tragedy, Then as Farce*. London: Verso

Det är ingen slump att omslaget till den slovenske sociologen Slavoj Žižeks senaste bok *First as Tragedy, Then as Farce* så väl överensstämmer med den flygplansbroschyr över lämpligt agerande vid eventuellt katastrofläge som förekommer i filmen *Fight Club* (en film som Žižek ofta refererar till). Omslaget utgör en föga subtil anspelning på Žižeks föreställning om det i den rådande liberal-kapitalistiska samhällsordningen alltmer framträdande krisläget – där sakernas tillstånd dock i bästa fall kan leda oss till insikten att, för att låna Tyler Durdens ord i den nämnda filmen, ”not until we’ve lost everything, are we free to do anything” och att ”only after disaster can we be resurrected”. Intertextualiteten är träffande då Žižeks bok onekligen är en broschyr ämnad som vägledning vid katastrofläge.

Žižek menar att det vore fel att se bokens titel som hänvisande till att en återgång till kommunismen skulle vara ett farsartat förslag mot bakgrund 1900-talets tragiska totalitaristiska samhällsformer. I stället skall tragedin och farsen relateras till attackerna 11 september 2001 respektive finanskrisen 2008 – två händelser med ursprung i samma dysfunktionella samhällsliga logik. Bokens titel hänvisar till Marx’ parafra på Hegel gällande den senares uppfattning att historien alltid uppträder två gånger, först som tragedi, därefter som fars. Väsentlig är den hos Marx träffande framställningen att den tyska *ancien régime* föreställer sig att den fortfarande tror på sig själv.

Žižek formulerar här frågan: "Do today's preachers and practitioners of liberal democracy not also 'only imagine they believe in themselves', in their pronouncements?", där den cyniska varianten givetvis utgörs av det omvända: vi lever i dag i föreställningen att vi inte *egentligen* tror på vår ideologi, även om vi när allt kommer omkring ändå fortsätter att praktisera den. Poängen? "We believe not less but much more than we imagine we believe" (s. 3).

I övergripande bemärkelse syftar Žižeks bok dels till att utifrån den finansiella krisen belysa den liberal-kapitalistiska samhällsordningens centrala problematik, dels till att peka ut riktningen för en möjlig väg ut ur denna problematiska ordning. Syftet delar därmed boken i två delar, med den första presenterades själva diagnosen av problemet (den kapitalistiska ideologins utopiska kärna) och den andra utstakandes dess möjliga "lösning" (nya former av kommunistisk praxis).

Bokens första del, "It's Ideology, Stupid!" utgår framför allt ifrån den senaste och ännu pågående finanskrisen. Resonemangen pendlar, såsom i de flesta av Žižeks böcker, mellan diskussioner om "konkreta" samhällsfenomen (med exempel från den amerikanska bankvärlden och amerikansk politik), lacansk psykonanalys och postkantiansk filosofi. Vi finner här en skoningslös kritik av handhavandet av den senaste finanskrisen, bl.a. av den på sina håll framträdande "chockterapi", härledd ur neo-liberalismens inte sällan misskända utopiska kärna: skulden för misslyckandena att uppnå den fria marknadens paradiset förläggs på individuell nivå, på dem som inte lyckats genomföra kompromisserna, och som lösning föreslås ett mer radikalt implementerande av de neo-liberala doktrinerna. Detta förhållningssätt är enligt Žižek genomgående fundamentalistiskt. Föreställningen om kapitalismen såsom "a neutral social mechanism" (s. 25) är dessutom inget annat än *ideologi* i dess renaste form. Ett exempel är den s.k. ekokapitalismen, uttryckt i bl. a. "social banking", vars paroller om etiska kapitalplaceringar för att stödja en sund social och ekologisk samhällsutveckling ter sig löjväckande utifrån Žižeks kritik. Handlar det inte om blott en förändring ifråga om ideologisk legitimering, medan de rådande dominansförhållandena i samhället lämnas oförändrade?

Bokens andra del, "The Communist Hypothesis", skall inte förstås såsom en romantiserande regression till det förflutna eller i relation till den politiska vänsterns framgångar och misslyckande. Det handlar i stället om en radikal återgång till själva utgångspunkten. Kommunismen skall dock inte uppfattas som en på förhand given, regulativ idé, utan måste relateras till de faktiska sociala, antagonistiska förhållanden vilka skapar det trängande behovet av kommunism. Fyra väsentliga antagonismer nämns: hotet om en ekologisk katastrof; det olämpliga med privat ägande i relation till s.k. "intellektuell egendom" (ex. det privata ägandet av allmänna kommunikationsmedel); de socioetiska konsekvenserna av ny teknik/vetenskap (biogenetik); samt framväxten av nya former av apartheid. Tre av dessa handlar om allmänliga delar av vårt samhälle vars privatisering måste förhindras, enligt Žižek: det kulturellt allmänliga – medel för kommunikation och utbildning, gemensam infrastruktur (ifråga om transporter, elektricitet, etc.); den externa naturens allmänlighet – naturen såsom habitat (inkl. naturresurser såsom vatten); den interna naturens allmänne-

lighet – mänsklighetens biogenetiska arv. Genom att dessa aspekter kan ses som "the shared substance of our social being" (s. 91) blir det uppenbart att det finns sociala grupper som (alltmer) utesluts från sin egen substans – och därmed från möjligheten till ett demokratiskt deltagande i det offentliga. Vi kan här tala om en ny form av *proletariat* – och ett behov av en ny emancipatorisk politik – men, utifrån Žižeks allusion till Marx, med den ominösa skillnaden att vad som kan förloras nu inte blott är våra kedjor utan i stället *allting*. Žižek poängterar att detta är just denna sista antagonism, klyftan mellan uteslutna och inneslutna, som motiverar den kommunistiska hypotesen och som skänker de övriga antagonismerna deras subversiva potential – förutan vilken ekologi blott blir till en fråga om hållbar utveckling, intellektuell egendom endast ett juridiskt spörsmål och biogenetik en etisk angelägenhet.

Och finanskrisen? Den inbjuder oss att bryta oss ur vår passivitet, inte i bemärkelsen av ett upprättande av någon revolutionär rörelse, utan genom ett upprätthållande av rupturen i den givna ordningen. Eller för att avrunda med något kraftigare ord, en genuin politisk handling innebär att dra i nödbromsen. Detta för oss till bokens avslutande ord: "[D]o not be afraid, join us, come back! You've had your anti-communist fun, and you are pardoned for it – time to get serious again!" (s. 157), vilket långt ifrån kan skämtas bort såsom ett nostalgiskt kvarhållande av det förflutna. Det är inte ett propagerande för en återgång, inte heller ett uttryck för historisk fatalism eller eskatologisk apokalyptism. Tvärtom, det är en uppmaning till en genuin politisk handling, till ett radikalt brott med den nuvarande politiska och socioekonomiska ordningen. Denna uppmaning bör tas på allvar.

Lennart E. H. Räterlinck, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Sociologförbundet har ordet

Sociologförbundet har fått en ny styrelse med ett starkt mandat för att genomföra stora förändringar av dess organisation. På årsmötet i Halmstad beslutades om två stadgeändringar vilka förväntas få stora konsekvenser: den ena är att mötet härnäst kommer att äga rum vartannat år. Nästa möte, vilket benämns sociologidagarna, kommer att äga rum i Stockholm 13–16 mars 2012. Den andra är att även sociologimiljöer tillåts bli medlemmar, dock utan rösträtt, med syftet att svenska sociologimiljöer bidrar med resurser för att kunna skapa en plattform för att utveckla svensk sociologi. Vi önskar, för att understryka, göra sociologiförbundet till en central nod för koordinering och kraft inom svensk sociologi som även fortsättningsvis är helt styrt av enskilda medlemmar.

Den avgående styrelsen ledd av Mikael Carleheden har gjort ett stort arbete med att förbereda denna förändring, och jag vill härmed framföra ett stort tack till er! För oss som i olika sammanhang talat om behovet av förändring och som utarbetat konkreta förslag har det varit en resa med ett starkt stöd i sociologisverige; uttryck som ”äntligen”, ”något måste hända”, ”bra att någon gör något” har vi ofta fått höra. Förändringen skall därför tolkas som en konkretisering av den allmänna frustrationen och en vilja att göra det svenska sociologförbundet likt vad vi finner i Danmark, Tyskland, Finland och USA, för att ta några exempel. Med andra ord starka förbund som har möten med många deltagare, och med möjligheter till kontakter och samordning, och, inte minst, intellektuellt utbyte.

Det finns många konkreta frågor som kan resas om vad ett aktivt och kraftfullt sociologförbund skall göra, och till dessa finns det anledning att återkomma senare. I skrivande stund är det klart att ett stort ansvar vilar på oss i styrelsen att faktiskt genomföra vad som föreslagits. I korthet önskar vi 2012 lämna ifrån oss ett förbund med en betydligt starkare ekonomi och en tydlighet i kommunikationen genom en hemsida som binder samman sociologin i Sverige. Den viktigaste faktorn för att vi skall lyckas är att var och en av oss i sociologisverige drar sitt strå till stacken. Det gäller alla medlemmar och vi hoppas även att fler av er som ännu inte är medlemmar går med. En viktig del är att verka för att den miljö du är verksam i träder in som institutionell medlem i Sociologförbundet. Genom att en miljö betalar ett institutionellt medlemskap kommer de individuella medlemsavgifterna för dem som ingår i miljön att sänkas drastiskt. Förbundets budget kommer därigenom att öka med flera hundra procent samtidigt som de individuella medlemsavgifterna gradvis kommer att kunna sänkas. Det institutionella medlemskapet kommer att gälla från och med år 2011. Sociologiförbundet kommer även att med en större budget kunna administrera en ge-

mensam hemsida som integrerar den nuvarande "avancerad sociologi" och Sociologförbundets hemsida. Vi hoppas därmed kunna koordinera en hel del aktiviteter, skapa samordningsvinster samt stärka banden mellan sociologimiljöerna och därigenom förbättra möjligheterna och villkoren för enskilda medlemmar i förbundet.

Givet denna ökade ekonomiska resurs kommer vi också att kunna ge ett större bidrag till sociologidagarna vilka får ett mer omfattande program men med basen i arbetsgrupperna. Det är vår önskan liksom mål att dessa dagar i Stockholm skall bli välbesökta, intressanta, framgångsrika och tjäna som en nystart för svenska sociologi. Den som leder arbetet med organisera sociologidagarna 2012 är Göran Ahrne. Sociologidagarna kommer att samordnas med ämneskonferensen.

För mer om vad som beslutades i Halmstad hänvisas till protokoll som finns att ladda ner från Sociologförbundets hemsida.

Slutligen vet jag, för att blicka fram mot en nog starkt efterlängtd sommar, att många av oss kommer att träffas i Göteborg och där har vi en god möjlighet att tala om svensk sociologi med varandra, men än viktigare är att på olika sätt hjälpa och understödja göteborgssociologerna med detta stora arrangemang.

Sociologförbundet genom ordförande Patrik Aspers

Publicering

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska (eller annat skandinaviskt språk). Tidskriften tillämpar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag. Artikel-författare erhåller tre exemplar av det nummer där texten publiceras.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivs – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktör under adress: sociologiskforskning@soc.uu.se
3. Manuskript accepteras som förslag till korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, eller som förslag till långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatorn. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två externa lektörer för bedömning varför författare inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.
5. Redaktionen förbehåller sig rätten att avvisa manuskript som bedöms att inte passa tidskriftens profil. Redaktionen ger inte heller råd eller kommentarer utöver de som erhålls från de av redaktionen anlitade externa bedömarna (i de fall manuskriptet bedömts vara av sådant intresse att det sänts till bedömare).
6. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning om cirka 150–175 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord (företrädesvis på engelska).
7. En kort författarpresentation (två rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.

8. Fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
9. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program om det inte är word.
10. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 000 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Replikar

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

POSTTIDNING B

Att inte spänna kärran framför hästen:
Precisering av Meads "rollövertagande"
Lars-Erik Berg

Underkuvade kunskaper och
genealogins möjligheter
Jutta Ahlbeck-Rehn

Lek och empowerment:
De alternativa rummens roll
i sociala rörelser
Carl Cassegård

Publikdragande namn eller
aktivister med drag i?
Om symboliskt kapital som
maktresurs i den globala
rättviserörelsens lokala
organiseringsarbete
Henrik Nordvall

Patriarchal Values:
Girls are More Apt to Change
Jaleh Shaditalab och Rana Mehrabi

Recensioner

Sociologförbundet har ordet

Avs.
Sociologisk Forskning
c/o Sociologiska institutionen
Uppsala universitet
Box 624
751 26 Uppsala

